

ISSN 2413-6433

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 3 (34)

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Безлюдний О.І., доктор педагогічних наук, професор, ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;
Гетьман А.П., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (заступник Голови Редакційної ради);
Горбань А.В., Голова Вченої ради Державного університету інфраструктури і технологій, кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій (І заступник Голови Редакційної ради);
Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Карольчак Казимир, доктор наук, професор, ректор педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща);
Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, президент Асоціації українських правників, голова Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (головний редактор);
Онщенко Н.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, І віце-президент Асоціації українських правників;
Фоменко А.Є., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор;
Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права Національної академії правових наук України імені Володимира Корецького (Голова Редакційної ради)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників (*головний редактор*);
Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (*заступник головного редактора*).

Члени редколегії:

Белов Д.М., доктор юридичних наук, професор; **Бобровник С.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Бондар О.Г.**, доктор юридичних наук, доцент; **Вереша Р.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Волошин Ю.О.**, доктор юридичних наук, професор; **Дідич Т.О.**, доктор юридичних наук, доцент; **Єрмоленко В.М.**, доктор юридичних наук, професор; **Костицька І.О.**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Кушнір С.М.**, доктор юридичних наук, доцент; **Сидор В.Д.**, доктор юридичних наук, професор; **Стефанчук М.О.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Тильчик В.В.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Харитоновна Т.С.**, доктор юридичних наук, доцент; **Гжегож Кравець**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Бернгард Шлоер**, доктор юридичних наук, професор ФРН-Україна.

Редакція англomовних текстів – С. Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 6 від 05.12.2020 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

Журнал зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 20487-10287 ПР від 24.12.2013).

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12

ISSN 2413-6433

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW OF THE NAS OF UKRAINE
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE

SOCIOLOGY OF LAW

---

scientific and practical journal

Issue 3 (34)

Publishing House
"Helvetica"
2020

EDITORIAL COUNCIL:

Beziudnyi O.I., Doctor of Pedagogy, Professor, Rector of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University;
Hetman A.P., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Vice Rector for Scientific Affairs of the Yaroslav Mudryi National Law University (Deputy Head of the Editorial Council);
Horban A.V., Head of the Academic Council of the State University of Infrastructure and Technologies, PhD in History, Associate Professor, First Vice Rector of the State University of Infrastructure and Technologies (I Deputy Head of the Editorial Council);
Hrytsenko I.S., Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv;
Karolchak Kazymyr, Dr. habil., Professor, Rector of Pedagogical University of Cracow (Poland);
Kostytsky V., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, President of Ukrainian Bar Association, Head of the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Editor-in-Chief);
Onishchenko N.M., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, I Vice President of Ukrainian Bar Association;
Fomenko A.Ie., PhD in Law, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs;
Sopilnyk L.I., Doctor of Law, Doctor of Engineering, Professor;
Shemshuchenko Yu.S., Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Director of Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Head of the Editorial Council)

EDITORIAL BOARD:

Nalyvaiko L.R., Doctor of Law, Professor, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice President of Ukrainian Bar Association (Editor-in-Chief);
Kostytsky V., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor (Executive Editor);
Novytska N.B., Doctor of Law, Senior Scientific Associate (Deputy Editor-in-Chief).

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bielov D.M., Doctor of Law, Professor; **Bobrovnyk S.V.**, Doctor of Law, Professor; **Bondar O.H.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Veresha R.V.**, Doctor of Law, Professor; **Voloshyn Yu.O.**, Doctor of Law, Professor; **Didych T.O.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Yermolenko V.M.**, Doctor of Law, Professor; **Kostytska I.O.**, PhD in Law, Senior Research Fellow; **Kushnir S.M.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Sydor V.D.**, Doctor of Law, Professor; **Stefanchuk M.O.**, Candidate of Law, Associate Professor; **Tylechik V.V.**, PhD in Law, Associate Professor; **Kharytonova T.Ie.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Grzegorz Krawiec**, Doctor of Law, Professor (Poland); **Bernhard Schloer**, Doctor of Law, Professor FRG-Ukraine.

Proofreading of English manuscripts – S. Kostytska

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Minutes № 6 dated December 5, 2020).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of legal sciences (081 "Law").

The journal is registered by the Ministry of Justice of Ukraine (Certificate of state registration of the KV series № 20487-10287 PR dated 24.12.2013).

**Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise
01034, Kyiv, 4, Patorzhynskoho St., office 8, phone/fax 278-50-12**

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, 2020
© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2020
© Design made by Publishing House "Helvetica", 2020

ISSN 2413-6433

ЗМІСТ

Биркович О.І. СУДОВА РЕФОРМА К. РОЗУМОВСЬКОГО: ЗМІСТ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАСЛІДКИ.....	7
Гуйван П.Д. СОЦІАЛЬНИЙ ЧАС ЯК ФЕНОМЕН, ЩО ЗУМОВЛЮЄ ПОСТУП СУСПІЛЬСТВА.....	11
Гумін О.М., Коваль М.М. ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	16
Добродум О.В. МІЖРЕЛІГІЙНИЙ ДІАЛОГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОВІД-19.....	19
Костицький В.В., Кулянда М.І. СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	23
Мачуська І.Б. ФОРМУВАННЯ ПІДВАЛИН ІНСТИТУТУ НАДРОКОРИСТУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ІТАЛІЇ І УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	30
Середа О.Г., Борисенко А.І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ГАЛУЗЕВОЇ НАЛЕЖНОСТІ ДОГОВОРІВ ПРО ПРАЦЮ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....	34
Тимошенко М.О. КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	39
Чорна С.З. СУДОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ: ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	45
Шаренко С.Л. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СЛІДЧОГО СУДДІ В РАЗІ НАКЛАДЕННЯ ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ ТА ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ В КОРИСТУВАННІ СПЕЦІАЛЬНИМ ПРАВОМ.....	50

CONTENTS

Byrkovych O.I. JUDICIAL REFORM OF K. ROZUMOVSKY: CONTENT, PROSPECTS AND CONSEQUENCES.....	7
Huivan P.D. SOCIAL TIME AS A PHENOMENON THAT DETERMINES THE PROGRESS OF SOCIETY.....	11
Humin O.M., Koval M.M. MEASURES OF EDUCATIONAL INFLUENCE IN THE CRIMINAL EXECUTIVE LAW OF UKRAINE.....	16
Dobrodum O.V. INTERRELIGIOUS DIALOGUE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC.....	19
Kostytskyi V.V., Kulianda M.I. SOCIO-LEGAL CONTENT OF COURT PROCEEDINGS IN THE COURT OF APPEAL.....	23
Machuska I.B. FORMATION OF THE BASEMENTS OF THE INSTITUTE OF SUB-USE ON THE TERRITORY OF ITALY AND UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT.....	30
Sereda O.H., Borysenko A.I. TOPICAL ISSUES OF ESTABLISHING THE INDUSTRIAL BELONGING OF LABOR AGREEMENTS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL SOCIETY TRANSFORMATION.....	34
Tymoshenko M.O. CONSTITUTIONAL MODEL OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE.....	39
Chorna S.Z. JUDICIAL LAW AS A BRANCH OF LAW IN NATIONAL LEGAL SYSTEM: PROSPECTS OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	45
Sharenko S.L. PROBLEMATIC ISSUES OF REALIZATION OF THE COMPETENCE OF THE INVESTIGATING JUDGE IN IMPOSING A FINE AND TEMPORARY RESTRICTION IN THE USE OF A SPECIAL RIGHT.....	50

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-3.1>

Биркович О.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0003-3880-359X

СУДОВА РЕФОРМА К. РОЗУМОВСЬКОГО: ЗМІСТ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАСЛІДКИ

JUDICIAL REFORM OF K. ROZUMOVSKY: CONTENT, PROSPECTS AND CONSEQUENCES

У статті розкрито особливості реалізації судової реформи гетьманом К. Розумовським. Прослідковуючи взаємозв'язок між Конституцією П. Орлика та гетьманськими універсалами 1760–1763 рр., бачимо тенденційність і бажання козацької еліти до утвердження судової гілки влади як самостійної. Те, що К. Розумовський продовжив роботу щодо розподілу гілок влади, вказує на те, що для козаків було характерним дотримання принципів демократизму та лібералізму. Важливим принципом судової реформи було подолання бюрократизму та повернення до традиційних козацьких норм права, які сформувалися в середині XVII ст. Останній критерій свідчив про відмову від російських норм права, які активно почали імплементуватися у законодавство і судову практику Гетьманщини після 1708–1709 рр.

Характерною рисою універсалу 1760 р. було визначення повноважень Генерального військового суду, який виконував функцію найвищої апеляційної інстанції (касаційні функції зберігалися за гетьманом) та здійснював нагляд за законністю в діях судів нижчої інстанції. Норма щодо збереження за гетьманом повноважень касаційної інстанції, не давала змогу перетворити суд на повноцінно незалежний орган влади. Універсалом 1763 р. визначалася структура місцевих органів судочинства: полкові суди діяли по два у кожному полку (тільки у Ніжинському полку було 3) та вирішували кримінальні справи; земські суди, що займалися цивільним судочинством, існували у сотенних містах; підкоморські суди вирішували майнові та земельні спори. Загальним позитивом судової реформи була відмова від станового підходу до організації судочинства і зрівняння усіх громадян у правах. Певним недоліком можна вважати повернення у практиці судочинства до норм Третього литовського статуту 1588 р. На жаль, через ліквідацію Гетьманщини у 1764 р. та запровадження російської адміністративної системи, зокрема судочинства, ліквідувалась традиційна українська практика судоустрою, характерними рисами якої був демократизм та гуманізм.

Ключові слова: суд, судова реформа, К. Розумовський, Гетьманщина, судочинство, Генеральний військовий суд.

The article reveals the peculiarities of the implementation of judicial reform by Hetman K. Rozumovsky. Tracing the relationship between the Constitution of P. Orlyk and the Hetman's universals of 1760–1763 indicates the tendency and desire of the Cossack elite to establish the judiciary as independent. The fact that K. Rozumovsky continued to work on the distribution of branches of power indicates that the Cossacks were characterized by adherence to the principles of democracy and liberalism. An important principle of judicial reform was to overcome bureaucracy and return to the traditional Cossack rules of law, which were formed in the middle of the XVII century. The last criterion testified to the rejection of Russian norms of law, which began to be actively implemented in the legislation and judicial practice of the Hetmanate after 1708–1709.

A characteristic feature of the Universal of 1760 was the definition of the powers of the General Military Court, which performed the function of the highest appellate court (cassation functions were retained by the hetman) and supervised the legality of the actions of lower courts. The norm that the hetman retained the powers of the court of cassation did not allow turning the court into a fully independent body of power. The Universal of 1763 determined the structure of local judicial bodies: regimental courts – there were two in each regiment (only in the Nizhyn regiment there were 3) and decided criminal cases, zemstvo courts engaged in civil proceedings existed in hundreds of cities, and subcommittee courts decided property and land disputes. The general positive of the judicial reform was the rejection of the caste approach in the organization of justice and the equalization of the rights of all citizens. A certain shortcoming can be considered the return in the practice of justice to the norms of the Third Lithuanian Statute of 1588. Unfortunately, due to the liquidation of the Hetmanate in 1764 and the introduction of the Russian administrative system, including the judiciary led to the elimination of traditional Ukrainian judicial practice and humanism.

Key words: court, judicial reform, K. Rozumovsky, Hetmanate, court proceedings, General Military Court.

Постановка проблеми. У сучасних суспільно-політичних умовах, коли спостерігається політизація усіх сфер життя, частими і закономірними є певні непорозуміння і критичні явища, які особливо посилюються в умовах політизації таких незалежних інституцій, як суди. Система судочинства, яка, згідно з конституційним статусом, має бути незалежною та неупередженою, демонструє певні метаморфози, які йдуть у розріз із суспільним сприйняттям і цінностями, що існують у суспільстві. В цих умовах важливо не тільки окреслити підходи до реформування чинної системи судочинства, але й здійснити історико-правову ретроспективу традицій та особливостей організації і практичної діяльності органів судочинства на території України. Цікаво, що навіть в умовах так званого бездержав'я, коли українські території були інкорпоровані до складу іноземних держави, відомі приклади ефективної судової реформи. На особливу увагу в цьому контексті заслуговує судова реформа К. Розумовського, який, будучи останнім гетьманом України, в умовах існування зовнішнього управління Гетьманщиною з боку російського імперського двору зумів провести реформу, ефективність якої була високо оцінена не тільки сучасниками, але й наступниками. Такі заходи є свідченням того, що реформа судочинства, попри усю складність, є ефективною і закономірною в умовах трансформації суспільства й підвищення рівня його правової культури. Виходячи із зазначеного, актуальним вважаємо здійснення аналізу причин, специфіки та наслідків реформи судочинства К. Розумовського та пошуку традиційних для українців підходів до організації судуострою та судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиція і практика українського судочинства викликають посилений інтерес серед дослідників, проте основна увага звертається на періоди існування національної державності. Однак відомі яскраві приклади того, як в умовах повної чи часткової інкорпорації українських земель іноземними державами відбувалися позитивні практики у сфері реформування органів державної влади й системи судуострою. Яскравим прикладом таких процесів є судові реформи останнього гетьмана К. Розумовського, які здійснювалися у 1760–1763 рр. Показово, що ще українські вчені радянських часів звернули увагу на специфіку та ефективність проведених реформ. В цьому аспекті варто відзначити дослідження А. Пашука і особливо І. Черкаського. Останніми роками дослідженням судуострою Гетьманщини часів К. Розумовського займалися С. Дегтярьов, О. Козинець, М. Мельник, В. Омельчук, О. Путро, Н. Сиза, О. Струкевич.

Метою статті є аналіз передумов, змісту та особливостей реалізації судової реформи К. Розумовського і перспектив її реалізації на теренах Гетьманщини.

Виклад основного матеріалу. XVIII ст. переповнене численними метаморфозами, що були властиві розвитку української державності та права. Особливо виразно усі трансформаційні процеси можна прослідкувати на системі судуострою та судочинства Гетьманщини. Більш того, прослідковуються певні етапи розвитку судової системи, які обумовлювалися сукупністю об'єктивних та суб'єктивних чинників. Так, для першого етапу, що тривав до 1710 р., об'єктивним було дотримання усіх принципів і форм організації судової влади та системи судочинства періоду становлення Гетьманщини як окремої держави у середині – другій половині XVII ст. Це був час домінування звичаєвих норм і традицій, що сформувалися історично в середовищі козацтва і характеризувалися високим ступенем гуманізму та демократизму. Другий етап асоціюється з часом прийняття Конституції П. Орлика (1710 р.), у VII розділі якої зазначалося про створення незалежної від гетьмана судової інституції, а саме Генерального суду. На жаль, більш чіткого регламентування діяльності судуострою і судочинства у цьому конституційному акті не здійснювалося, як і практично норми конституції на теренах України не діяли. Третій етап (1710 – початок 1760-х рр.) – час поступової імплементації російського законодавства у судову систему Гетьманщини. Для цього періоду було характерним поширення російських норм права як у систему організації судової влади, так і в саму систему судочинства. Цей період відзначається частковою втратою традиційних підходів до організації судуострою, а також переважанням каральних методів у судочинстві. Певним позитивом було прийняття у 1743 р. «Прав, за якими судиться малоросійський народ», що стало першою кодифікованою збіркою права, що діяла на території Гетьманщини. Четвертий етап тривав впродовж 1760–1763 рр. і асоціювався з реформою судочинства останнього гетьмана К. Розумовського. Об'єктивно це був черговий і ефективний етап трансформації українського судуострою та судочинства у XVIII ст. Дослідження цього етапу важливе з огляду на висвітлення традиційних українських підходів до організації судової влади, яка відрізнялася як від російської, так і від польської. Наступний етап настав після 1764 р., коли розпочався процес ліквідації Гетьманщини з правової точки зору і запровадження на теренах України російського права, зокрема того, що регулювало судуострій та судочинство.

Не вдаючись до детального аналізу кожного з етапів, за винятком судової реформи К. Розумовського, вважаємо доцільним звернути увагу на процес русифікації української системи права, який розпочався після Полтавської битви та еміграції гетьмана І. Мазепи. Власне, український вчений С. Дегтярьов аргументовано доводить, що точну дату початку русифікації судової

системи складно визначити [1]. Інституційно початком русифікації, на нашу думку, можна вважати створення у 1722 р. І Малоросійської колегії (колективний орган влади, що складався з трьох українців та трьох росіян). Саме Малоросійська колегія була найвищим органом судочинства, а її дії визначалися не нормами права, а політичною ситуацією та волею російського імператора. Слід зауважити, що серед українських учених популярною є думка про офіційну імплементацію російського права з моменту укладання гетьманом Д. Апостолом «Рішительних пунктів» (22 серпня 1728 р.) [7, с. 68]. Власне, у розділі 20 цього нормативного акта зазначалося про необхідність перекладу російською чинних в Україні нормативних актів [1, с. 13]. Однак, на нашу думку, досить важко визначити конкретну дату чи подію, з яких можна почати відлік процесу заміщення українських судових практик російськими імперськими. Напевно можна сказати, що втручання представників російської адміністрації у судочинство Гетьманщини стало активізуватися після подій 1708–1709 рр. На нашу думку, переломним моментом у процесі русифікації судочинства Гетьманщини можна вважати дату смерті І. Скоропадського, адже навіть К. Розумовський у одному зі своїх розпоряджень вказував на необхідність відновлення судового устрою та судочинства, що сформувався за Б. Хмельницького й були ліквідовані після смерті І. Скоропадського [11, с. 760].

Характерно, що активність процесів русифікації залежала від регіону, і в Слобідській Україні, на відміну від Гетьманщини, вони відбувалися активніше. Зрештою, тільки прихід до влади у 1750 р. гетьмана К. Розумовського дав надію на лібералізацію чи навіть часткове відновлення традиційного українського судоустрою та судочинства. Більш того, прослідковується безпосередній зв'язок між судовою реформою К. Розумовського та нормами Конституції П. Орлика 1710 р., адже і там, і там в основі організації судоустрою був принцип незалежності судової гілки влади. Про цю особливість говорить більшість дослідників системи судочинства Гетьманщини [4]. Натомість дискусійними залишаються мотиви гетьмана до такого підходу, а також практика повернення в судочинстві до норм права XVI ст., зокрема Третього литовського статуту 1588 р. [10, с. 52].

На нашу думку, причинами таких дій гетьмана К. Розумовського була суспільно-політична ситуація у тогочасній Російській імперії, недосконалість в організації та забюрократизованість судоустрою Гетьманщини. Слабкість імперської влади, наявність у середовищі козацької еліти критичної маси проукраїнської старшини дали можливість гетьману реалізувати цілу низку реформ, які мали на меті «європеїзувати» Гетьманщину. Прикладом руху на захід була судова реформа, яка не тільки декларувала

незалежність судової гілки влади, але й передбачала відмову від наявної в Російській імперії судової практики та норм права.

На початок 1760 р., коли К. Розумовський розпочав реформування судоустрою (17 листопада 1760 р. видано гетьманський універсал «Про реорганізацію діяльності Генерального військового суду»), в Гетьманщині правами здійснювати судочинство володіли сотенний суд, полковник, Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія та гетьман, у містах діяли магістратські, а в селах – сільські суди [3, с. 137]. Найбільшим недоліком наявної судової влади, на думку М. Мельника, було безпосереднє втручання у судові справи Гетьманщини адміністративного апарату, зокрема Генеральної військової канцелярії, яка не стільки займалася правосуддям, скільки переймалася дотриманням бюрократичних процедур [3]. Також гетьман по відношенню до Генерального військового суду був вищою касаційною інстанцією, а тому впливав на кінцеве рішення [5, с. 158].

Головною специфікою судової реформи К. Розумовського була трансформація Генерального військового суду, який мав складатися з дванадцяти осіб, а саме двох генералів та десяти виборних представників від полків [8, с. 56]. Це була найвища судова інституція у Гетьманщині, яка, окрім безпосереднього здійснення судівництва, вирішення апеляційних скарг, слідкувала за ефективністю та правомірністю діяльності судів нижчої інстанції [11, с. 763–764]. Цікавою нормою було надання права суддям Генерального військового суду здійснювати прокурорський нагляд та слідкувати за дотриманням і виконанням вироків. Як справедливо зауважує І. Черкаський, такий підхід не був новим, а запозичувався з правової системи Польсько-Литовської держави, де у XVI ст. існував Трибунальний суд, члени якого були виборними [11, с. 765].

Стосовно судів нижчої інстанції, то їх правовий статус і функції визначалися виданим 19 листопада 1763 р. гетьманським універсалом. Останній передбачав існування полкових судів (два в кожному полку), земського і двох підкоморських судів [3, с. 138]. Існування двох полкових судів мотивувалося необхідністю існування постійної судової інституції в полковому місті та у сотенному місті. Щодо Ніжинського полку (був найбільшим) було створено три полкові суди [5]. Полкові суди займалися здійсненням судочинства у кримінальних та військових справах [9, с. 67]. Загалом було створено 20 судових повітів [2, с. 67].

Вирішення цивільних справ було прерогативою земських судів, члени яких обиралися пожиттєво (суддя, підсудок, писар) та зобов'язувалися брати участь у судовому засіданні [5, с. 160]. Найнижчою судовою інстанцією були підкоморські суди, члени яких призначалися гетьманом довічно. До компетенції цих

судів входило вирішення так званих межових спорів, тобто земельних питань та права власності на нерухоме майно [6, с. 60]. Цікаво, що після ліквідації Гетьманщини та реформи судочинства у Російській імперії земські та підкоморські суди у 1782 р. були ліквідовані, тільки гродські (полкові) суди продовжували функціонувати.

Особливістю судової реформи К. Розумовського було те, що вона організовувалася у два етапи: створення Генерального військового суду та формування місцевих органів судочинства. При цьому у 1763 р. було обмежено повноваження Генерального військового суду, оскільки його повноваження як апеляційної та наглядової інстанції призводили до бюрократизації системи судочинства. Також Генеральний військовий суд втратив статус судової інстанції для козацької старшини. Натомість відбулося практичне зрівняння усіх громадян стосовно судового підпорядкування [11, с. 777]. Такий крок був вкрай позитивним. Однак спостерігалися певні рудименти, а саме за гетьманом зберігався статус вищої апеляційної інстанції, також єдиний судовий підпорядкованості не підлягали міщани. Останній критерій був закономірним з огляду на існування міст з магдебурзьким правом, отже, міським правом на здійснення судочинства. Суб'єктивним, на наш погляд, було повернення у судочинстві до норм Литовських статутів, причому чинними були «Права, за якими судиться малоросійський народ».

На жаль, судова реформа, як і норми, задекларовані в Конституції 1710 р., практично не реалізовувалася, адже у 1764 р. було ліквідовано

автономію Гетьманщини та розпочато процес утвердження російського адміністративного апарату на території України.

Висновки. Таким чином, в українській традиції судоустрою та судочинства навіть у періоди відсутності національної державності існували позитивні практики стосовно правової організації та реформування органів судової влади. Яскравим прикладом такої практичної трансформації є судова реформа К. Розумовського, що проводилася у два етапи впродовж 1760–1763 рр. Характерною рисою першого етапу, впродовж якого було інституційно оформлено повноваження та діяльність Генерального військового суду, який став вищою судовою інстанцією і, окрім ведення апеляційних справ, здійснював контроль за діяльністю судів нижчої інстанції, було те, що законодавці, зокрема гетьман К. Розумовський, формуючи повноваження Генерального військового суду, переслідували мету ліквідації бюрократизму, який, на жаль, після проведеної реформи тільки посилювався з огляду на те, що Генеральний військовий суд був апеляційною інстанцією у всіх справах. У 1763 р. було сформовано систему місцевих судів (полкові, земські та підкоморські). Одночасно продовжували діяльність міські суди, повноваження яких регулювалися магдебурзьким правом. Позитивом судової реформи К. Розумовського було запровадження єдиного судового підпорядкування. Недоліком було повернення у судочинстві до норм Литовських статутів та збереження за гетьманом і козацькою старшиною привілейованого статусу.

Список використаних джерел:

1. Дегтярьов С. Українське судочинство наприкінці XVII – у XVIII ст. та впливи на нього російських судових практик. *Гілея*. 2016. Вип. 104. С. 11–18.
2. Козинець О., Конопля Я. Судова реформа Кирила Розумовського. *Проблеми громадянського поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти* : міжнародна наукова-практична конференція (21 січня 2015 р., м. Чернігів). Чернігів, 2015. С. 65–70.
3. Мельник М. Судова реформа гетьмана К. Розумовського наприкінці XVIII ст. *Сіверщина в історії України*. 2014. Вип. 7. С. 137–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2014_7_32.
4. Музиченко П. Історія держави і права України. Київ : Знання, 2000. 429 с.
5. Омельчук В. Судова реформа 1760–1763 років: основні етапи та наслідки. *Наукові праці МАУП*. 2012. Вип. 2 (33). С. 157–163.
6. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. Львів, 1967. 179 с.
7. Путро А. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития). Киев : Высшая школа, 1988. 142 с.
8. Путро О. Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. 1993. Вип. 2. Т. 5. С. 54–61.
9. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. Київ, 2000. 119 с.
10. Струкевич О. Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50–80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми). Київ : Інститут історії України НАН України, 1996. 100 с.
11. Черкаський І. Судові реформи гетьмана К.Г. Розумовського. *Ювілейний збірник на пошану Д.Й. Багалія*. Київ, 1927. С. 760–778. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000136>.

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-3.2>

Гуйван П.Д.,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор
Полтавського інституту бізнесу
ORCID: 0000-0003-3058-4767

СОЦІАЛЬНИЙ ЧАС ЯК ФЕНОМЕН, ЩО ЗУМОВЛЮЄ ПОСТУП СУСПІЛЬСТВА

SOCIAL TIME AS A PHENOMENON THAT DETERMINES THE PROGRESS OF SOCIETY

Наукова праця присвячена вивченню актуального питання про сутність і призначення соціального часу як явища, що формує суспільне сприйняття темпорального перебігу процесу організації життєдіяльності людини. Належна організація часу як соціального феномена забезпечує найбільш доцільну та раціональну організацію співвідношення між суспільним та особистим часом, усунення протиріч між ними, виявлення пріоритетних сфер здійснення діяльності в найбільш необхідному для соціуму напрямі. Встановлено, що час не лише характеризує зовнішні стосовно спостерігача явища, але й притаманний внутрішній природі людини. Як би об'єктивно не здійснювався перебіг часу, його сприйняття, визначення впливу на стан матерії, зрештою, дослідження темпоральних проявів є можливими лише в разі відображення цього явища у свідомості людини. Онтогенез фізичної особи розглядається як єдність біологічного та соціального в процесі її розвитку, отже, обов'язково мають значення темпоральні структури людини як індивіду, особистості та суб'єкта діяльності. Особа може усвідомлювати час, відчувати ритм його перебігу та зміни. При цьому окремі часові модуси щодо соціальних, фізіологічних, психічних та інших процесів життєдіяльності не підконтрольні фізичній особі. В роботі проаналізовано значну кількість доктринальних досліджень часового фактору, які стосуються соціально-психологічного навантаження, яке породжене соціальністю часу, адже людина як елемент суспільства лише через свою діяльність реалізує істинне значення часу. Досліджено проблему соціальної характеристики часу з позицій його впливу на існування, функціонування та зміну суспільних відносин. Надано характеристику цього феномена з урахуванням неоднакової тривалості суспільно-історичних процесів, зміни інтенсивності публічного життя та праці, ущільнення графіку подій. Оцінено залежність самооцінки суспільної значимості поведінки конкретної людини від особистого сприйняття та усвідомлення часу, розподілу та орієнтування темпоральних цінностей, напрацювання стратегій.

Ключові слова: соціальний час, темпоральний прояв, часова організація життя.

This scientific work is devoted to the study of the topical issue of the essence and purpose of social time as a phenomenon that shapes the social perception of the temporal course of the process of organizing human life. Proper organization of time as a social phenomenon provides the most appropriate and rational organization of the relationship between social and personal time, eliminating contradictions between them, identifying priority areas of activity in the most necessary direction for society. It is established that time characterizes not only external phenomena in relation to the observer; it is also inherent in the internal nature of man. No matter how objectively the course of time, its perception, determination of the influence on the state of matter, in the end, the study of temporal manifestations is possible only if this phenomenon is reflected in the human mind. The ontogenesis of an individual is considered as a unity of biological and social in the process of its development, therefore, the temporal structures of a person as an individual, personality and subject of activity are necessarily important. A person can be aware of time, feel the rhythm of its course and change. At the same time, certain temporal modes of social, physiological, mental and other life processes are not under the control of an individual. The paper analyzes a significant number of doctrinal studies of the time factor, which relate to the socio-psychological load generated by the sociality of time. After all, man as an element of society only through his activities realizes the true meaning of time. The problems of social characteristics of time from the standpoint of its influence on the existence, functioning and change of social relations are studied. This characteristic of this phenomenon is given taking into account the unequal duration of socio-historical processes, changes in the intensity of public life and work, the consolidation of the schedule of events. The dependence of self-assessment of social significance of a particular person's behavior on personal perception and awareness of time, distribution and orientation of temporal values, development of strategies is estimated.

Key words: social time, temporal manifestation, temporal organization of life.

Час не лише характеризує зовнішні стосовно спостерігача явища, але й притаманний внутрішній природі людини. Отже, у сучасній науці

прийнято наголошувати не тільки на реальності суто фізичних проявів буття, але й на його соціально-історичних аспектах. Насправді, нада-

ючи часові тільки фізичного тлумачення як тривалості, терміну чи періоду, не можемо охопити всі багатогранні його прояви. Як би об'єктивно не здійснювався перебіг часу, його сприйняття, визначення впливу на стан матерії, зрештою, дослідження темпоральних проявів є можливими лише в разі відображення цього явища у свідомості людини, адже наявний порядок процесів охоплює поступ суспільства, громади, зрештою, саме життя фізичних осіб. Діяльність людини, як і саме її існування, відбувається у часі, будь-які суспільні відносини, зокрема відносини, врегульовані правом, зазнають темпорального впливу, тому вивчення особливостей перцепції часу з урахуванням різноманітних суб'єктивних чинників має велике значення. Як правильно відзначав А. Камю, час йде повільно, коли за ним слідкуєш, він відчуває стеження. Однак темпоральний плин користується нашою неухважністю. Можливо, навіть існують два часи: той, за котрим слідкуємо ми, і той, який нас перетворює.

З точки зору психології онтогенез фізичної особи розглядається як єдність біологічного та соціального в процесі її розвитку. Виходячи з цього, можемо говорити про темпоральні структури людини як індивіду, особистості та суб'єкта діяльності. Кожному з цих рівнів часових відносин відповідає свій аспект досліджень. Скажімо, на психофізичному рівні досліджується питання адаптації людини до системи поточного часу, що дає змогу здійснити належне орієнтування в навколишньому середовищі. Психологічний напрям вивчає індивідуальні особливості сприйняття часу, наприклад, як стиснутого або розтягнутого, порожнього або насиченого, такого, що тече плавно або стрибкоподібно. Нарешті, особистісно-часова проблематика стосується темпоральної організації дорослою особою своєї свідомості, поведінки під час здійснення нею індивідуальної та групової життєдіяльності та спілкування, що визначає таку категорію, як спосіб життя [1, с. 6].

Особа може усвідомлювати час, відчувати ритм його перебігу та зміни. При цьому окремі часові модуси щодо фізіологічних, психічних та інших процесів життєдіяльності не підконтрольні фізичній особі. Вчені вже давно встановили, що наш організм зовсім не однаково функціонує в різні періоди доби, року. У літературі прийнято говорити про існування так званого біологічного годинника людини. На його діяльність, тобто відлік внутрішнього часу, впливають як зовнішні, зокрема природні, прояви, так і фізіологічні фактори, такі як циклічність серцевої діяльності та обмінних процесів. У науці висловлена думка про те, що суб'єктивна перцепція часу обумовлена тривалістю внутрішніх біологічних процесів, що становить чітко визначений для кожної особи індивідуальний «крок», який у середньому дорівнює 0,87–0,89 с [2, с. 150].

Про індивідуальність часового руху свідчить поняття гомеостазу організму. Людина сприймає реальний час через швидкість (біоритми) функціональних процесів, які відбуваються у неї в організмі, позаяк у природі існують суб'єкти різних функціонально-симетричних груп, котрі реагують на зміни середовища по-різному. Специфіка біологічного часу і простору досліджувалася, зокрема, В.І. Вернадським [3, с. 536]. Ним встановлено, що часові характеристики самого життя людини тісно пов'язані зі швидкістю функціональних процесів в організмі. Якщо ці процеси пришвидшилися, особа живе швидше, і навпаки. Отже, виходячи з названих швидкісних параметрів, спостерігаємо різні темпи розвитку та старіння організмів.

На можливість адекватного визначення темпоральних відрізків, адаптації до реального часу впливають також умовно-рефлекторні відчуття особи, її вікові та емоційні особливості, зміст, інтенсивність та характер видів діяльності [4, с. 4]. Зокрема, діти та підлітки схильні до переоцінки часових інтервалів, тоді як у дорослих спостерігається зворотна тенденція. Час здається таким, що спливає дуже швидко, якщо людина протягом певного періоду займалася різноманітною та цікавою для себе діяльністю, але спогади про ці події видаються досить тривалими. Натомість період уявляється довгим, а наступні враження – короткими, коли час не був заповнений важливими подіями [5, с. 181]. Якщо певне явище емоційно оцінюється суб'єктом негативно, а рівень особистісної тривоги підвищується, це сприяє подовженню часу в його сприйнятті. Навпаки, за зменшення рівня тривоги, якщо час заповнений подіями з позитивним емоційним забарвленням, час у переживаннях особи скорочується [6, с. 302–303]. З точки зору окремих дослідників відмінності у сприйнятті і переживанні часу у різних категорій людей можуть ґрунтуватися на індивідуальних особливостях діяльності мозку.

Людина усвідомлює не сам час, а його рух, зміну. Саме через зміну часу, котра спостерігається суб'єктом, надавалося в літературі його визначення. Так, С.О. Аскольдов зазначав, що зміна становить корінь або сутність часу. Така зміна виражає в людському сприйнятті єдність минулого, теперішнього і майбутнього, причому така єдність відбувається лише у свідомості або через свідомість. Зміна чи, що те ж саме, час є насамперед станом душі, це так званий психологічний час, який має свою індивідуальність, суб'єктивність і в цьому сенсі відносність [7, с. 81–82]. Дійсно, розуміння поняття часу та його плину з'явилося у людини протягом її суспільного життя, визначивши колективний характер часу як ритму. Час має тісний зв'язок з усією діяльністю людини, як фізичною, так і інтелектуальною, вона виявляється у впливі минулого на сучасне та майбутнє, у зв'язку часу

з істинним буттям, але найбільше характеризує діяльність людини щодо майбутнього.

В результаті проведення численних досліджень вченими було встановлено, що психологічний час, як правило, не співпадає з хронологічним. В цьому контексті слід відзначити таку істотну рису часу, як його відносність. Ми вже говорили про цю характеристику, розглядаючи дослідження часу в механіці та теорії Ейнштейна. Проте темпоральна відносність притаманна внутрішньому часу суб'єкта. Вона проявляється в неоднаковому усвідомленні часу різними особами з огляду на відмінності їхнього психічного стану. Скажімо, одна людина за тих же умов визначає для себе певний діапазон сьогодення, котрий усвідомлює як період наявного буття, тоді як інша сприймає його в другому вимірі практично як миттєвість. З точки зору причинної наукової моделі саме в результаті особистісного переживання визначальних взаємозв'язків між основними подіями життя формується психологічний час. Звідси випливає детермінованість людського життя, згідно з якою не тільки попередні події обумовлюють наступні (детермінація минулим), але й наступні цілі та бажані результати визначають попередні вчинки (детермінація майбутнім). Отже, взаємодія психологічних категорій минулого, нинішнього та майбутнього уявляється як співвідношення реалізованих зв'язків між подіями хронологічного минулого, актуальних зв'язків між подіями минулого й майбутнього, що зараз тривають, та потенційних зв'язків між наступними хронологічними подіями [8, с. 199–213].

Як уже зазначалося, сьогодні серйозна увага приділяється аналізу соціальної спрямованості часу. Нині значна кількість здавалося б суто теоретичних досліджень часового фактору, котрі мають враховувати виключно науковий інструментарій, має соціально-психологічне навантаження, яке породжене саме соціальністю часу, адже людина як елемент суспільства лише через свою діяльність реалізує істинне значення часу. Будучи на перших етапах історичного поступу досить залежним від природних циклічних процесів, соціально-історичний час у подальшому все більше починає відображати послідовність, повторюваність, тривалість та темп суспільних явищ. Розвиток людства все більше витісняє природний та загальнонауковий фактори пізнання темпоральної сутності буття, посилюючи значення соціального чинника у встановленні просторово-часових взаємин різних спільнот людей. Це свідчить про зростання залежності часової організації від просторово-часової побудови громади, суспільства, держави тощо [9, с. 25]. Отже, цілком закономірною є постановка проблеми щодо вивчення соціальної характеристики часу з позицій його впливу на існування, функціонування та зміну суспільних відносин.

Вважається, що засади вивчення соціального часу були започатковані Е. Дюркгеймом. В сучасній літературі питання соціального часу теж висвітлені досить широко [10; 11]. Під цим поняттям (у широкому сенсі) переважно розуміється форма буття суспільства у тісному зв'язку з перебігом, тривалістю та зміною історичних процесів з огляду на людську діяльність. В цьому контексті соціальний час у різні періоди характеризується нерівномірністю перебігу з урахуванням неоднакової тривалості суспільно-історичних процесів, зміни інтенсивності публічного життя та праці, ущільнення графіку подій тощо. В більш вузькому розумінні поняття соціального часу характеризує темпоральні особливості індивідуального буття людини. Останні значною мірою залежать від особистого сприйняття та усвідомлення часу, розподілу та орієнтування темпоральних цінностей, напрацювання стратегій. Це пов'язано з низкою індивідуально ідентифікуючих характеристик людини, таких як рівень її освіти та інтелектуальних здібностей, стереотипи поведінки, соціокультурні особливості, емоційні прояви. Отже, суб'єктивне сприйняття виявляється через такі чинники, як персональне відчуття часу, образ часу, переживання часу, цінність часу, котрі формуються з огляду на внутрішній досвід особистості, ступінь її емоційності та оцінку їхньої значимості [12, с. 151].

На думку сучасних дослідників, соціальний час – це насамперед суспільний інститут, спосіб виміру та організації реального буття, його розвитку, зміни. Його характеристики мають різноманітну суб'єкту сутність, позаяк вони стосуються і окремої людини, і суспільних груп, і соціуму загалом. Він має практично всі основні темпоральні ознаки фізичного часу як прояву існування матерії, зокрема неоднорідність, послідовність, об'єктивно-суб'єктивну природу, протяжність, тривалість, незворотність, безперервність минулого, нинішнього й майбутнього, відносність, нерівномірність темпів та ритму [12, с. 149–150]. Соціальний аспект часу полягає у забезпеченні доцільного його розподілу задля досягнення ефективного балансу між виробничим періодами, навчанням, вільним часом для особистого інтелектуального розвитку, соціально-політичної діяльності тощо. Це має бути спрямовано на досягнення належного рівня розвитку соціуму, відповідати його потребам. За концепцією площинного часу, основними засобами реалізації цього завдання є економія часу та планування його розподілу по різних сферах діяльності. З іншого боку, конкретна людина теж має здійснити таку орієнтацію свого часу, щоб можна було найліпше задовольнити її економічні та соціальні потреби й відповідати вимогами, які до її діяльності висуваються оточуючими.

Як бачимо, соціалізація часу в контексті історичного поступу суспільства спрямована на досягнення певного ефекту від організації

використання часу. При цьому відбувається певна зміна його значення та соціальних функцій, темпоральний вплив спрямовується на координацію, впорядкування, орієнтування відповідних процесів, акценти робляться на взаємопов'язаності та взаємній обґрунтованості необхідного та вільного часу з огляду на їх економічну обумовленість. Так, на думку Г.Є. Зборовського, соціальний час є формою суспільного буття, у якій здійснюється розкладання людської діяльності з точки зору її тривалості в межах окремих суспільно-економічних формацій та в процесі всього історичного розвитку [13, с. 14]. Дійсно, часовий перебіг у своєму соціально-історичному значенні становить просторово-часову організацію суспільства під впливом триваючих економіко-соціальних процесів та залежить від їх послідовності, тривалості, повторюваності, ритму тощо.

Все ж таки соціальний час має орієнтуватися на зміст і характер індивідуальних показників простору й часу конкретних людей – членів суспільства, які формуються під впливом психофізичних та біологічних особистісних чинників. Як слушно відзначав П.О. Сорокін, соціальний час може (й повинен) визначатися у власній системі координат, таких як зміна чи рух соціальних феноменів крізь інші феномени, взяті за точку відліку [14, с. 58]. Кожна людина має свої, тільки їй притаманні індивідуальні простір і час, які сприймаються її свідомістю та спрямовують подальшу психічну діяльність. При цьому в межах оцінки соціального часу з точки зору його впливу на індивідуальне буття конкретної людини для різних категорій населення спостерігаються серйозні відмінності у впорядкуванні та організації особистого часу. Наприклад, маємо відзначити відносність його перебігу в різні етапи життя, а саме в дитинстві, юності, зрілості чи старості. У кожного з цих періодів є свої ціннісні орієнтири. Скажімо, людина похилого віку намагається зробити час більш об'ємним, використовувати його раціональніше, тоді як «марнування» часу притаманне переважно молоді. Також треба враховувати, що стрімкий розвиток людства останнім часом сприяв істотному ускладненню взаємовідносин у межах структури соціальної просторово-часової організації. Зокрема, маємо зважати не лише на об'єктивні економічні та політико-правові чинники, що формують цю структуру, але й на зворотний суб'єктивний вплив самої людини. Скажімо, окремі дії чи створені нами об'єкти теж безпосередньо чи опосередковано впливають на структуру соціуму, його організацію.

Особистісно-часова проблематика в контексті її прив'язки до соціальних процесів нині набула значної актуальності. Прийнято вважати, що особистісний час включає різні за сутністю психічні елементи, котрі залежно від конкретних обставин та внутрішніх чинників суб'єкта

відбуваються на свідомому, підсвідомому чи надсвідомому рівні. Зокрема, елементами такого синтезу можна назвати час сприйняття оточуючого, час споглядань та вражень, час діяльності, час роздумів і час творення [1, с. 4–7]. Людина сама розподіляє та планує свій особистий час, однак на неї, безумовно, впливають динаміка й ритм суспільних процесів. Концепція соціального часу спрямована на раціональну організацію співвідношення між суспільним та особистим часом, усунення протиріч між ними, виявлення пріоритетних сфер застосування суспільно необхідного часу. В.І. Вернадський зазначав, що соціальність часу має особливо проявлятися в періоди історії, пов'язані з певними переломними моментами, такими як інтенсифікація економічних, культурних, політичних процесів [15, с. 297–299]. Саме в такі моменти історії відбувається найбільше ущільнення часу, отже, у суспільстві виникає усвідомлення необхідності організації життя з урахуванням адекватної темпоральної його регламентації. Сьогодні в умовах ринкової економіки можемо спостерігати істотне підвищення соціальної активізації усіх галузей життя. Суспільні процеси зараз набули більшої динаміки, ритм їхнього протікання значно посилюється. З іншого боку, суттєво зросла соціальна цінність часу. З огляду на це виникла необхідність створення бюджетів часу, котрі б адекватно враховували характер та інтенсивність життєдіяльності, забезпечували раціональне використання робочого чи вільного часу.

Такі дослідження, власне, зводяться до аналізу фактичного використання часу окремими організаціями та фізичними особами в різних регіонах у межах певного профіля їхньої діяльності. В результаті вивчення та оброблення отриманих даних встановлюються причини втрати часу, напрацьовуються найбільш раціональні, доцільні та економічно вигідні темпоральні характеристики тих чи інших суспільних відносин, зокрема у галузі товарного виробництва та обігу, навчання, побуту, освіти, культури, збереження здоров'я, громадської діяльності. Загальним соціально-економічним наслідком може стати перерозподіл структурного часу на користь новітніх енергоекономічних галузей господарства, інвестиційно привабливих технологій, підготовки спеціалістів в межах освітньої діяльності, виховання молоді тощо. Щодо регламентації соціального часу конкретного індивідуума, то тут можемо говорити про найбільш ефективне використання (ущільнення) часу за рахунок вжиття організаційних заходів, підвищення освіти, організації дозвілля. Отже, оптимальність соціального часу для тієї чи іншої спільноти спрямована на формування нової спрямованості мислення, діяльності на впорядкування змін соціального буття з урахуванням ролі особи у суспільстві. Отже, слід погодитися з висловленою в літературі думкою про те, що поняття соціального часу

не охоплюється тільки змістом суспільної діяльності людини. Воно включає також увесь обсяг технічних та організаційних заходів, усього зробленого особою для економії свого часу чи розширення творчих можливостей [16, с. 18].

З викладеного вище можемо дійти певних висновків. Фізична особа, виконуючи як член громади, певні функції, провадить свою діяльність у часі, суспільні взаємини різних інституцій також мають часові характеристики. Як учасники різних відносин у соціумі та між собою, люди не тільки неоднаково пізнають час, але й користуються ним. Таким чином, можемо говорити про необхідність та важливість впливу людини на процес пізнання

природи через зв'язок із нею. При цьому соціальний час має орієнтуватися на зміст та характер індивідуальних показників простору й часу конкретних людей – членів суспільства. Слід враховувати особистісні перцепції, пов'язані з персональними характеристиками кожної особи, такими як реальні психофізичні та біологічні фактори, притаманні окремій людині. Концепція соціального часу цінна насамперед тим, що вона покликана забезпечити найбільш доцільну та раціональну організацію співвідношення між суспільним та особистим часом, усунення протиріч між ними, виявлення пріоритетних сфер застосування суспільно необхідного часу.

Список використаних джерел:

1. Ковалев В.И. Личностное время как предмет психологического исследования. *Психология личности и время* : тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научно-теоретической конференции. Черновцы, 1991. Т. 1. С. 4–8.
2. Цуканов Б.И. Анализ ошибки восприятия длительности. *Вопросы психологии*. 1985. № 3. С. 149–154.
3. Вернадский В. Проблема времени в современной науке. *Известия АН СССР*. 1932. № 4. 7-я серия. ОМОН. С. 511–541.
4. Москвин В., Попович В. Философско-психологические аспекты исследования категории времени. *Credo*. 1998. № 6 (12). С. 3–5.
5. Джемс У. Психология / ред. Л.А. Петровская. Москва : Педагогика, 1991. 368 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Москва : Питер, 2002. 720 с.
7. Аскольдов С.А. Время и его преодоление. *Мысль*. 1922. № 3. С. 80–97.
8. Головаха Е.И., Кроник А.А. Понятие психологического времени. *Категории материалистической диалектики в психологии* / под ред. Л.И. Анциферовой. Москва : Наука, 1988. С. 199–213.
9. Абасов А.С. Пространство. Время. Познание. Баку : Элм, 1986. 122 с.
10. Артемов В.А. Социальное время: проблемы изучения и использования. Новосибирск : Наука, 1987. 238 с.
11. Лой А.Н., Шинкарук Е.В. Время как категория социально-исторического бытия. *Вопросы фил.* 1979. № 12. С. 73–86.
12. Горбунов В.Е. Социологические аспекты социального времени в современном российском обществе : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.01. Саратов, 2001. 160 с.
13. Зборовский Г.Е. Пространство и время как формы социального бытия. Свердловск : Юридический институт, 1974. 222 с.
14. Sorokin P., Merton R. Social Time: A Methodological and Functional Analysis. *The Sociology of Time* / ed. by J. Hassard. New York : St. Martin's Press, 1990. P. 56–66.
15. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. Москва : Наука, 1988. 520 с.
16. Артемов В.А. Социальное время: предвидение, исследовательски-прикладная и планово-управленческая практика. *Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований*. 2008. № 5. С. 15–20.

Гумін О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-8016-945X

Коваль М.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0003-1830-7003

ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

MEASURES OF EDUCATIONAL INFLUENCE IN THE CRIMINAL EXECUTIVE LAW OF UKRAINE

Застосовуючи кримінальне покарання, і законодавець, і правозастосувач, і суспільство загалом зазвичай розраховують на те, що, зрештою, поведінка правопорушника наблизиться до певного зразка, взірця та не становитиме більше загрози для охоронюваних законом інтересів. Іншими словами, особа, що відбула кримінальне покарання, в ідеалі не повинна вчиняти більше нових злочинів та інших правопорушень. Однак, як показують нам статистичні дані, рівень рецидивної злочинності так і залишається високим, на нього не впливають ані здійснені витрати, ані запроваджені реформи та удосконалення законодавства, що створює враження, нібито боротьба зі злочинністю проводиться заради самої цієї боротьби. Проте доволі часто, створюючи умови для подолання злочинності шляхом застосування найсуворіших кримінальних покарань, ми фактично забуваємо про ефективність виховної роботи із засудженими. Якщо каральне спрямування кримінальної політики держави та наявні підходи до реалізації процесу виконання кримінальних покарань не приводять до бажаних результатів щодо безпеки суспільства та громадян, то потрібно спрямувати роботу із засудженими на їх виправлення, ресоціалізацію, мотивацію та задоволення потреб. Виправлення як мета кримінальної відповідальності полягає у реальній зміні особистості, тоді як виправлення як мета конкретного покарання – це лише зміна поведінки особи, можливо, навіть і без суттєвих змін особистості, бо з точки зору розуміння виправлення, визначеного у Кримінальному кодексі України, загалом неважливо, чому особа не вчиняє більше кримінальних правопорушень (чи то є страх перед покаранням, чи це викликане зміною свідомості або іншими факторами). У статті подано теоретико-правову характеристику терміна виховного впливу та розглянуто особливості його застосування на практиці.

Ключові слова: вплив, виховний вплив, соціально-виховна робота, мотивація.

When applying criminal punishment, the legislator, the law enforcer, and society as a whole usually expect that in the end the offender's behavior will approach a certain pattern and will no longer pose a threat to the interests protected by law. In other words, a person who has served a criminal sentence should ideally not commit more new crimes and other offenses. But as the statistics show, the level of recidivism remains high, and is not affected by the costs incurred or the reforms and improvements in legislation that give the impression that the fight against crime is being waged for the sake of the fight itself. However, quite often creating conditions for overcoming crime by applying the most severe criminal penalties, we actually forget about the effectiveness of educational work with convicts. If the punitive direction of the criminal policy of the state and the existing approaches to the implementation of the process of execution of criminal punishments does not lead to the desired results in the security of society and citizens, it is necessary to direct work with convicts in order to correct, resocialize and motivate. Correction as a goal of criminal responsibility is a real change of personality, while correction as a goal of specific punishment is only a change in a person's behavior, perhaps even without significant changes in personality, because from the point of view of understanding the correction defined in the Criminal Code of Ukraine, in general, it does not matter why a person does not commit more criminal offenses – whether it is fear of punishment, whether it is caused by a change of consciousness or other factors.

The article presents the theoretical and legal characteristics of the term of educational influence and considers the features of its application in practice.

Key words: influence, educational influence, social and educational work, motivation.

Постановка проблеми. На шляху до європейської інтеграції та зважаючи на позитивний досвід зарубіжних країн, Україна прийняла рішення щодо вдосконалення своєї правової системи, зокрема гуманізації державної політики у сфері виконання покарань шляхом запровадження інституту пробації. Служба пробації у країнах розвинутої демократії істотно відрізняється від наявної раніше кримінально-виконавчої інспекції за своїми функціями, організацією діяльності, кадровим забезпеченням, методами роботи. Головною відмінністю є те, що законодавством не було передбачено серед обов'язків персоналу кримінально-виконавчої інспекції проведення виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Цю роботу здійснювали органи внутрішніх справ, соціальну роботу – органи соціальної політики на добровільній основі.

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у дослідження питання зроблено такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як К.А. Автухов, Ю.В. Баранов, Є.Ю. Бараш, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, Т.П. Бутенко, А.В. Губенко, О.М. Джужа, Г.О. Радов, О.В. Савченко, А.Х. Степанюк, О.В. Таволжанський, О.С. Турчина, Н.Б. Хуторська, С.Х. Шамсунов, І.С. Яковець.

Мета статті полягає у розкритті сутності заходів виховного впливу на засуджених органами пробації відповідно до норм чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Проблема злочинності постійно привертає до себе особливу увагу вчених і практиків, тому однією з найважливіших задач вітчизняної юридичної науки є розроблення правових заходів і створення юридичного поля, що визначало б якість та ефективність протидії злочинності. У зв'язку з цим заходи виховного характеру, застосовувані до злочинців, які вчинили суспільно небезпечне діяння, являють собою в сучасних умовах одну з необхідних ланок системи заходів протидії злочинності загалом.

Вплив – це складне соціальне явище, яке ще не має остаточного визначення в будь-яких галузях людського знання [1, с. 148]. Традиційно вважається, що один із найбільш поширених варіантів цього поняття полягає в тому, що вплив – це використання конкретних засобів, за допомогою яких можна вносити зміни в поведінку конкретної особи (осіб) [2, с. 29]. Слово «виховний» словники визначають як такий, що належить до виховання, призначений для виховання, справляє благодотворний вплив, сприяє вихованню [3, с. 131].

Виховний вплив на засуджених – це сукупність неоднорідних заходів, які спрямовані на досягнення єдиної мети, якою є виправлення та ресоціалізація засуджених [4, с. 394].

Відповідно до глави 19 КВК України (статті 123–137), виховний вплив на засуджених до позбавлення волі здійснюється завдяки таким

заходам: соціально-виховна робота, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, самодіяльні організації, богослужіння і релігійні обряди, вільний час засуджених, заходи заохочення і стягнення, матеріальна відповідальність засуджених [5].

У спеціальній літературі під виховною роботою із засудженими до позбавлення волі розуміють дії адміністрації пенітенціарного закладу, освітніх, культурних та інших організацій, громадян, самодіяльних організацій засуджених, які формують їх правослужняну поведінку на основі соціально-педагогічної системи, що забезпечує виправлення моральним, правовим, трудовим, фізичним та іншими напрямками виховного впливу, підвищення освітнього й культурного рівня засуджених [6, с. 76].

Відповідно до кримінально-виконавчого законодавства, заходів виховного впливу вживають не лише вихователі, але й учителі (навчання), представники релігійних конфесій (богослужіння та релігійні обряди), начальник колонії або особа, яка виконує його обов'язки (заходи заохочення та стягнення) [4, с. 395].

Виховні заходи із засудженими проводяться на підставі програм диференційованого виховного впливу в установленій розпорядком дня час у межах установи виконання покарань і спрямовані на формування та закріплення у засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законодавства та прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього та культурного рівнів [7, с. 209].

Одним із заходів виховного впливу є соціально-виховна робота із засудженими. Відповідно до частини 1 статті 123 Кримінально-виконавчого кодексу, соціально-виховна робота – це цілеспрямована діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення й ресоціалізації засуджених. Соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього й культурного рівнів [5].

Діяльність, спрямована на підвищення загальноосвітнього і фахового рівня засуджених під час відбування покарання, значною мірою сприяє корисній зайнятості засуджених, прискоренню процесу соціальної адаптації після звільнення, запобіганню рецидиву злочинів. В установі виконання покарань головні завдання реалізації навчального процесу є загальнодержавними, такі як забезпечення права громадян на загальну середню освіту, формування й розвиток особистості, готовність до професійного самовизначення [8, с. 240].

Самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі створюються в колоніях задля розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків.

У колоніях здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для забезпечення ізоляції, громадської безпеки і встановлені Кримінально-виконавчим кодексом.

Час, вільний від основної трудової діяльності і виконання обов'язкових заходів, передбачених розпорядком дня для засуджених у колонії, є їх вільним часом [5].

Система заходів заохочення та стягнення безпосередньо пов'язана зі впливом на поведінку засуджених, стимулює слухняну поведінку, карає за порушення, отже, саме цим забезпечує дотримання засудженими вимог режиму [8, с. 245].

В процесі виховної роботи важливим фактором виправлення є досягнення результату зміни мотивації засудженої особи.

Мотивація (з лат. *movere*) – спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби [9].

Перш за все слід мати на увазі, що у педагогіці та психології вказується на існування двох видів мотивації, а саме екстринсивної

(обумовленої зовнішніми умовами та обставинами) та інтринсивної (обумовленої внутрішніми, тобто пов'язаними з особистісними диспозиціями, мотивами, потребами, установками, інтересами, прагненнями, бажаннями). Якщо розглянути подані вище основні компоненти мотивації, то можна визначити, що внутрішньо поведінка мотивується переважно мотивами, потребами та інтересами людини, а зовнішньо – за допомогою різного типу стимулів, а також є результатом дії ситуативних факторів. Для пояснення зовнішньої мотивації ще у 1960 р. було введено поняття «поведінкове поле», що не залежить від індивіда, а його своєрідність обмежує поведінку людини формами, що відповідають цьому місцю та часу [10, с. 8]. Установа виконання покарань є таким «поведінковим полем», а наявні в процесі виконання покарання можливості та шанси виступають у ролі можливостей реалізації бажаних видів діяльності засудженими. При цьому наявні відмінності у способах здійснення та цілях діяльності можуть бути стабілізовані саме завдяки виховній роботі із засудженими, що полягає, на нашу думку, у здійсненні саме зовнішнього впливу на поведінку засудженого.

Висновки. Отже, виховний вплив на засуджених – це процес організації сумісної активності адміністрації установи виконання покарань і засуджених для здійснення цілеспрямованих дій, які мають на меті зміну психологічних характеристик засуджених (їхньої мотивації, потреб, цінностей та рис характеру), а також перебудову поведінки останніх з огляду на характерні для певного суспільства уявлення про соціально зрілу, пристосовану до реальних суспільних умов особистість.

Список використаних джерел:

1. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Харків : Прапор, 2005. 992 с.
2. Стрельцов Є.Л. Заходи кримінально-правового впливу в умовах трансформації держава і права. *Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Одеса, 2014. С. 216.
3. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.С. Калашника. Харків : Балкао-книга, 2009. 960 с.
4. Савченко О.В. Щодо співвідношення понять «виховний вплив» та «соціально-виховна робота» в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Трибуна молодого вченого: юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 393–396.
5. Кримінально-виконавчий кодекс від 11 липня 2003 року № 1129-IV. Дата оновлення: 3 липня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 25.10.2020).
6. Ветошкин С.А. Пенитенциарная педагогика в теории и практике : монографія. Москва : издательство МГСУ «Союз», 2001. 240 с.
7. Кримінально-виконавче право України (у схемах та таблицях) : навчальний посібник / за заг. ред. В.І. Олєфіра, О.Г. Колба. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 264 с.
8. Голина В.В., Степанюк А.Х., Лисодєд О.В. та ін. Кримінально-виконавче право : підручник. Харків : Право, 2011. 328 с.
9. Мотивація. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мотивація>.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер ; Москва : Смысл, 2003. 860 с.

УДК 327: 578.834.1

DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-3.4

Добродум О.В.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри культурології та філософської антропології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
ORCID: 0000-0001-7651-4946

МІЖРЕЛІГІЙНИЙ ДІАЛОГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОВІД-19

INTERRELIGIOUS DIALOGUE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC

У сучасну епоху цифрових технологій актуалізується проблема релігійної комунікації у всесвітній мережі, оскільки глобальність і доступність WWW роблять її одним із найбільш ефективних і перспективних каналів передачі різних повідомлень, зокрема релігійного характеру. Сьогодні релігійні організації і рухи приділяють найпильнішу увагу віртуальному медіапростору, використовуючи його не тільки для залучення нових послідовників, але й для релігійного PR, іміджмейкінгу та брендінгу, інформуючи про себе світ за допомогою новин із життя організації та її послідовників.

Не менш важливою формою електронної комунікації в глобальному павутинні нині є взаємодія різних релігійних течій і релігійних культур загалом або діалог конфесій зокрема. Дослідження в цифровому просторі дають змогу виявляти важливі тенденції в релігійній сфері на основі аналізу потоку інформації в мережі Інтернет, демонструвати специфіку окремих ЗМІ та наслідки їхньої діяльності для міжрелігійного діалогу, досліджувати роль мережі Інтернет у зміні релігійних переконань, можливості зміни релігійної ідентичності, ретроспективу розвитку релігійної освіти на межі століть, визначати вектори можливої міжрелігійної взаємодії та обговорювати роль цифрових технологій у роботі релігійних структур, констатувати необхідність продовження активного діалогу між представниками релігійних рухів, проведення експертних семінарів з питань міжрелігійного діалогу на регулярній основі, а також фіксувати ризики, що формуються цифровим простором. Пандемія коронавірусу послужила тлом та контекстом, лакмусовим папірцем і каталізатором прискорення та активізації міжрелігійного, міжконфесійного діалогу й діалогу релігійних організацій із суспільством.

Ключові слова: міжрелігійний діалог, Україна, пандемія, КОВІД-19, глобальне павутиння, коронавірус, Інтернет, релігійна свобода.

The article deals with interreligious dialogue in a pandemic environment – the topic can be considered from different angles. On the one hand, the rhythm of life of modern man is obviously accelerating, largely due to the intensive introduction and spread of high-tech and new means of communication. But on the other hand, religion and the church traditionally act as a factor of ethnic self-identification, contribute to the preservation of national culture and historical memory – this is due to their axiomatic significance for the young Ukrainian state.

In our age of digital technology, the problem of religious communication on the World Wide Web is becoming relevant, as the global nature and accessibility of the WWW makes it one of the most effective and promising channels for transmitting various messages, including religious ones. Interreligious activities of international organizations organize and support ecumenical dialogue and religious freedom, Internet freedom and communication. Now religious organizations and movements pay the most attention to the virtual media space, not only using it to attract new followers, but also for religious PR, image-making and branding, informing the world through news from the life of the organization and its followers.

An equally important form of electronic communication on the World Wide Web today is the interaction of different religious movements and religious cultures in general or the dialogue of denominations in particular. Research in the digital space allows to identify important trends in the religious sphere based on the analysis of information flow on the Internet, to demonstrate the specifics of individual media and the consequences of their activities for interreligious dialogue, to study the role of the Internet in changing religious beliefs at the turn of the century, identify vectors of possible interreligious interaction and discuss the role of digital technologies in the work of religious structures, state the need to continue active dialogue between representatives of religious movements, conduct expert seminars on interreligious dialogue, and record risks posed by digital space.

The coronavirus pandemic served as a background and context, a litmus test and a catalyst for accelerating and intensifying interfaith, interreligious dialogue and dialogue between religious organizations and society.

Key words: interreligious dialogue, Ukraine, pandemic, COVID-19, global web, coronavirus, Internet, religious freedom.

Ритм життя сучасної людини очевидно прискорюється, значним чином це відбувається внаслідок інтенсивного впровадження й поширення high-tech і нових засобів комунікації. З іншого боку, релігія і церква традиційно виступають фактором етнічної самоідентифікації, сприяють збереженню національної культури та історичної пам'яті, чим зумовлена їхня аксіоматична значущість для молодшої української держави.

З моменту появи глобального павутиння міжрелігійний діалог на світовій арені став здійснюватися за допомогою онлайнового простору, проте особливо роль Інтернету підсилюється під час сучасної пандемії коронавірусу, коли відбуваються маніфестація безлічі міжрелігійних сайтів та актуалізація всіх форм міжрелігійного спілкування в Інтернеті, що доводить важливість означеної тематики [1]. Міжрелігійна діяльність міжнародних організацій організовує й забезпечує екуменічний діалог та релігійну свободу, інтернет-свободу й комунікаційну взаємодію. Конференції та конгреси, симпозиуми і круглі столи актуалізують тематику міжрелігійного діалогу в епоху глобальної дигіталізації та пандемії задля забезпечення безпеки в умовах зростання релігійного радикалізму і пошуку шляхів до створення стабільної основи взаємодії конфесій, рефлексії ролі соціальних мереж у питаннях трансформації громадської думки щодо традиційних і нетрадиційних релігійних течій, концептуалізації сучасних тенденцій у релігійній сфері та підсилення впливу дигіталізації на релігійність населення, поглиблення сприйняття релігійних ідей і багатоваріантності їхнього тлумачення, формування толерантного та комунікативного простору через неформальний діалог релігійних об'єднань, концептуалізації основних проблем, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням діалогу в етноконфесійній сфері.

Перш ніж аналізувати сучасний стан міжрелігійного діалогу в Україні, слід зазначити, що від самого початку проголошення незалежності, незважаючи на конкуренцію і певні конфлікти в релігійному середовищі, в Україні почали здійснюватися міжрелігійні зустрічі та діалог. В контексті цього необхідно також наголосити на позитивній ролі органів влади у сприянні контактам між представниками різних конфесій, а також проведенні відповідної роботи з вирішення релігійних конфліктів на підставі нового законодавства про свободу совісті та релігійні організації.

Можна констатувати активізацію міжрелігійного та міжконфесійного діалогу та інтенсифікацію інтернет-спілкування в релігійному житті, що сприяє діалогу релігійних організацій із суспільством. Як приклад можна навести більш часті зустрічі релігійних організацій з президентом, прем'єр-міністром та іншими можновладцями під час пандемії. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦІРО) звертається до президента України і ставить перед ним

проблемні та контраверсійні питання (прикладом може послужити обговорення Стамбульської конвенції). Загалом можна констатувати, що у цій пандемічній ситуації аксіоматично відсутні міжрелігійні фестивалі та різноманітне оффлайн-соціально-релігійне життя, оскільки практично вся релігійна активність, частково окрім благодійної діяльності, перейшла в Інтернет.

Міжрелігійний діалог в Україні має майже тридцятирічну традицію і сьогодні продовжує досить інтенсивно розвиватися в різних форматах та вимірах, площинах і майданчиках. Деякі міжрелігійні проекти модифікуються, деякі консервуються, деякі припиняють свою діяльність, відбувається процес створення деяких нових проєктів, отже, трансформація міжрелігійного діалогу в Україні відбувається відповідно до актуальних викликів часу.

Слід зазначити, що в Україні, окрім незаконно анексованого Криму та тимчасово окупованих територій Донбасу, забезпечується належний рівень свободи віросповідання. Це не означає, що не існує проблем у релігійній сфері, певні проблеми є, але, незважаючи на це, у країні досить високий рівень релігійної свободи. На жаль, фіксуються грубі порушення права на свободу совісті на непідконтрольних територіях Криму й Донбасу. Ці питання стоять на порядку денному українських церков і релігійних організацій, які роблять усе можливе, щоб допомогти віруючим цих окупованих регіонів, а також закликають до відповідних дій на міжнародному рівні (ОБСЄ, Рада Європи, ЄС тощо). Безумовно, українські релігійні організації беруть участь у діалозі не тільки у своїй країні та Укрнеті, але й у різних міжнародних форумах, зокрема, для вирішення завдань, пов'язаних з пандемією.

Існують різні технології та канали здійснення міжрелігійного діалогу, до яких належать участь у різних спільних заходах (івент-комунікації), офіційне письмове спілкування (листи, співчуття, привітання тощо), проведення богослужінь і молитов. Окремо слід відзначити можливості Інтернету як каналу, що сприяє побудові горизонтальних зв'язків між представниками різних релігій, які в повсякденному житті практично не стикаються одні з одними. Міжрелігійний діалог здійснюється на міжнародному та глобальному рівні громад і регіонів, різних країн з тематики капеланства і пенітенціарної служби, зближення церков та взаємодії із соціальними інститутами християнських філософів і юристів, лікарів та педагогів, поетів та істориків тощо.

Усвідомлення викликів релігійним і конфесійним дискурсам в інформаційну епоху в умовах панування секуляризму приводить до міжрелігійного співробітництва для збереження релігійних цінностей. В Україні моніторинг статей з тематики міжконфесійного діалогу здійснюється, зокрема, на сайті «Іслам в Україні» [2],

на сайті Інституту релігійної свободи [3], а також на сайті РІСУ [4].

Так, під час заходів, які проходили 30 вересня – 1 жовтня 2020 року в Києві, відбулася зустріч експертів в рамках німецько-українського релігійного діалогу з теми «Церкви та релігійні організації в умовах пандемії COVID-19: виклики, новий досвід і шанси на співпрацю». Зустріч експертів здійснилася за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні, з якими уже багато років співпрацює ВРЦІРО, учасники обговорили різні аспекти діяльності церков і релігійних організацій України та Німеччини в умовах пандемії COVID-19. Розглядалися особливості співпраці конфесій із державою в цей період, наслідки пандемії для релігійного життя віруючих, проблематика неправдивих (фейкових) новин в умовах поширення хвороби COVID-19 [5].

Поточні проблеми міжрелігійного діалогу рефлексувалися впродовж VII Конгресу молодих дослідників релігії «Релігія в сучасній культурі» (Тернопіль, 22–23 жовтня 2020 року), під час Першої міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції діалогу у мультидисциплінарному суспільстві: філософське, релігійне, правове бачення» (Київ, 10–11 листопада 2020 року), завдяки VIII Міжнародній молодіжній літній школі ісламознавства «Іслам в сучасному світі: історичний, культурний, інтелектуальний простір» (Київ, 30 червня – 5 липня 2020 року) та IX Міжнародній школі ісламознавчих досліджень «Ісламська парадигма знання: традиція і сучасність» (Київ, 24–25 листопада 2020 року) тощо.

Актуальні проблеми міжрелігійного діалогу дискутувалися також у серії віртуальних форумів «Богослов'я під час епохальних зрушень: страхи і надії» Торонтської школи теології, а саме екуменічного консорціуму, афілійованого з Торонтським університетом за модераторства професора Абрахіма Кхана. Завдяки онлайн-формату українські дослідники-релігієзнавці Ольга Добродум, Ольга Гольд та Едуард Мартинюк на регулярній основі змогли долучитися до веб-форумів «Робота з теологією в епоху епохальних зрушень: страхи та надії», «Еко-тривога як теологічний виклик», «Постлюдське і трансгуманне як теологічні виклики», «Реагуючи теологічно на популізм», «Зло антропогенезу: руйнівність того, що людство породжує у світі (і добро, яке воно породжує)», «Вкоріненість та спільнота: виклики та загрози нашому колективному життю» тощо.

На сайті ВРЦІРО [6] зазначено, що з початку карантину 12 березня 2020 року ця організація провела нараду щодо карантину, оприлюднила заклик до українського народу щодо профілактики протидії коронавірусу, оголосивши 25 березня Днем загальної молитви і посту за Україну. ВРЦІРО продовжує працювати в онлайн-форматі, здійснюючи міжконфесійну взаємодію організації в умовах карантину.

ВРЦІРО проводила наради щодо заходів, спрямованих на забезпечення свободи віросповідання в умовах адаптивного карантину.

Головуючим у ВРЦІРО зараз є Предстоятель Православної Церкви України, Митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко). Діалог ВРЦІРО з державними організаціями ознаменувався зустрічами влітку і восени з прем'єр-міністром, спікером і Президентом нашої країни, зокрема, щодо функціонування храмів та каплиць. ВРЦІРО обговорила з головою Національної поліції роботу храмів під час карантину, закликавши проводити богослужіння без участі парафіян. Знаменно та прикметно, на наш погляд, що на зустрічі комісії душпастирства в УГКЦ із заступником міністра Міністерства охорони здоров'я владоможці та представники державної служби попросили Патріарха УГКЦ Святослава Шевчука молитися про здоров'я лікарів COVID-19, незважаючи на законодавчо зафіксоване відділення держави і школи від церкви та світський характер держави.

Для більшості релігій в Україні досить тривожним моментом є зменшення церковного спілкування в оффлайновому просторі, через що падає значущість церкви як суспільного інституту (тут виразним прикладом може виступати Міжнародна релігійна організація Свідків Єгови). Віра часто передбачає за замовчуванням фізичні контакти між її носіями та прихильниками, передбачається, що саме церковна практика виправдовує їхнє життя, тому відсутність і навіть мінімізація фізичних контактів в церковних колах можуть сприйматися досить драматично.

Міжрелігійний діалог потрібен, зокрема, через нерідкі образи вірян на те, що під час введення карантину й локдауну в одному асоціативному ряду згадуються, окрім церков, ресторани, нічні та фітнес-клуби, розважальні заклади, спортзали та інші громадські місця. Законодавчо церква виділена, не будучи просто громадським інститутом, подібно до перерахованих вище. Україна є зоною, як відомо, в кожній зоні дотримується свого порядку та власної моделі карантину, але очевидно, що спроба редукції її діяльності до діяльності будь-якого іншого суспільного інституту є неприйнятною, тому що вона принципово неконституційна.

В міжрелігійних зустрічах головною є наявність діалогу, проте з правової точки зору карантин і всі обмежувальні у зв'язку з цим карантинні заходи незаконні, оскільки суперечать Конституції України. Стаття 33 гарантує всім громадянам свободу пересування, стаття 19 говорить про те, що «ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством», стаття 21 декларує, що права людини в нашій державі є «невідчужуваними та непорушними», а стаття 22 – що «конституційні свободи гарантуються і не можуть бути скасовані». Є також

стаття 64, яка вносить деяке уточнення до наведених вище формулювань. «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, окрім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень». Однак Україна не живе зараз в умовах надзвичайного стану [7].

Потрібна свого роду дерогація (відміна, зміна, відступ чи часткове придушення закону, що застарів), тобто певні карантинні зміни та обмеження на рівні закону, вводяться жорсткі обмежувальні заходи для боротьби з COVID-19, значно обмежуючи право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу пересування, зборів та об'єднань, право на освіту, а також право суб'єктів господарської діяльності. З іншого боку, імплементація цих заходів на практиці викликає багато питань, що супроводжується відсутністю роботи компетентних органів щодо вжиття конкретних заходів стосовно відступу від зобов'язань за Європейською конвенцією.

Коронавірусна інфекція COVID-19 внесла істотні зміни в міжнародний, регіональний та національний порядок денний, і питанням номер один для всіх акторів стала боротьба з вірусом і його наслідками. Права людини для Європи – це базова цінність і один з найбільш значущих та охоронюваних інститутів права. Конвенція про захист прав людини та основних свобод, що вступила в силу у 1953 році, – це базовий документ для всіх 47 держав-членів

Ради Європи. На практиці механізм дерогації, передбачений статтею 15 Європейської конвенції, означає, що в разі надзвичайних обставин держава може призупинити дію національного законодавства або звужити обсяг гарантованих прав, інформуючи Генерального секретаря Ради Європи про вжиті заходи й причини [8].

Як можна пересвідчитися, сьогодні мережа Інтернет є дуже перспективним комунікативним середовищем для встановлення ефективного діалогу не тільки між представниками окремих релігійних напрямів, але й між цілими релігійними культурами, сформованими у відмінних одна від одної історичних умовах та на різних територіях. Це середовище має низку характерних особливостей, що сприяють вільній та відкритій комунікації навіть між представниками протилежних та конкуруючих релігійних течій, а також досягненню консенсусу.

Водночас міжрелігійний діалог у межах електронного простору комп'ютерних мереж потенційно містить низку комунікативних проблем, що вимагають вирішення, та підвищену ймовірність виникнення конфліктів, тому досягнення в ньому повного взаєморозуміння є неможливим без ухвалення догм релігійного плюралізму та взаємної терпимості, а також визнання ціннісних та культурних відмінностей всіх учасників діалогу. Загалом можна сказати, що пандемія коронавірусу послужила тлом та контекстом, лакмусовим папірцем і каталізатором прискорення та активізації міжрелігійного і міжконфесійного діалогу та діалогу релігійних організацій із суспільством.

Список використаних джерел:

1. Мартинюк Е.І., Никитченко О.Е. Свобода релігії в умовах пандемії. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту* : монографія. Одеса : видавництво Одеської Національної юридичної академії «Гельветика», 2020. С. 119–126.
2. Сайт «Ислам в Украине». URL: <https://islam.in.ua/ru/mezhkonfessionalnyy-dialog>.
3. Сайт Інститута релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua/ru/tag/межконфессииальный%20диалог>.
4. Сайт Релігійно-інформаційної служби України. URL: https://risu.ua/ru/mizhkonfesiynij-dialog_t4979.
5. Експерти і релігійні діячі України та Німеччини обмінялися досвідом протидії COVID-19. URL: <https://www.irs.in.ua/public/index.php/ua/kas-event-in-kyiv>.
6. Сайт ВСЦІРО. URL: <https://vrciro.org.ua/ua>.
7. Волкова І.В. Какие последствия могут быть для Украины за нарушения прав человека в период карантина. URL: https://censor.net/ru/blogs/3190461/kakie_posledstviya_mogut_byt_dlya_ukrainy_za_narusheniya_prav_cheloveka_v_period_karantina.
8. Токман В.В. Релігійні організації в умовах пандемії COVID-19. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya-socialna-politika/religiyni-organizacii-v-umovakh-pandemii-covid-19>.

УДК 343.12(477)
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-3.5>

Костицький В.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Кулянда М.І.,
суддя
Чернівецького апеляційного суду
ORCID: 0000-0001-5624-5726

СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

SOCIO-LEGAL CONTENT OF COURT PROCEEDINGS IN THE COURT OF APPEAL

У статті розглянуто інститут апеляційного провадження у соціолого-правовому контексті. Автори виходять із того, що ухвалюване в апеляційній інстанції судове рішення має не тільки приписи законів, але й відображення суспільної оцінки злочину, морального обличчя судді, врахування громадської думки та інші складові частини соціологічного підходу до розгляду проблем реалізації права. В аспекті забезпечення права на апеляційний перегляд справи, передбаченого пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України, право на апеляційний перегляд справи судом слід розуміти як гарантоване особі право на перегляд її справи загалом судом апеляційної інстанції, тобто це право не охоплює прийняття судом проміжних процесуальних рішень, якими не вирішується судова справа по суті. Зазначений конституційний припис надає право законодавцеві або передбачити можливість апеляційного оскарження будь-якого рішення, що його ухвалює суд під час розгляду справи, але не вирішує її по суті, або встановити обмеження чи заборону на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, якими справа не вирішується по суті. Застосувавши у статті 309 КПК України конструкцію вичерпного переліку видів ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному провадженні, законодавець вдався саме до обмежувального підходу в конструюванні відповідного кримінально-процесуального інституту. Зроблено припущення щодо відмови законодавця в майбутньому від обмежувального підходу та утвердження універсалізації інституту оскарження в апеляційному порядку всіх, а не лише деяких судових ухвал, постановлених на етапі досудового розслідування. На думку автора, ймовірність такого законодавчого кроку не можна виключати, особливо з огляду на законодавчу корекцію протягом останніх років статті 309 КПК, у якій предмет апеляційного оскарження (перелік видів судових ухвал) щоразу зазнає дедалі більшого розширення.

Ключові слова: *апеляційне провадження, суд апеляційної інстанції, досудове розслідування, ухвали слідчого судді, оскарження ухвал, проміжні процесуальні рішення, Конституційний Суд України, правові позиції.*

In the article, through the prism of the legal positions of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC of Ukraine), the institute of appellate proceedings in cases of appealing the decisions of the investigating judge is considered. It is concluded that in terms of ensuring the right to appellate review of the case provided for in paragraph 8 of the second part of Article 129 of the Constitution of Ukraine, this right to appellate review of her case by the court should be understood as a guaranteed does not cover the adoption by the court of intermediate procedural decisions, which do not resolve the case on the merits. This constitutional provision gives the legislator the right: either to provide for the possibility of appeal against any decision made by the court during the consideration of the case, but does not decide it on the merits, or to establish restrictions or prohibitions on appeal of certain procedural court decisions the case is not resolved on the merits. Applying in Article 309 of the Criminal Procedure Code of Ukraine the construction of an exhaustive list of types of decisions of the investigating judge that can be appealed in the appellate proceedings, the legislator resorted to a restrictive approach in the construction of the relevant criminal procedure institution. Assumptions have been made about the legislator's future waiver of the restrictive approach and the approval of the universalization of the institution of appeal on appeal of all, not just some, court rulings issued at the stage of pre-trial investigation. According to the author, the possibility of such a legislative step cannot be ruled out, especially given the legislative correction in recent years of Article 309 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in which the subject of appeal (list of court rulings) is increasingly expanding.

Key words: *appellate proceedings, appellate court, pre-trial investigation, decisions of the investigating judge, appeals against decisions, interim procedural decisions, Constitutional Court of Ukraine, legal positions.*

Постановка проблеми. Право на судовий захист є сьогодні невід'ємним правом людини й громадянина, а також способом обмеження можливої сваволі виконавчої та законодавчої влади у державі. Реалізація цього права покладена на судову систему та забезпечується Конституцією і законами України, передбачає відповідні механізми гарантій від судової помилки та можливість перегляду справи у порядку апеляційного провадження, яке не може бути ізольованим від духовної, економічної, культурної та інших сфер життя соціуму, тому питання про правову природу апеляційного провадження та особливості його здійснення вимагає дослідження соціолого-правових проблем цієї функції судової влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання правової природи та теоретико-правових, соціолого-правових і соціально-психологічних проблем правосуддя та особливостей здійснення апеляційного провадження досліджувалися у працях М.І. Бажанова, Н.Р. Бобечка, О.І. Бережного, В.Д. Бринцева, В.Г. Васильєва, Л.О. Воскобітової, С.Г. Герасименка, В.Н. Глушкова, М.М. Гродзинського, Ю.М. Грошевого, В.Я. Дорохова, Ц.М. Каз, Д.П. Кисленка, Д.І. Клепкої, В.М. Ковалю, В.В. Костицького, М.В. Костицького, Е.Ф. Куцової, В.Т. Лазарева, П.А. Лупінської, В.Т. Малярєнка, Є.Г. Мартинчик, М.М. Міхєєнка, І.І. Мухіна, В.В. Назарова, Г.М. Омельяненко, І.Д. Перлова, В.А. Познанського, В.В. Сердюка, В.І. Сліпченка, В.М. Хотєнця, П.І. Шевчука, О.Г. Шило.

Формування цілей статті. Основним завданням статті є дослідження правової природи та особливостей апеляційного провадження у кримінальному процесі, значення цього інституту для захисту прав і свобод людини й громадянина, аналіз основних наукових праць українських і зарубіжних учених у цій царині.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільне життя будується на системному функціонуванні усіх інститутів громадянського суспільства й держави. Ліберальна модель організації та функціонування влади побудована на закріплених у праві ліберальних цінностях свободи і демократії, що мають сьогодні конституційний характер. У соціолого-правовому контексті свобода – це здатність людини до активної діяльності відповідно до своїх намірів і бажань, у ході якої вона досягає поставленої перед собою мети, реальність вибору поведінки на підставі цінностей і мотивацій, правової культури для реалізації власних інтересів. Практична реалізація внутрішньої свободи особи здійснюється внаслідок об'єктивної можливості або зовнішньої свободи для такої діяльності.

Межі свободи визначаються Конституцією та законами з урахуванням прав та інтересів інших людей і засад захисту прав соціуму. Конституція України визнає людину, її життя,

здоров'я, честь, гідність, недоторканість та безпеку найвищою соціальною цінністю. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини проголошується головним обов'язком держави [1]. Серед органів державної влади ключова роль у забезпеченні та захисті згаданих прав і свобод належить судовій владі, яка покликана здійснювати правосуддя та розв'язувати правові конфлікти.

Конституція України проголошує, що право особи на судовий захист є невід'ємним і гарантує захист інших її прав та законних інтересів, визначає таке право як необхідну передумову справедливого судочинства, що є запорукою дотримання державними органами та їх посадовими особами процесуальних прав та обов'язків [2, с. 1]. При цьому Основний Закон України гарантує, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (стаття 124 [1]). Кожна людина має право на справедливий судовий розгляд. Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право під час установлення обґрунтованості висунутого проти нього кримінального обвинувачення на справедливий і публічний розгляд у межах розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на основі закону [3, с. 4].

Нині судова влада як елемент конституційної системи державної влади в Україні перебуває у стані реформування. «Судова влада є необхідною гарантією в системі поділу влади від свавільного втручання урядово-адміністративних органів у суспільні відносини, адже незалежна судова влада має здатність контролювати законність і правомірність виконавчої влади, а також за допомогою процедури конституційної юрисдикції захищати суспільство від можливих законодавчих порушень» [4]. Її роль у механізмі поділу влади полягає також у стримуванні інших гілок влади в межах конституційної законності [5]. За відсутності такого стримування та врівноважування інших гілок влади з боку судової влади, тобто коли в них зосереджена необмежена влада, фіктивним є механізм захисту прав та свобод людини і громадянина [6], тому законно, що саме «судова влада є важливим гарантом демократизму державного ладу» [4].

За умов комплексної судової реформи, яка триває в сучасній Україні і «створює належні підвалини для демократичного, правового та справедливого кримінального судочинства» [3, с. 27], першочергового значення набуває наукове обґрунтування низки визначальних та взаємопов'язаних матеріально- і процесуально-правових аспектів організації та відправлення правосуддя як однієї з провідних функцій державної влади загалом. Функціонування апеляційного провадження в системі кримінального процесу є одним із ключових результатів нормативно-правового забезпечення особі права на захист своїх прав, свобод і законних інтересів.

При цьому під судовим провадженням КПК України розуміє кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами (пункт 4 частини першої статті 3 КПК України [7]). Такий підхід законодавця «свідчить про закріплення демократичних принципів, можливість людини відстояти свої права, мету процесу щодо уникнення судової помилки, адже маємо багаторівневу процедуру перегляду. Прикметно, що існує також процедура перегляду судового рішення за межами держави, яка не відображена ні в наведеному визначенні, ні в інших нормах КПК України» [8, с. 114]. Ю.П. Аленін, І.В. Гловюк, Н.Г. Габлей, І.В. Мудрак, А.В. Мурзановська у структурі судового провадження виокремлюють провадження у суді першої інстанції (підготовче судове провадження; судовий розгляд), судово-контрольне провадження (перегляд судових рішень в апеляційному порядку; перегляд судових рішень у касаційному порядку; перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами), провадження з виконання судових рішень [9, с. 7].

Загалом під кримінальним провадженням розуміється досудове розслідування й судове провадження, процесуальні дії у зв'язку зі вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (пункт 10 частини першої статті 3 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) [7]). Порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, яке складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального кодексу України та інших законів України.

Соціолого-правовий зміст кримінальної політики Української держави закладений у статті 2 КПК України: завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду, щоби кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [7]. Умовами реалізації згаданих завдань є притягнення під час кримінального провадження до

відповідальності з огляду на вину кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення; неможливість обвинувачення або засудження жодного невинуватого; застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження. Крім загальних завдань кримінального процесу, можна виокремити спеціальні завдання, які вирішують різні органи та особи під час реалізації притаманних їм функцій у кримінальному провадженні [10, с. 100]. Як вбачається, «досягнення зазначених цілей передбачає встановлення істини у кожній кримінальній справі і винесення законного, обґрунтованого та справедливого вироку. Саме тому всі інститути кримінального процесу повинні будуватися таким чином, щоб створити найбільш надійні гарантії встановлення істини і забезпечення прав людини» [11, с. 1].

На основі аналізу норм КПК України можна дійти висновку, що вітчизняний кримінальний процес має три рівні, такі як досудове провадження, судове провадження, виконання судових рішень [12]. У цій системі судове провадження є домінуючою складовою частиною [8, с. 114; 9, с. 13–15]. Це зумовлюється тим, що суд є єдиним органом у сфері кримінальної юстиції, що бере участь у всіх стадіях кримінального провадження, та є єдиним суб'єктом відправлення правосуддя, тому, враховуючи особливості процесуального статусу представників правосуддя, можемо погодитися зі зробленим у науці висновком про основне місце судових стадій у системі кримінального процесу [8, с. 114].

Одним із ключових елементів (стадій, етапів) процедури перегляду судових рішень є провадження з перегляду таких рішень. У кримінально-процесуальному законодавстві України «судове провадження з перегляду судових рішень сьогодні посідає одне з центральних місць у системі гарантій прав особи в контексті забезпечення свободи оскарження судових рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб та недопустимості погіршення становища обвинуваченого» [14, с. 235]. Перегляд судових рішень ґрунтується на конституційних засадах права громадянина на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора шляхом як ключової засади кримінального судочинства, що набула підтвердження та розвитку в науці соціології права та сучасній доктрині кримінального процесуального права [2; 13]. Водночас наголошується на конституційно-правовій природі людського права на оскарження як дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, так і судових рішень, постановлених у результаті судового контролю за органами слідства [15, с. 171].

Саме в межах системи перегляду судових рішень має бути забезпечена висока якість таких рішень, а також їх відповідність національним і міжнародно визнаним стандартам у цій галузі [16; 17]. Самі судові акти як ключові

правозастосовні акти повинні бути точними, зрозумілими, переконливими та об'єктивними за змістом, такими, що не допускають будь-яких незрозумілостей і неточностей під час виконання. Соціолого-правовий аналіз апеляційного провадження дає змогу стверджувати, що немотивовані і непереконливі, недбало складені судові акти, що містять викривлення фактичних обставин справи, породжують у суспільстві сумніви в об'єктивності, справедливості та неупередженості суддів [18, с. 3], підривають авторитет правосуддя, перешкоджають забезпеченню законності і правопорядку в державі, належному захисту прав і свобод людини й громадянина як ключової соціальної цінності. Недоліки мотивування ускладнюють, а його відсутність позбавляє вищу судову інстанцію можливості перевірити сутність справи, хід мисленої діяльності суду нижчого рівня, що піддає сумніву правильність закріплених у ньому висновків [19, с. 461; 20, с. 142–143].

В юридичній науці й практиці зазвичай виокремлюють перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку (залежно від способів розмежування апеляції та касації або апеляції, касації та нагляду, що дещо різняться у різних правових системах, мають свої національні юридичні особливості). При цьому саме на стадії апеляційного провадження, забезпечуючи виконання завдань кримінального судочинства, суди вищого рівня (апеляційні суди) перевіряють законність та обґрунтованість винесених судом першої інстанції вироків та ухвал.

Поняття «апелювати» має іншомовне походження [21, с. 74] та позначає звернення з якоюсь метою до будь-кого. Найчастіше вказують на латинські корені слова «апеляція», а саме походження терміна пов'язують із латинським словом «*appellatio*», що в перекладі означає «звернення», «скарга» [22, с. 61]. Отже, слово «апеляція» має декілька основних значень у соціальному та соціолого-правовому контекстах. По-перше, апелювати – це звертатися за порадою або підтримкою до когось, наприклад, волати до суспільних зборів, до завідуючого; до чогось, наприклад, волати до здорового глузду, апелювати до громадської думки. По-друге, апелювати – це поскаржитися (скаржитися), шукати вирішальної думки комусь, наприклад, поскаржитись другу, а він щось порадить; чомусь, наприклад, скаржитись на складну долю й чекати прощення. По-третє, апелювати означає під час розмови або суперечки наводити переконливі аргументи (доводи), посилатися на авторитетні думки, наприклад, апелювати до генія [22, с. 60–61].

Отже, правове підґрунтя понять «апелювати» та «апеляція» має ґрунтуватися саме на таких визначеннях, а в правовій площині означати, що апелювати – це подавати апеляційну скаргу, обґрунтовуючи її, та чекати на справедливе рішення, наприклад, апелювати до судді або

апеляційного суду. Сам термін «апеляція» часто практично повторює визначення терміна «апелювати».

Отже, апеляція (від лат. «*appellatio*» – «звернення») в юриспруденції – це певна процесуальна процедура з перевірки вищим судом судових рішень, що не вступили в законну силу. Даючи характеристику апеляції, маємо процитувати І.Я. Фойницького, який пропонував під апеляцією розуміти «перегляд вищою інстанцією оскарженого вироку нижчого суду, що не вступив у законну силу, з фактичних і юридичних підстав, але в межах поданої скарги. Завдання апеляції – надати додаткову гарантію справедливості судового вироку. Ця додаткова гарантія полягає в залученні до участі у справі вищого суду, досконаліші пізнання і досвідченість якого розглядаються як подальше забезпечення інтересів правосуддя» [23]. А.Х. Гольмстен визначав апеляцію у вузькому розумінні як прохання скасувати неправильне рішення або нове рішення справи судом вищої інстанції, що подає постраждала сторона, та у широкому розумінні як прохання про перегляд справи вищим судом [24, с. 364]. За визначенням Є.В. Васьковського, апеляція або апеляційна скарга – це прохання, що подається стороною в судову палату про перевірення справи у зв'язку з неправильністю рішення окружного суду, постановленого на користь іншої сторони [25, с. 281].

Як видно, попри відмінності, позиції вчених багато в чому є подібними, схожими у відтворенні правової природи апеляції, щоправда, з різними наголосами на тих чи інших її ознаках, які виокремлюються та інтерпретуються як провідні, визначальні, системотвірні.

Важливо також, що поняття апеляції, апеляційного провадження, апеляційного перегляду судових рішень тощо часто вживаються в контексті судового процесу у кримінально-процесуальному, цивільно-процесуальному, господарсько-процесуальному та адміністративно-процесуальному законодавстві України, а також досліджуються у відповідних галузевих науках [22; 26; 27; 28]. Так, українське кримінально-процесуальне законодавство передбачає три види перегляду судових вироків, а саме провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції (що здійснює нині Касаційний кримінальний суд у складі ВС), провадження за нововиявленими обставинами. Усі види перегляду вироків є складовими частинами кримінального процесу, при цьому кожен з них являє собою самостійну стадію судового контролю.

Провадження в суді апеляційної інстанції – це стадія кримінального процесу, в якій суд вищого рівня розглядає за апеляціями судові рішення, що не набули законної сили [29, с. 206–209]. На цій позиції стоїть більшість вітчизняних учених-процесуалістів, які пов'язують апеляційне провадження саме з діяльністю вищого

у судовій ієрархії суду, а саме суду апеляційної інстанції. Так, О.Ф. Клейнман зазначив, що в поняття апеляції входить повторний розгляд (перевірення) справи по суті вищим судом [30, с. 274]. Цієї ж позиції дотримувався український процесуаліст М.Й. Штефан, який зазначав, що апеляція – це перевірення справи, тобто повторний розгляд по суті в повному обсязі чи в якійсь частині з постановленням нового рішення. Її сутність полягає в новому (повторному) розгляді та перевіршенні справи судом апеляційної інстанції [32, с. 475]. В.І. Маринів наголошує на тому, що предметом апеляційного провадження можуть бути питання як факту, так і права [31, с. 186, 191].

Учасники процесу можуть скористатися своїм правом подачі апеляції, а можуть і не скористатися ним. Це так зване диспозитивне право не стосується прокурора, який унаслідок дії принципу публічності зобов'язаний реагувати на кожний необґрунтований і незаконний, на його думку, вирок [33; 34; 35].

Апеляційне провадження є особливим за формою і змістом інститутом перегляду судових рішень, які не вступили в законну силу.

Таким чином, з об'єктивного боку апеляційне оскарження – це різновид оскарження судових рішень у кримінальних провадженнях, який визначається особливими умовами, предметом, формами, змістом, строками та порядком провадження. Із суб'єктивного боку апеляційне оскарження – це звернення до суду апеляційної інстанції сторін обвинувачення й захисту та інших осіб, інтереси яких стосуються рішення суду першої інстанції, з проханням про його перегляд.

Отже, кримінально-процесуальний закон закріплює низку важливих положень, що виражають сутність, характер і демократизм апеляційного провадження. Ці положення в юридичній літературі називаються основними рисами апеляції. Беручи до уваги значення й завдання апеляційного провадження, вважаємо, що основними рисами апеляційного провадження слід вважати реалізацію права учасника судового розгляду на перевірку рішення в кримінальному провадженні суду першої інстанції іншим складом суду, який є колегіальним і незалежним від суду, що постановив оскаржуване рішення; перевірку законності та обґрунтованості судового рішення і виправлення помилок, допущених судом першої інстанції; можливість подання в апеляційну інстанцію нових документів; можливість витребування апеляційним судом у необхідних випад-

ках додаткових доказів; право апеляційного суду постановити свій вирок; обов'язковість вказівок апеляційного суду, який скасував вирок і повернув кримінальне провадження на новий судовий розгляд [36, с. 53].

Соціолого-правовий підхід дає можливість виокремити такі ознаки апеляційного оскарження, яке тоді є невід'ємною частиною апеляційного провадження разом із розглядом кримінального провадження за апеляцією; важливою гарантією досягнення цілей і виконання завдань кримінального судочинства; засобом унеможливлення набрання законної сили неправосудними рішеннями, оперативного виправлення судових помилок, допущених судом першої інстанції; засобом забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів учасників судового процесу.

Висновки. Апеляційне провадження вважається однією з класичних форм оскарження вироків, яка притаманна континентальній моделі судочинства. Її обумовлюють існуванням принципу, згідно з яким зацікавлені учасники процесу мають право на перегляд рішення місцевого суду у вищій судовій інстанції. У сучасному кримінальному судочинстві України забезпечення апеляційного оскарження рішенням суду є однією з основних засад судочинства (пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України [1]). При цьому в науковій літературі ця засада розглядається разом з іншими загальнопроцесуальними (універсальними) засадами кримінального провадження, до яких віднесено рівність перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їхньої переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження [37, с. 26].

Задля її реалізації у кримінальному процесуальному законодавстві необхідно створити умови для свободи апеляційного оскарження та реально забезпечити суб'єктам оскарження можливість доступу до правосуддя в суді апеляційної інстанції. У філософському розумінні свобода – це здатність людини до активної діяльності відповідно до своїх намірів, бажань та інтересів, у ході якої вона домагається поставленої перед собою мети. Практична реалізація внутрішньої свободи особи здійснюється внаслідок об'єктивної можливості або зовнішньої свободи для такої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Ромасев О.В. Оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 23 с.

3. Шепітько І.І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 281 с.
4. Судебная власть / под ред. И.Л. Петрухина. Москва : ООО «ТК Велби», 2003. 720 с.
5. Судебные и правоохранительные органы Украины : учебник / под ред. А.М. Бандурки. Харьков : Университет внутренних дел, 2009. 543 с.
6. Костицький М.В., Марчак В.Я., Черновський О.К., Федіна А.В. Судова психологія : навчальний посібник. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. 496 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
8. Каланча І.В. Судове провадження в системі оновленого кримінального процесу України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 110–119.
9. Судове провадження : навчально-методичний посібник / Ю.П. Аленін, І.В. Гловюк, Н.Г. Габлей, І.В. Мудрак, А.В. Мурзановська. Одеса, 2020. 147 с.
10. Патюк С.О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 95–101.
11. Острогляд О.В. Здійснення адвокатом захисту у стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 22 с.
12. Столітній А.В. Місце досудового розслідування у системі стадій кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36 (2). С. 151–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36%282%29_38.
13. Шепітько В.Ю. Психологія судової діяльності : навчальний посібник. Харків : Право, 2006. 160 с.
14. Скрябін О.М. Захисник у кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2017. 455 с.
15. Курпас М.В. Конституционно-правовое содержание и особенности реализации права на обжалование судебного решения : дисс. юрид. наук : спец. 12.00.02 ; Российский государственный университет правосудия. Москва, 2017. 219 с.
16. Омеляненко Г.М. Загальні умови апеляційного провадження в кримінальному судочинстві України та шляхи його узгодження з міжнародними стандартами. *Міжнародне право і національне законодавство* : збірник наукових праць за заг. ред. В.Л. Чубірева. Вип. 3. Київ : КіМУ, 2003. С. 104–114.
17. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків : НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, 2015. 40 с.
18. Ишмуратов А.Р. Решения судов апелляционной, кассационной и надзорной инстанций в уголовном судопроизводстве (вопросы теории и практики) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Уральская государственная юридическая академия. Казань, 2009. 252 с.
19. Нор В.Т., Бобечко Н.Р. Невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 61. С. 452–472.
20. Омеляненко Г.М. Питання перевірки законності та обґрунтованості вироків вищестоящою судовою інстанцією. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України : коментар судової практики з кримінальних справ*. 1996. № 6. С. 128–169.
21. Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УСРР від 20 лютого 1919 року. СУ УССР. 1919. № 11. С. 141–143.
22. Іліопол І.М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 273 с.
23. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Ч. 2. Санкт-Петербург : Тип. С.С. Спасовича, 2007. 588 с.
24. Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : Тип. М.М. Стасюлевича, 1894. XIV. 392 с.
25. Васильковский Е.В. Учебник гражданского процесса / под ред. и с пред. В.А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2003. (Серия «Русское юридическое наследие»). Москва, 1917). 464 с.
26. Гальонкін С.А. Адміністративно-правове забезпечення апеляційного провадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук (докт. філософії) : спец. 12.00.07 ; Університет сучасних знань ; Сумський державний університет. Суми, 2018. 232 с.
27. Згама А.О. Повноваження суду апеляційної інстанції у господарському процесі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 216 с.
28. Поляков І.С. Перегляд рішень окружних адміністративних судів в апеляційному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 ; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2019. 194 с.
29. Богословська Л.О. Апеляційне провадження: історія виникнення в Україні. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи* : матеріали науково-практичної конференції (18–19 квітня 2002 року). Київ ; Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 206–209.
30. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке процессуального права. Москва : изд-во МГУ, 1967. 120 с.

31. Маринів В.І. Перегляд судових рішень у кримінальному процесі України: окремі питання. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 183–192.
32. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
33. Лобойко Л. . Поняття принципу диспозитивності у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук*. 2003. Вип. 4. С. 218–228.
34. Навроцька В.В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 440 с.
35. Нор В.Т. Публічність, змагальність і диспозитивність як основа кримінального судочинства в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали Регіональної науково-практичної конференції (15–16 лютого 2003 року). Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка, 2003. С. 533–536.
36. Гуляев А.П. Смежные проблемы уголовно-правового и уголовно-процессуального регулирования. Москва, 1996. 543 с.
37. Мамка Г.М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 42 с.

Мачуська І.Б.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного та трудового права

Юридичного інституту

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID: 0000-0002-6441-8356

ФОРМУВАННЯ ПІДВАЛИН ІНСТИТУТУ НАДРОКОРИСТУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ІТАЛІЇ І УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

FORMATION OF THE BASEMENTS OF THE INSTITUTE OF SUB-USE ON THE TERRITORY OF ITALY AND UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

У статті досліджено появу та розвиток основ інституту надрокористування (періоди розвитку ранніх цивілізацій у сучасній Європі, а саме в Італії та Україні). Встановлено, що корисні копалини люди почали використовувати набагато раніше, ніж сільське господарство. Доведено, що історія надрокористування в Італії та Україні має значну історію від перших цивілізацій (палеоліту, мезоліту та неоліту, тобто кінець IV – початок III тисячоліття до н. е.) до наших днів.

Встановлено, що в досліджувані історичні періоди на території сучасних Італії та України були закладені основи формування інституту надрокористування, а саме пошук, збір, видобуток та переробка корисних копалин. На основі археологічних досліджень встановлено, що період палеоліту (300–100 тис. років тому) в сучасній Італії та Україні характеризувався збором мінеральних речовин (кременю та кварциту) із земної поверхні.

Автор доводить, що епоха мезоліту (10 тис. – 7 тис. до н. е.) характеризується значними змінами в господарській діяльності первісної людини, що вплинуло на значне розширення асортименту корисних копалин, а також зміни в технології їх отримання та використання.

Встановлено, що епоха неоліту на території сучасної України має особливе значення для формування інституту надрокористування, а також управління та контрольно-наглядової діяльності. Автор зазначає, що разом із сільським господарством в епоху неоліту в Італії та Україні отримали істотний розвиток використання та видобуток корисних копалин, а також організація видобутку корисних копалин.

Автор доходить висновку, що видобуток корисних копалин є найдавнішою галуззю в історії людства. Формування основ інституту надрокористування в Італії та Україні було розвинене в період розвитку ранніх цивілізацій.

Ключові слова: *надра, надрокористування, корисні копалини, гірничі відносини, тенеза гірничих відносин, ранні цивілізації, палеоліт, мезоліт, неоліт.*

The article examines the emergence and development of the foundations of the institute of subsoil use (periods of development of early civilizations in modern Europe, namely: Italy and Ukraine). It is established that minerals people began to use much earlier than agriculture. It is proved that the history of subsoil use in Italy and Ukraine has a significant history, dating back to the first civilizations (Paleolithic, Mesolithic and Neolithic – end of IV – beginning of III millennium BC) to the present day.

It is established that in the studied historical periods, on the territory of modern Italy and Ukraine, the foundations of the formation of the institute of subsoil use were laid, namely: (search, collection, extraction and processing of minerals). Based on archaeological research, it is established that the Paleolithic period (300–100 thousand years ago) in modern Italy and Ukraine was characterized by the collection of minerals (silicon and quartzite) from the earth's surface.

The author proves that the Mesolithic era (10 thousand – 7 thousand pp. BC) is characterized by significant changes in the economic activities of primitive man, which affected a significant expansion of the range of minerals, as well as changes in the technology of their use.

It is established that the Neolithic epoch on the territory of modern Ukraine is of special importance for the formation of the institute of subsoil use, as well as management and control and supervision activities. The author investigates that, along with agriculture, in the Neolithic era in Italy and Ukraine, the use and extraction of minerals, as well as the organization of mining, has developed significantly.

The author concludes that mining is the oldest branch in human history. The formation of the foundations of the institute of subsoil use in Italy and Ukraine was developed during the development of early civilizations.

Key words: *subsoil, subsoil use, minerals, mining relations, the genesis of mining relations, early civilizations, Paleolithic, Mesolithic, Neolithic.*

Вступ. Використання корисних копалин можна по праву вважати найстарішою формою діяльності людини. Розвиток початкових форм гірничих відносин у найдавніші часи на території сучасної Європи заклав підвалини формування інституту надрокористування.

Гірництво справило суттєвий вплив на історію суспільства, розвиток технічного прогресу, відкриття та освоєння нових земель [1, с. 132]. Поступово навички щодо збирання кам'яного матеріалу з поверхні землі прийшли на зміну формуванню знань щодо якості корисних копалин, їх видів, особливостей видобутку.

Навіть основні етапи розвитку людства мають назви тих матеріалів (мінеральних ресурсів), які визначали чи суттєво впливали на рівень культури тієї чи іншої епохи, тією чи іншою мірою сприяли прогресу людської спільноти: кам'яний вік (палеоліт, мезоліт, неоліт), мідний вік, бронзовий вік, залізний вік, атомний вік (вік радіоактивних металів) [2, с. 108].

Доцільно погодитися з думкою В. Курило та О. Світличного про те, що кожен історичний етап вносить особливі напрями у розвиток суспільних відносин, впливає на формування відносин у сфері управління природними ресурсами [3, с. 150].

Виклад основного матеріалу. Гірнична промисловість має стародавні традиції [4, с. 81].

Становлення та розвиток інституту надрокористування у період розвитку ранніх цивілізацій на теренах сучасної Європи доцільно дослідити на основі археологічних свідчень, що дасть змогу безпосередньо встановити розвиток гірничих відносин, а також формування підвалин інституту надрокористування.

У цьому контексті М.А. Борелло (M.A. Borrello) зазначає, що численні археологічні свідчення, а саме виробництво інструментів, будівництво житлових споруд, художнє вираження, дають дослідникам можливість реконструювати життєві шляхи минулого [5].

Використання кам'яної сировини періоду палеоліту спостерігається в різних частинах світу, а саме в ущелині Олдувай (Танзанія, Африка), Солейхаку (Франція), Terra Amata та Лазарет (Ніцца), Молдові, Україні, Рипічені-Джерезі в Румунії, Рехіндалем у Вестфалії [6].

Використання мінеральних ресурсів на території Італії починається в кам'яній добі, про що свідчать каменоломні й копальні Монте-Табуто на Сицилії [7, с. 89]. М. Відаде (Massimo Vidale) вказує на наявність найстаріших родовищ Італії, що розташовані на території Форлі, Лаціо, Базіліката [8].

З моменту відкриття людиною корисних властивостей каменю, на думку Сільвано Сантіні (Silvano Santini), починається так звана ланцюгова реакція, що бере свій початок від відкриття корисних копалин до закладання знань та навичок щодо їх використання, що

у майбутньому позначилась на розвитку гірничої діяльності етрусків і римлян [4, с. 78].

Історія розвитку надрокористування на території сучасної України також має значну історію, що бере свій початок від первісної культури, що існувала до виникнення перших цивілізацій на Землі (кінець IV – початок III тисячоліття до н. е.) до наших часів. Розвиток первісних культур на території України припадає на період палеоліту (кінець IV – початок III тисячоліття до н. е.) в ашельський час (1 млн – 150 тис. років до н. е.).

Україна представляє унікальний геологічний регіон світу, формування якого відбувалося протягом понад 3,7 млрд. років. За земельною територією, що складає 603,7 тис. км² (0,4% світової суші), Україна є найбільшою (після європейської частини Росії) країною Європи. Україну можна вважати своєрідним геологічним центром Європи. На її території сходяться основні геологічні структури Європейського континенту, а саме Східно- та Західно-Європейська і Центрально-Євразійська платформи; структури Тетиса; Альпійсько-Карпатська та Кримсько-Кавказька складчасті системи, що містить 90 видів мінеральної сировини [9, с. 71].

Період палеоліту (300–100 тис. років тому) на території Придніпров'я, Північного Причорномор'я та Приазов'я характеризувався збиранням із земної поверхні кам'яного матеріалу (кремнію, кварциту та інших корисних копалин). Цим часом датуються археологічні знахідки кам'яних знарядь у Луці Врублевецькій на Дністрі, у Закарпатті та на території сучасного Донбасу [10, с. 24], на території Подністер'я та Поділля [11, с. 78].

Таким чином, епоха палеоліту позначилась формуванням першої в історії людства діяльності – гірничої справи. Використання корисних копалин як матеріалів для виготовлення знарядь для побуту дало змогу поступово формувати знання щодо властивостей мінералів, виділення території місць їх розташування, закладаючи підвалини глобальних знань у сфері надрокористування.

Епоха мезоліту (10 тис. – 7 тис. років до н. е.) на території сучасної України характеризується значними змінами у господарській діяльності мезолітичної людини, що спричинило вдосконалення навичок щодо видобутку корисних копалин за допомогою ям, уступів, створення шахт, штолень та використання печер для видобутку кам'яних блоків [12, с. 78], а також розширення спектру використання корисних копалин, а саме сланцю, лавових порід типу граніт-порфіру, андезиту, пісковика [10, с. 78].

Отже, характерними особливостями епохи мезоліту є вдосконалення навичок та методів видобутку корисних копалин, вміння розрізняти їх якість та типи, виділяти території місця їх розташування, розширення переліку корисних копалин, набуття усвідомленого підходу до

видобутку гірських порід, що сприяли вдосконаленню відносин у сфері надрокористування.

Особливе значення для формування інституту надрокористування має епоха неоліту, що увійшла в історію під назвою неолітичної революції. Поняття неолітичної революції було вперше зазначене Гордоном Чайльдом (Vere Gordon Childe), що підкреслив її значення як головного етапу розвитку людства [13]. Сільвано Сантіні вказує на те, що неолітична революція відбулася незалежно в різних кутках світу [4]. Італія періоду неоліту характеризується аграрним напрямом розвитку. Завдяки кліматичним змінам, що відбулися в період неоліту, людина набула здатності обробляти рослини, започатковуючи сільське господарство, яке слід розглядати як різновид винаходу, що забезпечував продовольчу безпеку людини, розвинути ремесла. На відміну від попередніх періодів, неолітична людина має осередки мешкання, розміри яких досягали приблизно 500 м² об'єктів, від 10 до 100 будинків, що налічували від 50 до 500 жителів [14].

Водночас Європа періоду неоліту не була центром неолітичної революції [15]. Так, для центральної частини Італії та території уздовж узбережжя Адріатичного моря, а також районів Тірренії (Сардинія та Тоскана) характерним є розвиток виробничої економіки [16, с. 106]. Також одним із напрямів діяльності неолітичної людини було шліфування каменю та виготовлення кераміки й прикрас, що вказує на значний розвиток гірничої галузі [17, с. 28].

Таким чином, якщо для періоду палеоліту і мезоліту характерними особливостями є колотий камінь, то період неоліту характеризується наявністю обробки каменю. Ці факти вказують на значні особливості епохи неоліту [14, с. 28].

Сільвано Сантіні зазначає, що, крім аграрного напрямку, неолітична людина широко використовувала корисні копалини на території Італії, намагаючись відбудувати найбільш довговічне житло, поступово виявляла властивості корисних копалин, а згодом почала робити деякі предметами розкоші, використовуючи, зокрема, дорогоцінні каміння (бурштин) [4].

Особливе значення для формування інституту надрокористування має епоха неоліту на території сучасної України. Характерною особливістю епохи неоліту стала наявність на території України особливої культури, що увійшла в історію під назвою «трипільська культура».

Трипільська культура виникла на початку V тис. до н. е. в Румунському Прикарпатті на основі балканської неолітичної культури Боян, поступово просуваючись протягом 1 000 років з Північного Прикарпаття у північно-східному напрямку до Молдови і Правобережної України [18, с. 45], науковці вважають її найбільш видатною і розвинутою землеробською культурою, населення якої поступово освоїло майже всю Правобережну

лісостепову Україну, доживши в окремих регіонах до доби ранньої бронзи [19, с. 45].

Доцільно звернути увагу на той факт, що поняття «трипільська культура» походить від с. Трипіль на Київщині, існування якої нараховує близько 2,5 тис. років (друга половина IV до II тис. до н. е.). Трипільська культура в епоху неоліту характеризується значними змінами в економіці та прогресивними формами відтворювального господарства, що позначились на формуванні нового етапу розвитку суспільства, а саме неолітичної революції.

Слід зазначити, що бурхливий розвиток трипільської культури ще раз підтверджує характерні для неоліту докорінні зміни людської цивілізації. Період неоліту приніс у розвиток людства багато суттєвих змін, а саме розвиток землеробства, ремісництва [20, с. 221].

Водночас разом із землеробством отримало значний розвиток використання та видобуток корисних копалин, які використовувались для виготовлення знарядь праці та глиняного посуду.

У цьому контексті В. Білецький і Г. Гайко звертають увагу на використання таких мінералів, як кремень, пісковик, обсидіан, халцедон, а також глину, сіль, золото, мідь, дорогоцінні каміння, що були основною сировинною базою трипільців [10, с. 79].

Враховуючи особливість будівництва у цей період, зазначаємо, що глина й камінь слугували основним матеріалом для спорудження будинків, кількість яких сягала в окремих поселеннях декількох тисяч, а їх площа – 200–400 гектарів.

Також необхідно звернути увагу на той факт, що трипільці набули значного досвіду у сфері організації гірничих робіт, таких як розроблення пластових родовищ, робота у горизонтальних і вертикальних виробках у вигляді котлованів або стовбурів шахтного типу, застосування ямного та кар'єрного способів розроблення глин, виникнення нових способів оброблення каменю (шліфування, свердління, розпилювання).

В.В. Фурман вказує на наявність на території Придніпров'я окремої галузі виробництва, що пов'язана з добуванням кременю [21, с. 27].

Таким чином, на нашу думку, період неоліту характеризується більш осмисленим та впорядкованим характером видобутку корисних копалин та знанням щодо їх властивостей.

Можна стверджувати, що в період існування трипільської культури почали формуватися підвалини інституту надрокористування, а саме початкові форми управління та контролю за їх використанням корисних копалин, що, на нашу думку, виявилось у впорядкованому виборі земельних ділянок для видобутку корисних копалин, знанні їх видів та наявності сформованих навичок використання надр.

Висновки. Виникнення та розвиток ранніх цивілізацій (палеоліту, мезоліту та неоліту) на території Італії та України безпосередньо пов'язані з використанням первісною людиною корис-

них копалин, що у подальшому справило суттєвий вплив на розвиток гірничої галузі та інституту надрокористування сучасної Європи.

Епоху палеоліту слід вважати першим періодом в історії людства, у якому первісна людина почала використовувати корисні копалини як матеріали для виготовлення знарядь для побуту й полювання, що характеризується збиранням із земної поверхні кам'яного матеріалу. В епоху мезоліту відбулися істотні зміни у господарській діяльності мезолітичної людини, що виявилось у значному розширенні спектру використання корисних копалин, а збирання їх з поверхні землі змінилось видобуванням, що вказує на вдосконалення навичок та методів видобутку корисних копалин, вміння розрізняти їх якість та типи, виділяти території місця їх розташування.

Доцільно зазначити, що період палеоліту і мезоліту, звичайно, не може характеризуватись наявністю інституту управлінської діяльності у сфері надрокористування. Водночас саме

у цей час закладалися підвалини формування інституту надрокористування на території сучасної Європи, а саме Італії та України.

Таким чином, період неоліту позначився значним розвитком гірничої справи на території Італії, а також розвитком трипільської культури на території сучасної України, характерними ознаками якої стали землеробство, гірнича справа та ремесла. Одним із основних напрямів економіки трипільців слід вважати видобуток корисних копалин, що мало впорядкований та централізований характер та позначилось широким спектром використання мінеральних ресурсів, наявністю знань щодо типів гірських порід, знанням технології видобутку та оброблення мінеральної сировини. Характерною особливістю трипільського періоду також слід вважати наявність галузевих виробництв, що пов'язана з добуванням корисних копалин. Зазначені положення вказують на формування підвалин інституту надрокористування, зокрема управлінських відносин та контролю за видобутком надр.

Список використаних джерел:

1. Білецький В., Гайко Г. Історія гірництва як складова цивілізаційного поступу: актуальність, досягнення і перспективи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21. С. 131–143.
2. Сивий М., Паранько І., Іванов Є. Географія мінеральних ресурсів України : монографія. Львів : Простір М, 2013. 684 с.
3. Курило В., Світличний О. Державний контроль у сфері земельних ресурсів. *Науковий вісник НУБІП України. Серія «Право»*. 2011. Вип. 165. Ч. 1. С. 150–155.
4. Santini S. Una sintesi storica dell'industria mineraria in Italia. Roma, 1996. 81 p.
5. Borrello M.A. Le conchiglie nella preistoria e nella protostoria. URL: http://www.mtsn.tn.it/publicazioni/7/40-1/019-042_Borrello.pdf.
6. Sarti L. Università degli Studi di Siena: La preistoria. URL: <http://www3.unisi.it/vietatonontoccare/preistoria.pdf>.
7. Білецький В., Гайко Г., Орловський В. Історія та перспективи нафтогазовидобування : навчальний посібник. Київ : ФОП Халіков Р.Х., 2019. 302 с.
8. Vidale M. Dalla preistoria all'eta del ferro Istituto Centrale per il Restauro, Roma. URL: www.beniculturali.it/mibac/multimedia/MiBAC/minisiti/alimentazione/sezioni/origini/preistoria.html.
9. Геологія : підручник. Київ : Либідь, 2003. 480 с.
10. Гойко Г., Білецький В., Мікось Т., Хмура Я. Гірництво й гірничі споруди в Україні та Польщі (нариси з історії). Донецьк : УКЦентр ; Донецьке відділення ЦТІШ «Редакція гірничої енциклопедії», 2009. 296 с.
11. Фурман В. Мінералогічні властивості крем'яної сировини для матеріалу знарядь палеоліту на Поділлі. *Вісник Львівського університету. Серія: Геологічна*. 2010. Вип. 24. С. 210–222.
12. Бибииков С., Збеневич В. Археологические разведки в зоне затопления Могилев-Подольской ГЭС. *Археологические исследования на Украине в 1968*. Киев, 1971. С. 73–77.
13. L'idea di "rivoluzione neolitica" e il processo di trasformazione economica e sociale. URL: <https://library.weschool.com/lezione/lidea-di-rivoluzione-neolitica-e-il-processo-di-trasformazione-economica-e-sociale-20323.html>.
14. Neolitica, rivoluzione. URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/rivoluzione-neolitica_%28Enciclopedia-delle-scienze-sociali%29.
15. Cassano S.M., Manfredini A. Studi sul Neolitico del Tavoliere della Puglia: indagine territoriale in un'area campione. Oxford, 1983.
16. Cremonesi G. La Grotta dei Piccioni di Bolognano nel quadro della culture dal neolitico all'eta del bronzo in Abruzzo. Pisa, Giardini, 1976. 106 p.
17. Cremonesi G. Il villaggio Leopardi presso Penne in Abruzzo. *Bullettino di Paleontologia*. 1966. № 17 (74). P. 27–49.
18. Залізник Л. Первісна історія України : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1999. 263 с.
19. Археологія УРСР. Київ, 1971. Т. 1 : А–В. 688 с.
20. Мачуська І. Історико-правові аспекти управління земельними ресурсами в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2009. № 9. С. 220–230.
21. Фурман В. Кремій як перша корисна копалина людей кам'яного віку на Поділлі. *Вісник Львівського університету. Серія: Геологічна*. 2009. 211 с.

Середа О.Г.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-8252-1963

Борисенко А.І.,

студентка

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-6919-7628

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ГАЛУЗЕВОЇ НАЛЕЖНОСТІ ДОГОВОРІВ ПРО ПРАЦЮ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

TOPICAL ISSUES OF ESTABLISHING THE INDUSTRIAL BELONGING OF LABOR AGREEMENTS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL SOCIETY TRANSFORMATION

У статті розглянуто вплив цифрової трансформації суспільства на розвиток трудових відносин, зокрема в період пандемії. Акцентовано увагу на трансформації соціально-трудова відносин за умови цифровізації економіки, яка безпосередньо пов'язана з її етапами, процесами та напрямками. Виділено особливості трансформації соціально-трудова відносин, такі як зміна меж традиційного поділу праці, стирання кордонів професій та поява нових форм роботи. Окрему увагу приділено відокремленню цивільно-правових відносин, пов'язаних з працею, від трудових. Зазнав подальшого розвитку аналіз основних рис договорів, за якими можна виокремити трудовий договір від суміжних цивільно-правових договорів про працю, розроблені рекомендації щодо вирішення судових спорів про відмежування таких договорів. Основний акцент у дослідженні зроблено на презентації зарубіжного механізму відокремлення відносин у сфері праці та працевлаштування. Детально розглянуто поняття АВС-тестування та його реалізацію в країнах Європи та США. Проведено детальний аналіз рішення Верховного Суду США та розглянуто тлумачення запитань, передбачених АВС-тестуванням. Наведено альтернативні рішення судів європейських країн та проаналізовано вітчизняний законопроект «Про працю», який запозичує алгоритм АВС-тестування для відокремлення трудових відносин та суміжних цивільно-правових відносин. Наголошено на проблемах, пов'язаних з відносинами в ІТ-сфері як лідера використання дистанційної форми роботи. Акцентовано увагу на необхідності правового захисту працівника як більш слабкої сторони трудового договору, наведено переваги регулювання відносин у сфері праці нормами трудового законодавства, доведено актуальність закріплення трудових відносин в умовах цифрової трансформації суспільства. Зазнали подальшого вивчення проблеми детінізації трудових правовідносин, виявлення неоформлених працівників та притягнення недобросовісних роботодавців до відповідальності. Доведено, що зміни за всіма напрямками трудових відносин потребують законодавчого визнання та визначення гарантій соціального захисту працюючих в умовах цифровізації економіки та цифрової трудової реальності.

Ключові слова: трудові відносини, цивільно-правові відносини у сфері праці, цифрова трансформація, АВС-тестування, працівники ІТ-сфери.

The article considers the impact of digital transformation of society on the development of labor relations, in particular, during the pandemic. Emphasis is placed on the transformation of social and labor relations in terms of digitalization of the economy, which is directly related to its stages, processes and directions. The peculiarities of the transformation of social and labor relations are highlighted; they are changing the boundaries of the traditional division of labor, erasing the boundaries of professions and the emergence of new forms of work. Particular attention is allotted to the separation of civil legal relations related to employment from labor relations. A detailed analysis of the main features of contracts under which an employment contract can be distinguished from related civil law contracts is made; recommendations are given for resolving a dispute on the delimitation of such contracts. The main emphasis is made on the presentation of the foreign mechanism of separation of relations in the field of labor and employment. A detailed analysis of the decision of the Supreme Court of the United States was conducted and the interpretation of the issues provided by the ABC test was considered. Alternative decisions of courts of European countries are considered and the analysis of the bill "About labor" which, in turn, borrows algorithm "ABC" of testing for separation of labor relations and the adjoining civil relations is carried

out. The concept of ABC test and its implementation in Europe and the United States is considered in detail. The problems are emphasized in the IT sphere as a leader in the use of remote work. The article focuses on the need for legal protection of the employee as a weaker party to the employment contract, considering the advantages of regulating labor relations by legislation, proving the relevance of consolidating labor relations in the digital transformation of society. The problems of de-shadowing of labor relations, identification of undocumented employees and bringing unscrupulous employers to justice are considered. It is proved that changes in all areas of labor relations require legislative recognition. Definition of guarantees of social protection of workers in the context of digitalization of the economy and digital labor reality are required.

Key words: *labor relations, civil legal relations in employment, digital transformation, ABC test, employee IT sphere.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація економіки та суспільства країни приводить до змін у різних сферах життєдіяльності: зменшується попит і пропозиція на одні професії, зростає попит на інші, ринок праці переживає нові виклики та потребує адаптації до таких змін. У зв'язку з цим виникає все більш нагальна проблема відокремлення цивільно-правових відносин, пов'язаних з працею, від безпосередньо трудових. Нині в Україні відсутній ефективний механізм розмежування цих видів відносин, що спричиняє велику завантаженість судів під час вирішення спорів щодо галузевої належності правовідносин. Особливої актуальності це питання набуває в умовах цифровізації суспільних відносин та розвитку нових форм зайнятості. Запозичення досвіду інших держав щодо вирішення окресленої проблеми та його впровадження на теренах нашої країни є ключовим моментом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд джерел вказує на нагальність проблеми та зацікавленість науковців у встановленні галузевої приналежності відносин у сфері праці, важливість наведення розмежування між цими відносинами в сучасних умовах інформаційного суспільства. Так, зокрема, питання розвитку правових механізмів регулювання відносин у сфері праці в умовах цифрової трансформації та відокремлення цивільних відносин від трудових у своїх працях досліджували С.М. Веретюк, О.А. Грیشнова, В.В. Жернаков, О.М. Ковбаско, А.М. Колот, І.М. Паньонко, О.О. Савченко, Я.В. Свічкарьова, О.О. Хандій, Г.І. Чанишева та інші вчені. У своїх роботах науковці акцентують увагу на важливості відокремлення цивільно-правових відносин, пов'язаних з працею, від трудових загалом, а також окремо в умовах цифрової трансформації. Піднімаються питання важливості внесення змін до чинного законодавства для регулювання дистанційної роботи, яка стала новим викликом для більшості роботодавців під час пандемії.

Отже, метою наукової статті є визначення ознак, за якими може бути встановлена галузева приналежність відносин у сфері праці в умовах цифрової трансформації суспільства та появи нових форм зайнятості; презентація способу (тестування), покликаного полегшити процес відокремлення цивільних відносин від трудових у сфері праці.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація та глобалізація світу, розвиток сучасних технологій та технічних можливостей приводять до виникнення нових форм зайнятості та співробітництва між роботодавцем і працівником. Зокрема, збільшується частка дистанційної роботи, реалізація якої здійснюється через цифрові засоби комунікації. При цьому ключовим аспектом вже стає не лише виконання того чи іншого проєкту, але й сам працівник, його здібності, вміння та креативність. Саме такі сучасні умови на ринку праці змушують працівників змінювати форму роботи, шукаючи оптимальний шлях реалізації свого трудового потенціалу. Через це виникають проблеми поділу відносин у сфері праці на трудові та цивільні.

На цьому етапі українське законодавство зазнає певних змін, більшість яких пов'язана з пандемією та новими викликами в суспільстві. Трудове законодавство не є винятком. Так, 2 квітня 2020 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019)». Законом, зокрема, вносяться зміни до Кодексу законів про працю України щодо унормування дистанційної (надомної) роботи. Так, змінами передбачено визначення (нова редакція статті 60) дистанційної (надомної) роботи: форма організації праці, коли робота виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але поза приміщенням роботодавця. За дистанційної (надомної) роботи працівники розподіляють робочий час на свій розсуд, на них не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не передбачено у трудовому договорі. Встановлюється гнучкий режим робочого часу, що, відповідно до норм КЗпП, визначається як «форма організації праці, якою допускається встановлення режиму роботи, що є відмінним від визначеного правилами внутрішнього трудового розпорядку, за умови дотримання встановленої денної, тижневої чи на певний обліковий період (два тижні, місяць тощо) норми тривалості робочого часу» [8].

На нашу думку, такі зміни є позитивним явищем і мають стати поштовхом для модернізації

українського суспільства. Безумовно, цифрова трансформація суспільства викликає появу робочих місць та зайнятості нових типів, змінюючи характер, умови праці, кваліфікаційні вимоги для працівників. З розвитком ринку праці кардинальних змін зазнає наявна система соціально-трудових відносин: з одного боку, цифрова трансформація відкриває можливості появи нових професій та робочих місць, дистанційного навчання та роботи у віддаленому режимі, з іншого боку, є ризик зростання рівня безробіття в країні, тому слушною є думка О.М. Ковбаско про те, що «розвиток цифрової економіки є багатограничним процесом, який здійснює як позитивний, так і негативний вплив на зайнятість. Це необхідно враховувати під час оцінювання майбутніх наслідків розвитку цифрових технологій, у тому числі у сфері зайнятості. При цьому однозначним є висновок про те, що цифровізація приносить економічне зростання, створення нових робочих місць, кращі умови життя людей та спрощення ведення бізнесу» [9].

Детінізація трудових правовідносин, виявлення неоформлених працівників та притягнення недобросовісних роботодавців до відповідальності – це основні напрями вдосконалення чинного законодавства про працю. Насамперед проблема уникнення офіційного працевлаштування пов'язана з податковим навантаженням та ускладненою процедурою звільнення працівників, що приводить до укладання саме цивільно-правової угоди, а не трудового договору. Роботодавці все частіше намагаються використовувати приховані форми трудових відносин, таких як фріланс, аутстафінг чи аутсорсинг. Варто зазначити, що на відносини сторін за цивільними договорами норми законодавства про працю не поширюються, а це може серйозно погіршити правове становище найманих працівників та негативно вплинути на відповідні соціальні гарантії. Саме тому необхідно відмежовувати трудовий договір від суміжних цивільних договорів про працю [1, с. 338].

Враховуючи факт схожості цих договорів, визначаємо їх спільні та відмінні риси. Загальною рисою трудових договорів та цивільно-правових договорів про працю є свобода укладення, тобто сторони вільні у виборі того, з ким у подальшому співпрацюватимуть у процесі виконання договору. Також слід зазначити, що в обох випадках фізична особа (працівник або виконавець) отримує певну винагороду за виконану роботу. Спільною рисою є укладення здебільшого трудового договору та цивільно-правового договору у письмовій формі.

Виділяючи відмінності, маємо згадати, що за трудовим договором працівник виконує трудову функцію, тобто його приймають на роботу (посаду), включену до штату підприємства, для виконання певної роботи, а за цивільно-правовим договором, пов'язаним із працею, особа

(яка має статус підрядника або виконавця) виконує індивідуальне завдання, за яким обумовлюється кінцевий результат праці, тобто предметом трудового договору є процес трудової діяльності, а не одержання матеріального результату чи виконання завдання одноразового характеру, що відбувається під час укладання цивільно-правового договору про працю.

Однією з особливостей трудового договору є його особистий характер. Це пов'язано з тим, що виконання трудової функції є можливим тільки особисто працівником, оскільки здатністю до праці може розпорядитися тільки її власник. Сторонами цивільно-правового договору, навпаки, можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи. При цьому замовника не хвилює питання про те, хто виконуватиме обсяг роботи за договором. Підрядчик може виконувати обсяг роботи самостійно або передоручити виконувати його субпідряднику. Замовника хвилює тільки термін та кінцевий результат виконаної роботи [2, с. 118].

Відмінності стосуються також винагороди за працю. У разі укладення трудового договору винагорода виплачується працівнику у вигляді заробітної плати заздалегідь установленими нормами, систематично, має свою структуру, обмежена мінімальним розміром тощо. За цивільно-правовою угодою виконавець робіт (послуг) отримує за виконану роботу винагороду, розмір і порядок виплати якої визначається сторонами у договорі за взаємною згодою. Законодавчі гарантії щодо оплати праці на виплату винагороди не поширюються.

Трудовий договір укладається, як правило, на невизначений час і припиняється лише з підстав, передбачених законодавством. Цивільні договори про працю укладаються щодо виконання певної роботи і вичерпуються виконаною роботою (послугою, продукцією).

Таким чином, спільні та відмінні риси лише ускладнюють процес визначення виду договору та створюють невідгідні умови як для особи, яку примушують до укладення саме цивільно-правового договору, так і для замовника, який укладає цивільно-правовий договір з особою, діяльність якої має трудовий характер.

Цікавим у цьому аспекті є міжнародний досвід. Перш за все слід згадати АВС-тест, який був прийнятий Верховним Судом Каліфорнії у справі "Dynamex Operations West, Inc. v. Superior Court of Los Angeles" (Dynamex). АВС-тест був розширений та набув свого відображення в законопроекті АВ5 (Assembly Bill), який був кодифікований губернатором Каліфорнії Гейвіном Ньюсомом 18 вересня 2019 р. та вступив у силу 1 січня 2020 р. Тест «АВС» – це тест, який повинні пройти роботодавці, щоб віднести особу до працівника або незалежного підрядника (виконавця) [3].

Згідно з тестом «АВС», особа вважається працівником, а не незалежним підрядником

(виконавцем), якщо суб'єкт найму не задовольняє всім трьом таким умовам:

– працівник вільний від контролю та керівництва суб'єкта найму (роботодавця або замовника) у зв'язку з виконанням робіт як за договором на виконання робіт, так і фактично;

– працівник виконує роботу, яка виходить за рамки «звичайного» курсу бізнесу суб'єкта найму;

– працівник, як правило, займається незалежно встановленою торгівлею, професією або бізнесом того самого характеру, що і той, що бере участь у виконанні роботи.

У своєму рішенні Верховний Суд Каліфорнії проаналізував та надав оцінку наведеним вище умовам. Суд навів такі приклади застосування першого запитання: роботодавець не зміг встановити, що в'язальниці, що виготовляли одяг, були достатньо вільними від контролю компанії, тому що роботодавець надавав працівникам однакові схеми в'язання. Суд аргументував: «Ступінь контролю та управління виробництвом <...> нічим не відрізняється, коли светр в'яжеться вдома опівночі, ніж якби його виготовляли між 09.00 та 17.00 на роботі».

Аналізуючи другу умову, Верховний Суд Каліфорнії пояснив: «Працівники, які працюють за контрактом, які надають послуги у ролі, порівняній із роботою наявних працівників, швидше за все, будуть розглядатися як такі, що працюють у звичайному процесі діяльності суб'єкта найму», наприклад, коли компанія, що виробляє одяг, наймає швачок, що працюють на дому, для виготовлення суконь із тканини, що постачаються компанії, які згодом будуть продані компанії. Отже, за такої ситуації ці відносини не виходять за межі звичайного процесу та будуть вважатися трудовими.

Пояснюючи останню умову, Верховний Суд Каліфорнії звертає увагу на те, що «суб'єкт найму повинен довести, що незалежна господарська діяльність фактично існує на момент виконання роботи, той факт, що бізнес-операція може виникнути в майбутньому, недостатній». Якщо особа надає послуги незалежного бізнесу населенню та низці потенційних клієнтів, використовуючи рекламу та отримуючи ліцензію, вона буде вважатися незалежним підрядником або виконавцем, але не працівником. Наприклад, третя умова не була задоволена, коли водій таксі повинен мати муніципальний дозвіл, який можна використовувати лише тоді, коли цей водій працює у певній компанії таксі, тому в цьому разі він буде вважатися найманим працівником [7].

Така усталена американська практика привела до прийняття схожих судових рішень у європейських країнах. Ці рішення стосуються відомої на весь світ міжнародної компанії «Uber», яка позиціонує себе як додаток для виклику водія, який є фрілансером на їхній погляд.

Однак у своєму рішенні Вищий Суд Франції визнав водіїв «Uber» найманими працівниками, а відносини між компанією та водієм – трудовими [4]. Схожі справи у свій час розглянули суд по трудовим спорам Англії та Уельсу, Брюссельський суд із комерційних питань, у яких також визнали водіїв «Uber» найманими працівниками [5]. Український уряд також працює над певними ініціативами, пов'язаними з АВС-тестуванням. Таким чином, 17 липня 2020 року з'явився проект Закону «Про працю», оприлюднений на офіційному порталі Федерації професійних спілок України, який містить прототип АВС-тесту [6].

Найбільш актуальною галуззю використання АВС-тестування, на наш погляд, нині є ІТ-сфера. Щорічно попит на ІТ-фахівців зростає у всьому світі, збільшуючи наявний дефіцит трудових ресурсів ІТ-галузі. Україна готує висококваліфіковані кадри, які високо цінуються як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках праці. Відплив найкращих фахівців галузі за кордон призупинився, і намітилася тенденція їх повернення в Україну для роботи як у вітчизняних, так і в зарубіжних компаніях. Прозора система трудових відносин, проникнення стандартів соціального захисту в онлайн-середовище, гідна оплата праці в ІТ-сфері дадуть змогу створити конкурентоспроможні умови праці й утримати в Україні найдорожчу та найбільш дефіцитну робочу силу. В ІТ-фрілансі Україна вийшла на перші позиції у світі. Україна за 2013–2017 рр. вийшла на перше місце в Європі та четверте у світі за обсягом фінансових потоків і кількістю завдань, що виконуються на цифрових робочих платформах, посіла перше місце в ІТ-фрілансі у світі [10]. Відплив найкращих програмістів за кордон порівняно з 2014–2016 рр. уповільнився, проте конкуренція українських роботодавців за українських програмістів із зарубіжними роботодавцями стає все більш жорсткою. Для ІТ-професіоналів, які оформлені як ФОП, держава пропонує тимчасові податкові пільги. Представники неформального ринку праці, яких, за різними оцінками, від половини до чверті в галузі, перебувають за межами соціального захисту та державної підтримки [11, с. 138]. Для зниження дискримінаційних явищ і соціальних загроз у роботі ІТ-фрілансерів пропонується використання міжнародного досвіду регулювання трудових відносин шляхом ратифікації Конвенцій МОП «Про надомну працю» та «Про гідну працю домашніх працівників (фрілансерів)». Трансформація трудових відносин в ІТ-сфері пов'язана з особливостями у процесі найму, визначенням бази оплати праці, умов та режиму праці, вирішенням трудових конфліктів. Зміни за всіма напрямками трудових відносин потребують законодавчого визнання та визначення гарантій соціального захисту працюючих в умовах цифровізації економіки та цифрової трудової реальності. Отже, з огляду на факт популярності цієї галузі

ІТ-сфера потребує особливого правового врегулювання відносин, які виникають у цій площині.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Питання спрощення механізму встановлення належності відносин до певної галузі права залишається гострим та актуальним для всієї правової науки. Зміни за всіма напрямками трудових відносин потребують законодавчого визнання та визначення гарантій соціального захисту працюючих в умовах цифровізації економіки та цифрової трудової реальності. З огляду на зарубіжний досвід ABC-тестування є однією з концепцій вирішення проблеми встановлення галузевої приналежності відносин в нових умовах інформаційного суспільства. Відповідний

механізм визначення належності відносин до трудових – це захист працівників від утисків з боку роботодавців, які наполягають на укладенні цивільно-правового договору; надання працівникам можливості пришвидшити доведення свого трудового статусу в суді та вирішення конкретних галузевих проблем, що стосуються нових сучасних форм зайнятості. Крім того, наявність такого механізму тестування дасть змогу роботодавцям уникнути відповідальності за фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту) й сплати штрафних санкцій. Отже, врегулювання цього питання на законодавчому рівні є стратегічно важливим для захисту як працівників, так і роботодавців.

Список використаних джерел:

1. Паньонко І.М. Спільні та відмінні ознаки трудових договорів та суміжних цивільних договорів. *Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 337–342.
2. Олійник К.М. Відмежування трудового договору від цивільно-правових договорів, пов'язаних із працею. *Наше право*. 2013. № 11. С. 116–119.
3. Allderdice L. New California Law Codifies – and Expands – Strict ABC Test. URL: [for2Independent2Contractor2Status,22019.2URL:2https://www.hklaw.com/en/insights/publications/2019/09/new-california-law-codifies-and-expands-strict-abc-test](https://www.hklaw.com/en/insights/publications/2019/09/new-california-law-codifies-and-expands-strict-abc-test).
4. Ruling by the labour chamber of the court of cassation on 4 March 2020. URL: https://www.courdecassation.fr/IMG/20200304_arret_uber_english.pdf.
5. Брюссель заборонив фірмі Uber використовувати водіїв без ліцензії. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-46751502>.
6. Проект Закону України «Про працю» від 28 грудня 2019 р. URL: http://spo.fpsu.org.ua/images/1667_1.pdf.
7. Dynamex Operations West, Inc. v. Superior Court. URL: <https://scocal.stanford.edu/opinion/dynamex-operations-west-inc-v-superior-court-34584>.
8. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
9. Ковбаско О.М. Трансформація зайнятості в умовах розвитку цифрової економіки. *Сучасні проблеми ринку праці і зайнятості в контексті політики швидкого економічного зростання* : матеріали засідання круглого столу (м. Київ, 17 травня 2018 р.). Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 34–38.
10. Employment through digital platforms in Ukraine. Problems and Strategic Perspectives. International Labor Organization. 2018. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/15082018_ILO_report/wcms_ukr.pdf.
11. Хандій О.О. Державна підтримка трансформації трудових відносин в ІТ-сфері в умовах цифровізації економіки. *Економіка промисловості*. 2019. № 2 (86). С. 126–145. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.02.126>.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-3.8>

Тимошенко М.О.,
кандидат юридичних наук,
проректор з юридичних питань та міжнародних зв'язків
Європейського університету
ORCID: 0000-0003-2584-5731

КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

CONSTITUTIONAL MODEL OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Науково-теоретичне обґрунтування права на вищу освіту є необхідним елементом загальнонаукового підходу до осмислення феномена вищої освіти, усвідомлення ролі та значення суб'єктивного чинника в системі вищої освіти, юридизується через його конституційне закріплення. Видається, що конституційне визнання суспільної значимості та соціальної перспективності права на вищу освіту є передумовою піднесення людиноцентричного виміру всього суспільного розвитку, утвердження й розвитку в Україні правових засад «суспільства знань». Конституціоналізація суб'єктивного права на вищу освіту в Україні відображає загальноправову закономірність конституціоналізації всієї галузі освіти та відповідної підгалузі вищої освіти. У цій конституціоналізації акумульовані базові загально-носоціальні моральні та правові цінності у сфері вищої освіти, а також у забезпеченні відповідного суб'єктивного права на вищу освіту.

Стверджується, що конституційно-правова модель вищої освіти в Україні ґрунтується на невід'ємному праві особистості на вищу освіту, має основою право особистості на вільний розвиток і є складовою частиною відповідної моделі нормативно-правового регулювання освіти загалом. Ця модель передбачає системний зв'язок з регулюванням освітніх процесів, ґрунтується на державному механізмі забезпечення й гарантування, передбачає конкурсну основу для здобуття вищої освіти в державних та комунальних закладах вищої освіти (далі – ЗВО). Конституційна модель права на вищу освіту спирається на принципи доступності вищої освіти, інституційного забезпечення права на вищу освіту, конкурсного відбору здобувачів вищої освіти та можливості безоплатного її здобуття, соціального захисту здобувача вищої освіти, свободи вищої освіти, забезпечення якості вищої освіти. У статті розглянуто конституційні гарантії права на вищу освіту як складові частини конституційної моделі.

Ключові слова: право на вищу освіту, конституціоналізація права на вищу освіту, принципи та гарантії права на вищу освіту як складові частини конституційної моделі права на вищу освіту.

Scientific and theoretical substantiation of the right to higher education is a necessary element of the general scientific approach to understanding the phenomenon of higher education, awareness of the role and importance of the subjective factor in the higher education system, is legalized through its constitutional consolidation. It seems that the constitutional recognition of the social significance and social prospects of the right to higher education is a prerequisite for raising the personal-centric dimension of all social development, affirmation and development in Ukraine of the legal foundations of the “knowledge society”. The constitutionalization of the subjective right to higher education in Ukraine reflects the common law of constitutionalization of the entire field of education and the relevant sub-sector of higher education. This constitutionalization accumulates basic general social moral and legal values in the field of higher education and in ensuring the corresponding subjective right to higher education.

It is argued that the constitutional and legal model of higher education in Ukraine is based on the inalienable right of the individual to higher education, is based on the individual's right to free development and is part of the relevant model of legal regulation of education in general. This model provides a systematic connection with the regulation of educational processes, is based on the state mechanism of provision and guarantee, and provides a competitive basis for higher education in state and municipal institutions of higher education. The constitutional model of the right to higher education is based on the relevant principles: the principle of access to higher education, institutional support of the right to higher education, competitive selection of higher education and the possibility of free education, social protection of higher education, the principle of freedom of higher education. The article also considers the constitutional guarantees of the right to higher education as components of the constitutional model.

Key words: right to higher education, constitutionalization of the right to higher education, principles and guarantees of the right to higher education as components of the constitutional model of the right to higher education.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Право на вищу освіту є не тільки формою самореалізації особи, але й системою заходів, спрямованих на вирішення важливої соціальної проблеми, якою є забезпечення суспільного життя відповідними кадрами для здійснення управлінської, духовної, економічної, культурної та інших видів соціально значимої діяльності, нормального функціонування та поступального розвитку суспільства, тому питання про природу права на вищу освіту в аспекті його приналежності до природних або позитивних прав, шляхів реалізації цього невід'ємного сьогодні права вважаємо важливим завданням правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційного закріплення права на вищу освіту, принципів і гарантій та конституційної моделі права на вищу освіту досліджували українські та зарубіжні вчені, зокрема В.П. Андрущенко, В.О. Боняк, А.В. Вербицька, Н.Л. Губерська, К.Н. Гусейнова, В.С. Журавський, О.Я. Кархут, Ю.В. Кириченко, Р.Л. Ковальчук, М.М. Мацькевич, О.В. Мельничук, П.М. Рабинович, М.І. Хавронюк, М.О. Русин, М. Де Сальвіа, Р.О. Стефанчук, І.В. Хохлова, Р.В. Шаповал.

Формування цілей статті. Основним завданням статті є дослідження конституційно-правової природи вищої освіти, принципів і гарантій права на вищу освіту як складових частин конституційної моделі вищої освіти, аналіз основних наукових праць українських і зарубіжних учених у цій царині.

Виклад основного матеріалу. В умовах розвитку сучасної цивілізації стає дедалі очевиднішим, що без освіти людина не може бути конституційована як повноцінна дієздатна особистість, наділена різноманітними креативними властивостями, особистість, здатна не лише акумулювати накопичений попереднім розвитком суспільства культурний досвід, але й критично його переосмислювати й засвоювати, а також свідомо перетворювати у ході своєї діяльності навколишнє середовище, змінювати себе, суспільство й світ загалом.

З огляду на це слід наголосити на тому, що за умов проведення глибоких суспільних реформ у сучасній Україні та інтеграції системи вищої освіти України до європейського освітньо-наукового простору вагу й значення конституціалізації права на вищу освіту та утвердження інноваційної моделі вищої освіти в нашій державі важко переоцінити [1].

Конституційне право на вищу освіту, як і право на освіту взагалі, здебільшого відносять або до культурних, або до соціальних прав людини і громадянина [2; 3; 4; 5; 6]. Відома українська дослідниця О.Ф. Мельничук нарахувала п'ять відповідних наукових позицій:

1) право на освіту належить лише до культурних прав;

2) воно належить одночасно як до культурних, так і до соціальних;

3) є соціально-економічним правом;

4) воно одночасно входить до каталогу соціальних, економічних і культурних прав;

5) воно належить до категорії громадянських, політичних, культурних, соціальних і економічних прав [4, с. 129].

Зрозуміло, що кожна з означених вище позицій послуговується на свої переконання власним набором наукових аргументів, що володіють досить різним ступенем наукової верифікованості та переконливості [4, с. 129]. Навпаки, на думку білоруської дослідниці В.А. Юбко, право на освіту (отже, і на вищу освіту) є соціальним правом з культурним аспектом [6, с. 26].

Водночас підстав для протиставлення права на вищу освіту іншим культурним правам немає. Інша справа, що сферу культури у новітньому цивілізаційному вимірі слід, очевидно, розуміти не у вузькому, а в широкому сенсі, а саме як сферу накопичених людством матеріальних і моральних цінностей, а також як сукупну діяльність їх носіїв щодо трансляції, відтворення, засвоєння та продукування нових цінностей, що неможливе поза сферою освіти. Окремо слід підкреслити, що за умов сучасної цивілізації, коли межі між економічними, соціальним та культурним «просторами» стають дедалі тоншими, прозорішими, можна говорити, напевно, вже про синтетичний характер права на вищу освіту, певні підстави його віднесення до каталогів як соціальних, так і економічних, культурних і навіть особистих прав людини.

Зрештою, такий синкретичний характер цього права вбачається в його розміщенні в тексті Конституції України без відповідного структурування каталогу конституційних прав людини і громадянина на особисті, соціальні, економічні та культурні права. На конституційному рівні, як відомо, право на вищу освіту в Україні перебуває в єдиному правовому «вимірі» з іншими конституційними правами й свободами людини і громадянина. Водночас проявом тенденції до конституціоналізації галузі освіти є саме конституційне закріплення права на вищу освіту в Основному Законі України, що відображає загальноєвропейську правову тенденцію [7, с. 14–34].

При цьому власне конституційно-правова модель вищої освіти в Україні має, на нашу думку, такі визначальні ознаки:

1) вона ґрунтується на об'єктивно наявному, невідчужуваному та невід'ємному праві особистості на освіту, має основою право особистості на вільний розвиток (стаття 23 Конституції України);

2) є складовою частиною відповідної моделі нормативно-правового регулювання освіти загалом;

3) ґрунтується на державному механізмі забезпечення і гарантування;

4) відзначається доступністю та безоплатністю надання освітніх послуг у державних і комунальних ВНЗ;

5) передбачає системний зв'язок з регулюванням освітніх процесів у межах інших форм освіти (дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, післядипломної);

6) передбачає конкурсну основу для здобуття вищої освіти в державних та комунальних ВНЗ;

7) передбачає гарантування громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону, права на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних ВНЗ або через національні культурні товариства (стаття 53 Конституції України) [8].

Слід також звернути увагу на те, що зазначені у Конституції України зміст та обсяг цілісного права особистості на вищу освіту не можуть бути звужені під час прийняття нових законів України (частина третя статті 22 Конституції України), що відбиває зобов'язуючий характер цього права стосовно спрямованості діяльності Української держави загалом [8].

Конституційне право на вищу освіту в Україні, як це впливає з аналізу норм Основного Закону держави, ґрунтується на принципах доступності, можливості безоплатного її здобуття, соціального захисту здобувача вищої освіти, принципі свободи вищої освіти, принципі забезпечення якості вищої освіти, а також на низці гарантій [9, с. 236]. Саме на основі аналізу цих принципів та їх втілення в життя можуть визначитися ступінь і межі державного втручання у сферу вищої освіти [10, с. 23].

При цьому саме Конституція України конструює систему ЗВО як ключову складову частину системи вищої освіти в Україні [11, с. 100], вказуючи на їх існування на різній формі власності (не лише державній та комунальній). Саме ЗВО є відповідальними за трансляцію знань, умінь, навичок від покоління до покоління, без чого суспільство не може підтримувати своє існування й розвиватися. ЗВО поставляють суспільству професіоналів певного рівня, без участі яких не можуть функціонувати національна економіка, культура, забезпечуватися порядок і безпека. У ЗВО готується еліта суспільства у політиці, економіці, науці, культурі; нарешті, ЗВО значною мірою сприяють соціальній мобільності, адже одержання вищої освіти є передумовою підвищення соціального статусу, переміщення з однієї соціальної верстви в іншу готових до виконання соціальних ролей індивідів [11, с. 100–101].

Утвердженню конституційної моделі регулювання у сфері вищої освіти та уточненню багатьох спірних з точки зору правозастосування положень конституційного та освітянського законодавства значною мірою посприяло висловлення Конституційним Судом України низки

правових позицій, уміщених у його рішеннях [12; 13; 14; 15]. Ці позиції стосувалися не окремих осіб, а всіх суб'єктів, які мають це право, тобто вони є публічними. Зазначені правові позиції Конституційного Суду України, як і загалом відповідні конституційні положення, є, за влучним висловом відомого російського вченого-адміністративіста Ю.О. Тихомирова, своєрідним «ціннісним орієнтиром для правотворчості та правозастосування у сфері вищої освіти» [16, с. 53]. Погоджуємося також із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що шляхом здійснення конституційного контролю та надання офіційного тлумачення Конституції та законів України з питань освіти Конституційний Суд України, власне, забезпечує захист права на освіту [17, с. 26].

У цьому сенсі непересічне значення мають принципи доступності та безоплатності вищої освіти як фундаментальні засади, на яких ґрунтується реалізація суб'єктивного права на вищу освіту в Україні. Так, визначаючи сутність поняття доступності освіти, Конституційний Суд України зазначив, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, а держава має створити можливості реалізувати це право; доступність вищої освіти в державних і комунальних ВНЗ полягає у створенні державою відповідних умов, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу ВНЗ, напрямку підготовки і спеціальності, профіля навчання [14].

Розглядаючи поняття «безоплатність», Конституційний Суд України також дійшов висновку про те, що безоплатність рівнів освіти у державних і комунальних ВНЗ слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги відповідно до державного стандарту. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності. Вона забезпечується фінансуванням навчальних закладів державної і комунальної форм власності за рахунок державних та місцевих бюджетних асигнувань, що не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, як це визначено законодавством про освіту [14].

На нашу думку, встановлення на конституційному рівні особливих переваг (доступності та безоплатності) під час здобуття громадянами вищої освіти у державних та комунальних ВНЗ вказує на публічно-правовий характер цієї форми освіти, тісний зв'язок реалізації відповідного суб'єктивного права громадян з реалізацією позитивних зобов'язань (самозобов'язань) держави у цій сфері суспільних відносин, а також на об'єктивну зацікавленість держави

у розвитку системи вищої освіти, що пов'язано із забезпеченням як відповідного суб'єктивного права особистості, так і потреб та інтересів суспільства й самої держави. Саме тому держава об'єктивно зацікавлена у поєднанні з доступністю також рівного характеру доступу до вищої освіти. Рівний доступ до здобуття вищої освіти забезпечується, зокрема, шляхом запровадження ефективної системи інформування громадськості про можливості здобуття вищої освіти; створення умов для здобуття безоплатної вищої освіти на конкурсних засадах у державних і комунальних ВНЗ; удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб; розширення можливостей здобуття вищої освіти шляхом індивідуального кредитування; створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми-інвалідами; забезпечення високої якості вищої освіти та професійної мобільності випускників ВНЗ на ринку праці шляхом інтеграції ВНЗ різних рівнів акредитації, наукових установ та підприємств, запровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання; додержання засад демократичності, прозорості та гласності у формуванні контингенту студентів, зокрема шляхом об'єктивного тестування; створення умов для забезпечення навчання відповідно до потреб особистості та ринку праці [18].

Зрозуміло, що «рівний доступ до освіти визначається на основі принципу паритетності (рівності, недискримінації)» [19, с. 181]. Водночас відповідне конституційне регулювання має чітко виражений недискримінаційний характер, що є відображенням загального конституційного принципу рівності прав усіх громадян. Така недискримінаційність виявляється, зокрема, у таких трьох аспектах: безоплатності та доступності початкової та середньої освіти відповідають доступність і безоплатність вищої освіти у державних та комунальних ВНЗ; умови конкурсного набору до ВНЗ не мають на меті дискримінацію за майновою чи якоюсь іншою ознаками, а відграють роль «фільтра» освітнього рівня абітурієнтів; надання можливостей для навчання рідною мовою у ВНЗ представникам національних меншин не применшує ролі та значення української мови як державної в освітньому процесі в рамках діяльності ВНЗ.

Характерною особливістю конституційного регулювання права на вищу освіту в Україні є те, що в ньому поєднуються негативні та позитивні аспекти відповідної свободи особи. Кожен має право вибрати вид і форму навчання за тією чи іншою спеціальністю в тому чи іншому ВНЗ, при цьому держава не втручається у цей вибір особи (негативний аспект). Водночас людина має право розраховувати на позитивні дії держави в особі її компетентних органів щодо

створення належних умов діяльності відповідної мережі ВНЗ, які сприятимуть реалізації права на вищу освіту (позитивний аспект) [20, с. 11–12]. Водночас конструювання істотних позитивних зобов'язань держави перед особистістю, зокрема в аспектах державного забезпечення, доступності й безоплатності навчання в державних та комунальних ВНЗ, запровадження конкурсної основи під час прийняття до цих ВНЗ, а також гарантування відповідного права на освіту для представників національних меншин, відображає (втілює) соціальний характер Української держави (стаття 1 Конституції України [8] зумовлює конкретизацію в освітньому законодавстві форм і методів реалізації конституційних зобов'язань держави перед особою у сфері реалізації суб'єктивного права на вищу освіту); у такій державі її головним завданням є забезпечення конституційного права на вищу освіту шляхом надання рівних стартових можливостей громадянам та створення організаційно-правових, соціальних і фінансово-економічних умов для розвитку системи вищої освіти [21, с. 2]. В аспекті існування соціальної держави «забезпечення державою права на освіту є важливим інструментом поліпшення якості життя населення загалом. Освіта є засобом поліпшення забезпечення поінформованості людини про свої права і обов'язки, що відіграє важливу роль у досягненні цілей рівності і соціальної солідарності. Саме тому відсутність державної підтримки, забезпечення реалізації права людини на освіту перш за все позначається на представниках найбільш незабезпечених і вразливих верств населення» [22, с. 10].

Зрозуміло, що забезпечувальна діяльність держави у сфері гарантування реалізації особою права на вищу освіту зумовлює необхідність існування відповідного механізму державно-правового управління цією системою суспільних відносин, на чому слушно наголошують В.О. Боняк [23], О.О. Кулініч [24] і К.М. Романенко [25]. У такий спосіб зміст права на вищу освіту виступає також своєрідним «маркером» соціальної природи держави у галузі освіти [22, с. 10]. Особливо важливою є така діяльність держави у контексті необхідності вирішення завдань щодо забезпечення належного фінансування діяльності ВНЗ; забезпечення відповідності освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці; забезпечення доступу до якісної освіти окремих категорій населення; удосконалення змісту вищої освіти (державних стандартів, навчальних планів, програм, підручників тощо); орієнтування структури й змісту вищої освіти на потреби ринку праці та сучасні економічні проблеми; удосконалення системи моніторингу та оцінювання якості вищої освіти; прискорення здійснення гуманізації, екологізації та інформатизації системи вищої освіти, упровадження в навчально-виховний процес

інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій тощо [11, с. 63–64].

Як випливає з проведеного вище аналізу, суб'єктивне право людини на вищу освіту є елементом ширшого за змістом права на освіту. Таке право за сучасних умов має змішану (природно-позитивну) природу, поєднує приватноправові та публічно-правові компоненти у своєму змісті, передбачає високий рівень суспільного та державного визнання, зокрема легітиміацію на рівні позитивного законодавства, перш за все – на конституційному рівні. Зазначений рівень об'єктивно відображає надзвичайно зростаюче значення права на вищу освіту за сучасних умов та перспективність його подальшої конституціоналізації. Конституційне визнання суспільної значимості права на вищу освіту є передумовою піднесення людиноцентричного виміру суспільного розвитку, утвердження й розвитку в Україні правових засад «суспільства знань», втілення інноваційного типу економічного розвитку та господарювання. Водночас конституціоналізація права на вищу освіту в Україні відображає загальноправову закономірність конституціоналізації галузі освіти та відповідної підгалузі вищої освіти. Така конституціоналізація відбувається в контексті широкомасштабних процесів входження української системи освіти до європейського освітянського та правового простору (так званий Болонський процес), що передбачає органічне сполучення конституційних та міжнародно-правових засад розвитку системи вищої освіти, розширення сфери реалізації права на вищу освіту, наповнення його новим змістом та новими складовими елементами, які б відповідали новітнім викликам соціального, економічного, культурного і духовного розвитку українського суспільства й держави, слугували б інструментом збереження та примноження національної духовної спадщини, були б запорукою духовного відродження української нації, формування й розвитку всебічно розвинутої, високоосвіченої, високоморальної та конкурентоздатної особистості.

Водночас така конституціоналізація включає інституційну складову частину забезпечення реалізації права на вищу освіту, а саме існування розгалуженої інфраструктури ВНЗ різних форм власності, що є відповідальними за надання освітніх послуг у необхідних обсягах та необхідної якості. Поза їх функціонуванням неможливим є забезпечення права на вищу освіту. Отже, їх діяльність програмується саме на конституційному рівні й деталізується (конкретизується) у спеціальних законодавчих актах, що мають «підконституційний» характер, тому саме в аспекті розвитку конституційних положень щодо права на вищу освіту слід розглядати функціональне наповнення діяльності ВНЗ як основної організаційної ланки, об'єктивно відповідальної за реалізацію суб'єктивного права на вищу освіту та усієї сукупності соціально важливих функцій вищої освіти в суспільстві.

Висновки. Отже, основними складовими елементами конституційної моделі вищої освіти в Україні є персональний (суб'єктивне право кожної людини на вищу освіту в суспільстві), забезпечувальний (принципи й гарантії реалізації права на вищу освіту), інституційний (існування мережі ЗВО, через які відбувається реалізація права на вищу освіту), регулятивний (встановлення конституційних положень, спрямованих на врегулювання суспільних відносин у галузі вищої освіти).

Вочевидь, саме у площині конституційного регулювання права на вищу освіту в Україні мають розглядатися й вирішуватися проблеми та перспективи подальшої конституціоналізації відповідного галузевого законодавства, «модернізації нормативно-правової бази вітчизняної вищої освіти» [26], розвитку системи вищої освіти й мережі ВНЗ відповідно до конституційних положень. Водночас такий розвиток має, безумовно, ґрунтуватися на дотриманні балансу приватних і публічних інтересів, а також спиратися на раціональне поєднання імперативного та диспозитивного методів регулювання відповідних суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Рижак Л.В. Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір. *Вісник Львівського університету*. 2008. Вип. 11. С. 27–37. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/philos/2008_11/3.pdf.
2. Кулініч О.О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. С. 88–92.
3. Мацькевич М.М. Право на освіту як конституційне культурне право: практика Європейського суду з прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 30–36.
4. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2015. 459 с.
5. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
6. Юбко В.А. Место конституционного права на образование в системе основных прав и свобод личности. *Право и образование*. 2015. № 10. С. 25–34.
7. Андрущенко В.П., Андрущенко Т.В., Савельєв В.Л. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. Київ : МП Леся, 2014. 460 с.

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Русин М.О. Право на вищу освіту та його конституційне забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 234–237.
10. Барабанова С.В. Административно-правовое обеспечение конституционного права граждан на высшее профессиональное образование в Российской Федерации : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» ; науч. конс. Д.Н. Бахрах. Москва, 2009. 48 с.
11. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 471 с.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. *Офіційний вісник України*. 2000. № 4. Ст. 125.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 93 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого пункту 2 про визначення стажу наукової роботи «з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання» Постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ, організацій та посад науково-педагогічних працівників державних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на одержання пенсії та грошової допомоги при виході на пенсію відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 27 травня 1999 року (справа щодо стажу наукової роботи) від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 26. Ст. 1182.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 11. Ст. 674.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 28. Т. 1. Ст. 1909.
16. Тихомиров Ю.А. Курс административного права и процесса. Москва : Юринформцентр, 1998. 795 с.
17. Мельничук О.Ф. Захист права на освіту Конституційним Судом України. *Адвокат*. 2011. № 3 (126). С. 24–27.
18. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. Ст. 860.
19. Павлюх О.А., Василенко Н.В. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія ПРАВО. Вип. 24. Т. 4. С. 178–181.
20. Бондаревский А.Е. Право человека на образование: сущность и принципы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Москва, 2013. 24 с.
21. Деманова С.В. Конституционное право на получение бесплатного высшего образования в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право». Саратов, 2012. 26 с.
22. Петросян Т.Э. Конституционное право на образование. Москва : Институт государственного-конфессиональных отношений и права, 2014. 135 с.
23. Боняк В.О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на освіту. *Науковий вісник Юридичної академії МВС України*. 2004. № 3. С. 202–213.
24. Кулініч О.О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. С. 88–92.
25. Романенко К.М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
26. Поступна О.В. Нормативно-правове забезпечення вищої освіти в Україні в контексті європейської інтеграції. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_57.

УДК 342.56(477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-3.9>Чорна С.З.,
суддя

ORCID: 0000-0002-4225-9470

**СУДОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ:
ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ****JUDICIAL LAW AS A BRANCH OF LAW IN NATIONAL LEGAL SYSTEM:
PROSPECTS OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT IN UKRAINE**

У статті з урахуванням наукових досліджень авторки зроблена спроба продовжити власне обґрунтування можливості розвитку і виокремлення судового права як самостійної галузі права.

На підставі позиції вчених щодо з'ясування поняття судового права вноситься пропозиція щодо подальших досліджень з урахуванням трьох підходів. Представники першого вважають, що судове право є процесуальним правом, яке об'єднує в собі всі процесуальні галузі права. Другий напрям пропонується називати інтегративним, прихильники якого вважають, що, окрім судочинства, складовою частиною судового права є норми, які призначені для впорядкування організації судової системи та з'ясування правового статусу суддів. Третій підхід вчені пов'язують із судовою правотворчістю та розвитком правової науки.

Судове право визначається як самостійна галузь українського, що представляє собою систему правових норм, що має власні предмет правового регулювання, метод правового регулювання, побудована на певних принципах правового регулювання. Подальше формування судового права можливе, на думку авторки, за умови прийняття кодифікованого нормативного правового акта як основного джерела судового права, джерела права.

Судове право жодним чином не повинно поглинати чи підміняти процесуальні галузі права, воно повинно формуватися і знаходити свій розвиток паралельно з усіма іншими галузями процесуального права України.

Доводиться, що з метою забезпечення науково-методологічного бачення реформування системи права та виокремлення судового права необхідно концентрувати правотворчу роботу на проблемах судової влади, а також формування концепції галузі судового права. Тому тут насамперед необхідно визначити систему науково-теоретичних, нормативно-правових та прaxeологічних положень, що мають загальний засадничий характер і здійснюють безпосередній вплив на зміст і форми здійснення правозахисної функції судової влади в Україні.

Ключові слова: суд, судова влада, правосуддя, судове право, галузь права.

In the article, taking into account the author's research, an attempt is made to continue its own substantiation of the possibility of development and separation of judicial law as an independent branch of law.

Based on the author's position of scientists to clarify the concept of "judicial law", a proposal is made for further research, taking into account three approaches. Representatives of the first believe that judicial law is a procedural law that unites all procedural branches of law. The second direction is proposed to be called integrative, whose supporters believe that in addition to the judiciary, an integral part of judicial law are the rules that are designed to streamline the organization of the judicial system and clarify the legal status of judges. The third approach is associated with judicial lawmaking and the development of legal science.

Judicial law is defined as an independent branch of Ukrainian, which is a system of legal norms that has its own subject of legal regulation, a method of legal regulation, built on certain principles of legal regulation. Further formation of judicial law is possible, according to the author, subject to the adoption of a codified normative legal act as the main source of judicial law. sources of law.

Judicial law should in no way absorb or replace procedural branches of law, it should be formed and find its development in parallel with all other branches of procedural law of Ukraine.

It is proved that in order to provide a scientific and methodological vision of reforming the legal system and the separation of judicial law, it is necessary to concentrate law-making work on the problems of the judiciary, as well as the formation of the concept of judicial law. Therefore, first of all it is necessary to define a system of scientific-theoretical, normative-legal and praxeological provisions that have a general basic character and have a direct impact on the content and forms of human rights protection of the judiciary in Ukraine.

Key words: court, judiciary, justice, judicial law, branch of law.

Вступ. Питання реформування судової України, стали індикатором розвитку демократії та розширення гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Проведені судові реформи справили позитивний вплив на вдосконалення правового регулювання системи правосуддя, але також супроводжувалися певними недоліками, деякі нововведення через певну хаотичність і непродуманість призводили до дестабілізації судової системи.

Однією із причин такого становища є відсутність у законодавця цілісного та адекватного сприйняття цього інституту, недостатнє врахування досягнень юридичної науки, а також недостатнє теоретико-методологічне забезпечення судових реформ. З огляду на відзначене очевидною є необхідність відродження концепції розвитку галузі судового права в Україні, із чим пов'язується вирішення окреслених проблем, актуальність дослідження тут залишається достатньо високою і потребує уваги вчених та юристів-практиків.

Стан дослідження. Теоретичну основу досліджуваного питання в різні роки склали наукові дослідження таких учених, як В.Ф. Бойко, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.О. Євдокимов, Р.О. Куйбіда, Л.М. Москвич, В.І. Назаров, В.Т. Нор, І.Н. Полянський, С.В. Прилуцький, В.М. Савицький, А.О. Селіванов, В.В. Скитович, М.С. Строгович, О.Х. Юлдашев, О.В. Щербанюк.

Постановка завдання. Метою статті є продовження досліджень, спрямованих на науково-теоретичне обґрунтування необхідності становлення і розвитку судового права як самостійної галузі права.

Результати дослідження. Для сучасної української юридичної науки концепція судового права не є новою, проте вона залишається малодослідженою. Позиції вчених конституціоналістів із приводу зазначеного правового поняття розділилися на три основних підходи. Представники першого напряму вважають, що судове право покликане інтегрувати в себе всі види судочинства: кримінальне, цивільне, господарське, адміністративне і навіть конституційне, а судове право є процесуальним правом, що об'єднує в собі всі процесуальні галузі права [1, с. 14].

Другий підхід до з'ясування поняття судового права та його місця в системі права можна назвати інтегративним: окрім судочинства, складовою частиною судового права є норми, що регламентують судоустрій держави – організацію судової системи, внутрішньосудовий контроль, правовий статус суддів тощо [2, с. 21].

Представники третього підходу до судового права обмежують його розуміння судовою правотворчістю через несприйняття доктрини судового прецеденту [3, с. 67]. Проф. В.Д. Бринцев ще у 1996 р. одним із перших в українській конституціоналістиці порушив питання розвитку галузі судового права та виніс на обговорення ідею Кодексу судової влади, який став би комплексним кодифікованим збірником

правових норм, що регулюють принципи, побудову та функціонування органів правосуддя. Так, учений зазначив, що, на відміну від попередніх етапів розвитку судової системи в Україні, чинна правова база є досить розгалуженою та характеризується відсутністю єдиних принципів побудови органів правосуддя.

Виходячи із цього, основним завданням Кодексу судової влади, на переконання В.Д. Бринцева, повинно стати формування чіткої законодавчої основи, яка б забезпечила суверенність і незалежність судової влади та створила б нормативне підґрунтя для справжнього правосуддя, одночасно забезпечивши гарантії діяльності всіх суб'єктів судового процесу та створивши передумови для зміцнення авторитету судової влади [4, с. 19].

У часи розвитку вітчизняної науки незалежної Української держави ідея оновити застарілу концепцію судового права поступово відроджується. Упродовж останнього десятиліття у вітчизняній науці конституційного права низкою вчених відстоюється концепція виокремлення самостійної галузі судового права.

Необхідність існування судового права аргументовано доводить професорка О.В. Щербанюк: «Оскільки судовий захист здійснюється у всіх формах судочинства, він із повним правом може претендувати на визнання як міжгалузевий інститут права, тобто сукупність взаємопов'язаних норм, інститутів, що містяться в різних галузях права і регулюють виключно однорідну групу суспільних відносин у сфері судочинства. Судове право є однією зі складових частин публічного права, де основним і обов'язковим його суб'єктом є судова влада» [5, с. 159].

Власне бачення концепції галузі судового права сформулював колектив авторів навчального видання «Право людини на правосуддя (Судове право України)». Зокрема, В.Ф. Бойко, В.О. Євдокимов, О.Х. Юлдашев під судовим правом запропонували розуміти сукупність позитивних прав, що забезпечують природне право людини на справедливий судовий захист (правосуддя).

В об'єктивному розумінні до галузі судового права належать норми національного й міжнародного права, що здійснюють правову регламентацію діяльності національних і міжнародних судів. Власне, інститут права людини на судовий захист, на переконання вчених, і є основним критерієм, що об'єднує усі норми об'єктивного права, яке здійснює правову регламентацію забезпечення зазначеного суб'єктивного права, що свідчить, зокрема, про спорідненість цих правових норм і самостійність предмета їх регулювання.

Предметом правового регулювання судового права, на думку вчених, є суспільні правові відносини, що складаються у зв'язку з формуванням, діяльністю та розвитком судової влади [6, с. 7].

Що стосується методу правового регулювання судового права, то тут називають, окрім такого, як імперативний і диспозитивний методи, ще також особливий судовий метод – імперативно-диспозитивний.

Якщо імперативний метод означає організацію судової влади відповідно до закону, можливість примусового виконання судових рішень, строге регламентування прав учасників судового процесу та їх юридичну відповідальність, то диспозитивний метод судового права – це можливість і право учасників судово-правових відносин на власний розсуд вирішувати питання щодо реалізації їхніх прав.

Імперативно-диспозитивний метод правового регулювання в системі судового права дозволяє відмежувати судове право від інших суміжних галузей права і полягає в можливості учасників судово-правових відносин підпорядковуватись примусовому впливу судової влади, володіти диспозитивною свободою в реалізації своїх процесуальних прав.

Наступною ознакою відокремленої галузі права є наявність власної системи законодавства та самостійного кодифікованого джерела. Слід зазначити, що нині деякі країни вже мають так звані Судові кодекси, які визначають правові основи судового провадження. Тобто певна практика кодифікації норм правового регулювання правовідносин у сфері функціонування судової влади існує. В Україні також були спроби прийняття єдиного кодифікованого акта, який регулював всі правовідносини, що виникають у процесі реалізації судовою владою своїх функцій, але, на жаль, досі таку ініціативу законодавець не підтримав. На думку Л.М. Москвич, «об'єднання розрізненого нормативного матеріалу про судову владу в єдине судове право, що регулює організаційні та функціональні суспільні відносини у сфері судової влади, є досить логічним. Однак більш глибоке дослідження цього питання зумовлює або потребу постановки питання щодо оновлення чинного права, якщо розглядати судове право як частину більш загального питання – про систему вітчизняного чинного права взагалі, або необхідність спроби вирішення проблем нормативної термінології, за якої судове право виконує відведену йому роль юридичної науки» [7, с. 20], а тому основне призначення судового права – побудова самостійної судової влади та процесуальної судової діяльності, яка відображена в організації судової практики. Саме в цьому вчений вбачає самостійне призначення судового права як вчення про судову владу в публічно-правовій системі України [8, с. 415].

Професор С.В. Прилуцький, характеризуючи результати запровадження багаточисельних реформ судової влади та незалежного правосуддя як вкрай незадовільні, шляхом виходу зі складної ситуації бачить розвиток вчення про

судове право [10, с. 5]. Учений звертає увагу на розмаїтість розуміння категорії судового права, окреслюючи декілька самостійних смислових навантажень: по-перше, судове право – це право, що міститься в судових прецедентах – так зване «прецедентне право» (англ. case law), чи судовій практиці, рішеннях конституційних судів й інших судових актах (франц. jurisprudence) [10, с. 707]. По-друге, судове право – це сукупність норм, судоустрій та судочинства. У цьому розумінні судове право має характер міжгалузевого комплексу норм (галузь законодавства); по-третє, судове право – це наукова концепція, що пройшла тривалий і складний шлях свого розвитку і знайшла своє відродження в сучасній Україні та деяких інших пострадянських країнах; по-четверте, судове право – це окрема галузь права, що комплексно вивчає судову владу та правосуддя у їх системному зв'язку організації та дії [9, с. 6–7].

Зустрічаємо і противників запровадження судового права як окремої галузі права. Зокрема, В.В. Скитович піддав критиці концепцію судового права. На його думку, «ні доктринальні погляди, ані законотворча діяльність останніх років не дають серйозних підстав для висновку про наявність нової галузі, яка б об'єднувала в собі існуючі види судових проваджень». Учений переконаний, що прихильники судового права на всіх етапах розвитку цієї концепції вчиняють одну й ту ж методологічну помилку – відокремлюють судовий процес від його матеріально-правової основи та, послуговуючись самою тільки зовнішньою схожістю окремих процесуально-правових інститутів, наділяють їх такою сутністю, якої вони не можуть мати [11, с. 7].

Вважаємо, у світлі останніх конституційних змін у сфері правосуддя (2016 р.) питання створення у правовій системі України самостійної галузі судового права актуалізувалось. На початковому етапі державотворення становлення та розвиток цієї концепції ускладнювались неналежним методологічним потенціалом, відсутністю узгодженого теоретичного підходу щодо судової влади. Проте сьогодні осмислення судової влади як самостійної гілки державної влади, на яку покладається важлива роль у правозахисному механізмі держави, вимагає консолідованого теоретико-правового підґрунтя. У зв'язку із цим убачається, що теорія судової влади має виступити засадничим підґрунтям у подальшому розвитку галузі судового права в Україні як важливої умови існування й розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Таким чином, судове право як комплексна галузь права розкриватиме основоположні принципи взаємовідносин судової влади з іншими гілками державної влади в механізмі стримувань і противаг; досліджуватиме критерії балансу між судом як органом державної влади та судом як інститутом громадянського суспіль-

ства; визначатиме функціональне призначення судової влади у сфері розв'язання правових конфліктів, захисті прав людини, упорядкування суспільних відносин, тощо.

З огляду на це предметною сферою регулювання судового права в національній правовій системі має бути:

- вчення про судову владу та суд як орган державної влади, наділений виключною функцією здійснювати правосуддя, що є публічно-правовим і владним феноменом в суспільстві (правові дослідження питань співвідношення і взаємодії судової влади з державою, суспільством і людиною);

- вчення про судоустрій – досліджуватиме судову систему, статус суддів, критерії їх незалежності та відповідальності; підтримання державного обвинувачення в суді (прокуратура) та забезпечення правового захисту в суді (адвокатура та адвокатська діяльність) як складові частини судочинства в системі правосуддя;

- вчення про судочинство та правосуддя – здійснюватиметься теоретичний аналіз та наукове обґрунтування таких комплексних державно-правових інститутів, як: судова правотворчість, судова політика та політика реалізації судової влади у сфері правозахисної функції держави; засади самоорганізації судової влади; здійснення суддівського самоврядування; управління судовою владою та суддівське адміністрування; судовий контроль і судовий нагляд, транспарентність судової влади; наднаціональні (міжнародні) механізми правового захисту людини (Європейський суд із прав людини).

Завдяки своєму теоретико-методологічному потенціалу судове право здатне забезпечити максимальну доступність, зрозумілість і ефективність судових процедур. Для цього необхідно виокремити як спільні, так і особливі риси різних видів судочинства та, відповідно, ті інститути, принципи, процедури, що є для них спільними – повинні бути приведені до взаємної узгодженості й уніфікованості.

Таким чином, у нинішніх умовах реформування правової системи України в цілому і системи судочинства зокрема як теоретична, так і практична цінність судового права полягає

в тому, що воно здатне стати концептуальною основою для оптимізації процесу формування судової влади, на яку в державі покладається важлива роль здійснення правозахисної функції.

Висновки. Вважаємо, що судова гілка влади потребує формування власної галузі права, що актуалізує потребу відродження концепції судового права і становлення на її основі самостійної комплексної галузі матеріального права, що відноситься до галузей публічного права та ґрунтується на основі уніфікації положень про такі правові інститути:

- судову владу та суд як орган державної влади, наділений виключною функцією здійснення правосуддя;

- принципи організації та здійснення судочинства в кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справах (що дасть можливість інтеграції окремих інститутів і норм процесуальних галузей права);

- судоустрій держави та організацію судової системи, внутрішньосудовий контроль, правовий статус суддів, критерії їх незалежності та відповідальності тощо;

- політику реалізації судової влади у сфері правозахисної функції держави; засади самоорганізації судової влади; здійснення суддівського самоврядування; управління судовою владою та суддівське адміністрування; судовий контроль і судовий нагляд, транспарентність судової влади; наднаціональні (міжнародні) механізми правового захисту людини (Європейський суд з прав людини).

- доступність правосуддя та судового захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина;

- судову правотворчість та обґрунтування нормотворчого характеру рішень судів в Україні.

Таким чином, судове право – самостійна галузь матеріального публічного права в національній правовій системі, що представляє собою сукупність юридичних норм, що має власний предмет правового регулювання, особливий метод правового регулювання, принципи правового регулювання, та заслуговує на прийняття власного кодифікованого джерела права.

Список використаних джерел:

1. Проблемы судебного права / Н.Н. Полянский, М.С. Строгович, В.М. Савицкий, А.А. Мельников. Москва : Наука, 1983. 223 с.
2. Грошевий Ю.М. Конституція України та проблеми формування судового права / Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяч. 4-й річниці Конституції України (м. Ужгород, 1-3 червня 2000 р.). Ужгород : Закарпаття. 300 с.
3. Бринцев В.Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: у 2 кн. Кн. 1 : монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.
4. Бринцев В.Д. Кодекс судової влади на один щабель з КК, ЦК, КПК, ЦПК. Право України. 1996. № 8. С. 19–21.
5. Щербанюк О.В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія ПРАВО. 2015. Випуск 32. Том 1. С. 157–160.

6. Бойко В.Ф., Євдокимов В.О., Юлдашев О.Х. Право людини на правосуддя (Судове право України): навчальний посібник. Київ : Варта; МАУП, 2003. 526 с.
7. Москвич Л.М. Судове право: крок від теорії до галузі права. *Право України*. 2015. № 3. С. 18–25.
8. Селіванов А.О. Конституція. Громадянство. Суд. Професійні та суспільні погляди. Київ : УВІД «Рада», 2009. 560 с.
9. Прилуцький С.В. Концепція судового права та перспективи: Наукова доповідь. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 28 с.
10. Прилуцький С.В. Судове право / Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5 (П–С). 736 с.
11. Скитович В.В. Концепция судебного права: опыт критического переосмысления / *Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов. Сборник статей* / Отв. ред. Л.Ф. Лесницкая, М.А. Рожкова. Москва : Статут, 2008. 512 с.

Шаренко С.Л.,
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
суддя, голова
Київського районного суду міста Харкова
ORCID: 0000-0002-2623-1013

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СЛІДЧОГО СУДДІ В РАЗІ НАКЛАДЕННЯ ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ ТА ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ В КОРИСТУВАННІ СПЕЦІАЛЬНИМ ПРАВОМ

PROBLEMATIC ISSUES OF REALIZATION OF THE COMPETENCE OF THE INVESTIGATING JUDGE IN IMPOSING A FINE AND TEMPORARY RESTRICTION IN THE USE OF A SPECIAL RIGHT

Статтю присвячено дослідженню питання виконання рішень слідчого судді про накладення грошового стягнення та застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом як заходів забезпечення кримінального провадження.

Грошове стягнення може бути накладено на учасників кримінального провадження за невиконання процесуальних обов'язків. Таке рішення під час досудового розслідування приймається слідчим суддею, а під час судового провадження – судом. Констатувати повноцінну реалізацію компетенції державно-владного суб'єкта можна лише за умови, що прийняті ним рішення виконуються. Не випадково відповідальність за невиконання рішень суб'єкта, наділеного відповідною компетенцією, у загальній теорії називають четвертим складником компетенції суб'єкта державно-владних повноважень. Водночас аналіз норм КПК, Закону України «Про виконавче провадження», а також урахування судової практики та власного досвіду автора дають можливість стверджувати, що наявні сьогодні механізми реалізації розгляданого заходу забезпечення кримінального провадження не є досконалими, отже, коефіцієнт корисної дії від роботи слідчого судді у цьому сегменті є не виправдано низьким. Зазначено, що істотною прогальністю характеризується сам механізм виконання (як добровільного, так і примусового) ухвали слідчого судді, суду про накладення грошового стягнення. Здебільшого такі ухвали не виконуються, тобто особа не сплачує накладене на неї грошове стягнення. При цьому така ситуація є небезпечною не лише з позиції невиконання рішення, на постановлення якого слідчий суддя витрачав часові ресурси. Вона має більш масштабні прояви: слідчий суддя не досягає мети своєї діяльності, яка в цьому разі полягає у забезпеченні дієвості окремої процесуальної дії та кримінального провадження загалом.

З урахуванням проблемних питань правозастосування запропоновано зміни до КПК, які, на думку автора, дадуть можливість слідчому судді повноцінно реалізувати свою компетенцію щодо накладення грошового стягнення, сприятимуть виконанню учасниками кримінального провадження покладених на них обов'язків (зокрема, щодо виконання ухвал слідчого судді), підвищать дієвість окремого заходу забезпечення кримінального провадження та кримінального провадження загалом. Розглянуто питання конкуренції інституту тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом і запобіжним заходом у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту. Запропоновано альтернативні шляхи вирішення питання щодо вилучення документів, які посвідчують спеціальне право.

Ключові слова: компетенція слідчого судді, ухвала слідчого судді, виконання ухвали слідчого судді, заходи забезпечення кримінального провадження, грошове стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, виконавчий документ.

The article is devoted to the study of the implementation of the decisions of the investigating judge on the imposition of a fine and the application of temporary restrictions on the use of special rights as measures to ensure criminal proceedings. Penalties may be imposed on participants in criminal proceedings for failure to perform procedural duties. Such a decision is made by the investigating judge during the pre-trial investigation and by the court during the court proceedings. It is possible to state the full realization of the competence of a state-power subject only on condition that the decisions made by it are executed. It is no coincidence that the responsibility for non-compliance with the decisions of the subject endowed with the relevant competence, in general theory, is called the fourth component of the competence of the subject of state power. At the same time, the analysis of the CPC, the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings", as well as taking into account the case law and the author's own experience suggests that the current mechanisms of criminal proceedings

are not perfect, and therefore the efficiency of the investigator judges in this segment are unreasonably low. It is noted that the mechanism of execution (both voluntary and compulsory) of the decision of the investigating judge, the court on imposition of a monetary penalty is characterized by a significant gap. In most cases, such decisions are not enforced – the person does not pay the fine imposed on him. At the same time, such a situation is dangerous not only from the standpoint of non-execution of the decision, on the decision of which the investigating judge spent time resources. It has larger manifestations – the investigating judge does not achieve the goal of his activity, which in this case is to ensure the effectiveness of a particular procedural action and criminal proceedings as a whole. Taking into account the problematic issues of law enforcement, the proposed amendments to the CPC, which, in the author's opinion, will allow the investigating judge to fully exercise their competence in imposing a fine, will facilitate the participants in criminal proceedings; will increase the effectiveness of a separate measure to ensure criminal proceedings and criminal proceedings in general. The issues of competition of the institution of temporary restriction in the use of a special right and a preventive measure in the form of detention or house arrest are considered. Alternative ways to resolve the issue of seizure of documents certifying special law are proposed.

Key words: *competence of the investigating judge, decision of the investigating judge, execution of the decision of the investigating judge, measures to ensure criminal proceedings, monetary recovery, temporary restriction on the use of a special right, executive document.*

Постановка проблеми. Майже восьмирічний досвід застосування КПК України виявив багато проблемних питань, що потребують вирішення, зокрема на законодавчому рівні, задля забезпечення можливості вирішення завдань кримінального провадження, сформульованих у ст. 2 КПК. Чільне місце серед таких проблем правозастосування посідають ті, що стосуються порядку вжиття заходів забезпечення кримінального провадження та виконання ухвал слідчого судді. Зокрема, це стосується виконання ухвал слідчого судді про накладення грошового стягнення та застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом. Це зумовлює спрямування наукового пошуку у зазначеному напрямі задля формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного правового регулювання зазначених заходів забезпечення кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вжиття заходів забезпечення кримінального провадження постійно перебувають у колі наукових досліджень. Так, О.В. Авраменко, Р.І. Благута, І. В. Гловюк, М.А. Макаров, О.М. Толочко, А.Р. Туманянц, Л.В. Удалова, В.І. Фаринник, О.Г. Шило та інші науковці присвятили свої праці аналізу комплексу питань, що стосуються заходів забезпечення кримінального провадження. Проте, незважаючи на традиційно значний інтерес до цієї проблематики наукової спільноти, низка проблемних питань в цій сфері залишається невирішеною, а окремі з них є недослідженими в доктрині кримінального процесу.

Метою дослідження є формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного нормативного регулювання порядку виконання ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення, а також застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом як заходу забезпечення кримінального провадження.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Грошове стягнення може бути накладено на учасників кримінального

провадження за невиконання процесуальних обов'язків. Таке рішення під час досудового розслідування приймається слідчим суддею, а під час судового провадження – судом. Констатувати повноцінну реалізацію компетенції державно-владного суб'єкта можна лише за умови, що прийняті ним рішення виконуються. Не випадково відповідальність за невиконання рішень суб'єкта, наділеного відповідною компетенцією, у загальній теорії називають четвертим складником компетенції суб'єкта державно-владних повноважень [1, с. 55–56]. Водночас аналіз норм КПК, Закону України «Про виконавче провадження» [2], урахування судової практики та власного досвіду автора дають можливість стверджувати, що наявні сьогодні механізми реалізації розглядуваного заходу забезпечення кримінального провадження не є досконалими, отже, коефіцієнт корисної дії від роботи слідчого судді у цьому сегменті є не виправдано низьким. Розглянемо ключові проблеми.

По-перше, ефективність виконання ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення знижується за рахунок елементів правової невизначеності в процесуальному механізмі скасування ухвали про накладення грошового стягнення. За загальними правилами виконання судових рішень, передбаченими ст. ст. 532, 535 КПК, ухвали слідчого судді, які не можуть бути оскаржені (зокрема, ухвала про накладення грошового стягнення), набувають законної сили з моменту їх оголошення. При цьому судові рішення, що набуло законної сили, якщо інше не передбачено КПК, звертається до виконання не пізніше як через три дні з дня набуття ним законної сили. Однак слід зауважити, що під час виконання ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення наведені правила діють частково. Це пояснюється тим, що строк фактичного виконання цієї ухвали залежить від присутності особи під час вирішення питання про накладення на неї грошового стягнення, тобто якщо особа була присутньою під час розгляду клопотання про накладення

грошового стягнення, то алгоритм дій простий: ухвала слідчого судді набуває законної сили з моменту її оголошення, і особа, щодо якої вона постановлена, має сплатити грошову суму за невиконання процесуальних обов'язків. Водночас у досудовому провадженні в абсолютній більшості випадків клопотання про накладення на особу грошового стягнення розглядається слідчим суддею за відсутності цієї особи, тому в такому разі слідчі судді надсилають копію цієї ухвали особі, на яку накладено грошове стягнення, в якій роз'яснюють механізм скасування ухвали, передбачений ст. 147 КПК [3; 4; 5]. При цьому матеріали узагальнення судової практики свідчать про активне використання особами, які не були присутні під час розгляду клопотання про накладення грошового стягнення (або їх адвокатами), механізму скасування цієї ухвали [6; 7; 8]. Це означає, що у разі реалізації особою права на скасування ухвали про накладення грошового стягнення йдеться про відстрочку виконання ухвали про накладення грошового стягнення до моменту розгляду слідчим суддею клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення. Однак слід підкреслити, що процедура скасування ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення не містить ані строку звернення особи з таким клопотанням до слідчого судді, ані строку судового розгляду цього клопотання. Відсутність цих строків фактично гальмує виконання ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення. Так, наприклад, з огляду на зміст ухвали слідчого судді від 23 липня 2019 р. «адвокат <...> який діє в інтересах Особа_1, звернувся до суду з клопотанням про скасування ухвали суду від 1 липня 2019 р. про накладення на свідка <...> грошового стягнення за неприбуття на виклик слідчого» [9]. Зі змісту ухвали слідчого судді від 28 лютого 2019 р. випливає, що 14 лютого 2019 р. через канцелярію суду надійшло клопотання Особа_1 про скасування ухвали від 11 лютого 2019 р. щодо накладення на нього грошового стягнення [10]. Як бачимо, між зверненням особи з клопотанням та його судовим розглядом минає доволі тривалий час, що не сприяє оперативному виконанню ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення, тому слід передбачити в КПК, що клопотання про скасування ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду. Крім того, на законодавчому рівні слід визначити лімітований строк звернення з клопотанням про скасування ухвали про накладення грошового стягнення, наприклад, за аналогією зі строком апеляційного оскарження ухвали слідчого судді протягом п'яти днів з дня отримання особою копії ухвали.

По-друге, істотною прогальністю характеризується сам механізм виконання (як

добровільного, так і примусового) ухвали слідчого судді, суду про накладення грошового стягнення. Здебільшого такі ухвали не виконуються, тобто особа не сплачує накладене на неї грошове стягнення. При цьому така ситуація є небезпечною не лише з позиції невиконання рішення, на постановлення якого слідчий суддя витратив часові ресурси. Вона має більш масштабні прояви, адже слідчий суддя не досягає мети своєї діяльності, яка в цьому разі полягає у забезпеченні дієвості окремої процесуальної дії та кримінального провадження загалом [11, с. 211]. Задля подолання наведеної негативної практики слід доповнити кримінальний процесуальний закон нормативними положеннями, спрямованими на виконання ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення. Так, на нашу думку, у КПК слід установити положення про те, що на особу покладається обов'язок виконати ухвалу про накладення грошового стягнення у конкретний строк (що буде підставою для вказівки на відповідний обов'язок в ухвалі слідчого судді). Другим кроком має бути регламентація у кримінальному процесуальному законі положення про те, що ухвала слідчого судді про накладення грошового стягнення є виконавчим документом і може бути виконана в примусовому порядку, адже відповідно до ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» підлягають примусовому виконанню рішення на підставі таких виконавчих документів, зокрема ухвал, постанов судів у кримінальних провадженнях, у випадках, передбачених законом [2]. Водночас КПК не містить нормативного припису про те, що ухвала слідчого судді про накладення грошового стягнення є виконавчим документом. При цьому відсутність наведеного положення в КПК створює проблеми з виконанням ухвали про накладення грошового стягнення: примусово виконати її відповідно до ЗУ «Про виконавче провадження» неможливо, а сподіватися на добровільне її виконання примарно.

Реалізувати вищевикладені ідеї, на наш погляд, доцільно шляхом запозичення у сферу регламентації кримінальних процесуальних правовідносин механізму, який міститься в КУпАП щодо виконання постанов про накладення штрафу за порушення правил дорожнього руху (ст. ст. 307, 308 КУпАП). Екстраполяція цих норм адміністративного права на правові відносини, що виникають у ситуації з накладенням грошового стягнення у кримінальному процесі, дає можливість висловити пропозицію про доповнення КПК ст. 1471 «Виконання ухвали про накладення грошового стягнення» такого змісту. «1. Грошова сума, визначена слідчим суддею, судом в ухвалі про накладення грошового стягнення має бути сплачена особою протягом п'ятнадцяти днів з дня отримання ухвали, а у разі звернення із клопотанням про скасування ухвали про накладення грошового стягнення – протягом п'ятнадцяти днів з дня отри-

мання ухвали про залишення клопотання без задоволення. 2. У разі несплати суми грошового стягнення у строк, встановлений частиною першою цієї статті, ухвала надсилається для примусового виконання до органу державної виконавчої служби. У порядку примусового виконання ухвали про накладення грошового стягнення з особи стягується подвійний розмір грошової суми, визначеної ухвалою слідчого судді, суду. 3. Обов'язок звернутися до органу державної виконавчої служби для забезпечення примусового виконання ухвали про накладення грошового стягнення покладається на суб'єкта, за ініціативою якого було накладено грошове стягнення, відповідно до ч. 2 ст. 144 цього Кодексу».

Вбачається, що такі зміни дадуть можливість слідчому судді повноцінно реалізувати свою компетенцію щодо накладення грошового стягнення, сприятимуть виконанню учасниками кримінального провадження покладених на них обов'язків (зокрема, з виконання ухвал слідчого судді), підвищать дієвість окремого заходу забезпечення кримінального провадження та кримінального провадження загалом.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом. Цей процесуальний інститут є абсолютною новацією КПК і, хоча вже понад вісім років є реальністю для правозастосовної практики, все ж таки викликає чимало питань, зокрема в контексті реалізації повноважень слідчого судді.

Встановлення права, яке підлягає тимчасовому обмеженню. Як впливає зі ст. ст. 148, 150 КПК, слідчий суддя своїм рішенням вправі тимчасово обмежити особу у таких спеціальних правах: право керування транспортним засобом або судном; право полювання; право на здійснення підприємницької діяльності; право на володіння та носіння зброї. Нормативна конструкція ч. 1 ст. 148 КПК свідчить про те, що наведений перелік є вичерпним. Однак у судовій практиці трапляються випадки звернення до слідчого судді з клопотанням про обмеження спеціального права, не передбаченого цією статтею КПК. Так, наприклад, предметом розгляду слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 29 вересня 2015 р. стало клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом – зайняття діяльністю арбітражного керуючого. Зі змісту ухвали впливає, що особа підозрюється в тому, що, обіймаючи посаду арбітражного керуючого – розпорядника майна ТОВ «Восход», зловживаючи своїм службовим становищем, за попередньою змовою зі службовими особами вчинила розкрадання майна зазначеного товариства шляхом його продажу підконтрольним підприємствам по ціні, що є значно меншою від ринкової, на суму понад 1 330 млн. грн. [12]. Водночас, незважаючи на обґрунтовану підозру у вчиненні цього злочину, слідчий суддя відмовив у задоволенні клопо-

тання з аргументацією, що у ст. 148 КПК «визначено вичерпний перелік документів, що можуть посвідчувати таке спеціальне право <...> Таким чином, арбітражний керуючий не є суб'єктом підприємницької діяльності та не є суб'єктом спеціального права в контексті положень ст. 148 КПК України» [13]. Іншим прикладом є ухвала слідчого судді Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 12 березня 2016 р. Так, особа, щодо якої подано клопотання про обмеження у користуванні спеціальним правом, підозрювалася у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 190 (шахрайство), ч. ч. 1, 3 ст. 358 КК України (піддроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів). На підставі обґрунтованої підозри у вчиненні цих правопорушень слідчий звернувся до слідчого судді з клопотанням, за результатами розгляду якого слідчий суддя дійшов висновку, «що клопотання слідчого <...> погодженого військовим прокурором <...> про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом не відповідає нормам чинного законодавства, оскільки право на пільги як інваліда війни III групи та користування пільгами у розмірі 100% на оплату житлово-комунальних послуг, які надаються Управлінням соціального захисту, сім'ї та праці <...> не входить до переліку спеціальних прав, передбаченого ч. 1 ст. 148 КПК України, у зв'язку з чим у задоволенні клопотання слід відмовити» [14].

Виходячи зі змісту наведених ухвал, зокрема обґрунтованої підозри у вчиненні особами кримінальних правопорушень, зазначаємо, що, можливо, звернення слідчих із клопотаннями про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом не позбавлені раціонального зерна. Водночас задоволення слідчими суддями таких клопотань означало б вихід ними за межі їх компетенції, адже кримінальним процесуальним законом передбачено вичерпний перелік спеціальних прав, які можуть бути тимчасово обмежені. При цьому, на наше переконання, цей перелік не може бути предметом розширювального тлумачення та застосування за аналогією з огляду на абсолютно правильну та недвозначну позицію Верховного Суду: «під час застосування аналогії необхідно виходити з положень ч. 2 ст. 19 Конституції України, якою встановлено обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. <...> Застосування аналогії не може призводити до обмеження прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» [15].

Більш того, на наше переконання, КПК у питанні тимчасового обмеження спеціального права надає слідчим суддям невивправ-

дано широкі дискреційні повноваження. Річ у тім, що, відповідно до чинної редакції закону, будь-яке з названих у ч. 1 ст. 148 КПК прав може бути обмежено незалежно від специфіки кримінального правопорушення, яке особі інкримінується. Такий підхід не лише не виключає ситуацій невиправданого обмеження того чи іншого спеціального права, але й породжує корупційні ризики (можливість постановки питання про обмеження спеціального права, жодним чином не пов'язаного зі вчиненим кримінальним правопорушенням, з єдиною метою, якою є отримання від особи неправомірної вигоди). Вбачається, що тимчасово вилучатися мають документи й тимчасово обмежуватися спеціальні права, які органічно пов'язані з кримінальним правопорушенням, у вчиненні якого підозрюється особа. Отже, у ст. 148 КПК доцільно конкретизувати, що право керування транспортним засобом або судном можна обмежити, якщо особа підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту; право полювання – кримінального правопорушення проти довкілля; право на здійснення підприємницької діяльності – кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, проти безпеки виробництва; право на володіння чи носіння зброї – кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, життя та здоров'я особи, волі, честі та гідності особи, громадської безпеки, громадського порядку та моральності.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом і запобіжні заходи: питання конкуренції інститутів. Як тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, так і запобіжні заходи є різновидом заходів забезпечення кримінального провадження, отже, загалом переслідують загальну мету, якою є забезпечення дієвості кримінального провадження. Водночас доволі часто перед слідчим суддею постає питання вибору того інституту, який в цій конкретній ситуації буде оптимальним із позиції пропорційності між інтересами слідства та необхідними правообмеженнями.

Перш за все у цьому аспекті привертає увагу проблематика нівелювання ризику летальності, який створює підозрюваний у зв'язку з його доступом до зброї. У цьому контексті науковий інтерес викликає питання про те, чи може обставина, яка враховується під час вибору запобіжного заходу, а саме ризик летальності, який створює підозрюваний у зв'язку з його доступом до зброї (п. 12 ч. 1 ст. 178 КПК), стати підставою для обмеження у користуванні спеціальним правом на володіння та носіння зброї. Під час вирішення цього питання логіка міркування може бути такою. Перш за все слід виходити з мети вжиття названих ЗЗКП. Так, метою вжиття запобіжного заходу до підозрюваного, зокрема, є запобігання спробам вчинити інше кримінальне

правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється (п. 5 ч. 1 ст. 177 КПК). Тимчасове обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом застосовується для припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого (ч. 1 ст. 148 КПК), тобто в контексті наведеного порівняння цілі вжиття запобіжного заходу та тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом значною мірою є тотожними. Це означає, що ризик летальності, який створює підозрюваний у зв'язку з його доступом до зброї, може бути нівельований шляхом вжиття як запобіжного заходу, так і тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом на володіння та носіння зброї. При цьому під час вирішення питання про те, який саме ЗЗКП має бути вибраний, слід виходити з характеру правообмежень, що пов'язаний з їх застосуванням. Для нівелювання ризику летальності, який створює підозрюваний у зв'язку з його доступом до зброї, застосовувати запобіжний захід, який має більш суворий характер правообмежень, недоцільно. Отже, коли під час розгляду клопотання про вжиття запобіжного заходу, слідчий суддя доходить висновку про те, що з усіх наведених ризиків підтверджується лише ризик летальності, який створює підозрюваний у зв'язку з його доступом до зброї (п. 12 ч. 1 ст. 178 КПК), у вжитті запобіжного заходу належить відмовити з аргументацією можливості усунення цього ризику шляхом вжиття менш обтяжливого ЗЗКП, а саме тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом на володіння та носіння зброї.

Свого роду протилежною стороною описаної вище ситуації є випадок, коли слідчий суддя обґрунтовано застосовує запобіжний захід, який «поглинає» правообмеження, що передбачене тимчасовим обмеженням спеціального права. В цьому аспекті слід акцентувати увагу на судовій практиці, в якій у разі обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. ч. 2, 3 ст. 286 КК України (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами), слідчий, прокурор звертаються до слідчого судді з клопотанням про вибір запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і клопотанням про обмеження права керування транспортним засобом. Ілюстративним прикладом є звернення слідчого з клопотанням про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом щодо особи, яка була затримана за підозрою у вчиненні ДТП 18 жовтня 2017 р. у м. Харкові. Це клопотання надійшло до суду одночасно з клопотанням про застосування до підозрюваної запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою 20 жовтня 2017 р. При цьому за хронологією першим було винесено рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за

результатами якого щодо підозрюваної було застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на 60 днів, а саме до 16 грудня 2017 р., без визначення застави [16]. Далі слідчий суддя в іншому судовому засіданні (яке відбувалося після вибору запобіжного заходу) тимчасово обмежила підозрювану в користуванні правом керування транспортним засобом до 19 грудня 2017 р. з такою аргументацією: «під час розгляду клопотання прокурор, слідчий довели наявність достатніх підстав вважати, що такий захід, як тимчасове обмеження підозрюваної <...> у користуванні спеціальним правом – правом керування транспортним засобом, необхідний для запобігання вчиненню іншого кримінального правопорушення, шляхом керування транспортним засобом» [17].

Виходячи з аналізу двох наведених ухвал, констатуємо, що слідчий суддя, безперечно, діяла у межах своєї компетенції. Проте, незважаючи на законність ухвали про тимчасове обмеження у користуванні правом керування транспортним засобом, її доцільність є спірною з огляду на те, що ризик «запобігання вчиненню іншого кримінального правопорушення шляхом керування транспортним засобом» фактично нівельований застосуванням до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і не вимагає додаткового обмеження у користуванні спеціальним правом. Крім того, виходячи зі змісту наведених ухвал, слідчий суддя застосувала запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до 16 грудня 2017 р. (тобто, враховуючи строк затримання, на 60 днів), при цьому тимчасово обмежила підозрювану у користуванні правом керування транспортним засобом до 19 грудня 2017 р. (тобто на ті ж самі 60 днів). Отже, у наведеній ситуації ризику тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом повністю поглинаються застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Зважаючи на вищенаведене, вважаємо, що тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом не має застосовуватися до особи, щодо якої вибрано запобіжний захід у вигляді цілодобового домашнього арешту або тримання під вартою. У цьому разі підозрюваний об'єктивно не зможе здійснювати вид діяльності, який підлягає обмеженню, оскільки у разі вжиття щодо нього цього запобіжного заходу обмежується конституційне право на свободу пересування, що поглинає правообмеження у сфері реалізації спеціальних прав.

Вилучення документів, які посвідчують спеціальне право: пошук альтернативних шляхів. Відповідно до ч. 1 ст. 148 КПК, якщо необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно

затриманій ними особи в порядку, передбаченому ст. 208 КПК. Однак особа не завжди має при собі зазначені документи під час затримання або не бажає їх надати на вимогу слідчого, прокурора, іншої уповноваженої особи. У такому разі слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертаються до слідчого судді з клопотанням про обмеження у користуванні спеціальним правом. Як свідчить аналіз матеріалів узагальнення судової практики, якщо слідчий суддя задовольняє клопотання, в резолютивній частині ухвали він зазначає про обмеження у користуванні спеціальним правом та необхідність вилучення документів, що його посвідчують [18; 19]. При цьому слідчі судді в ухвалях роз'яснюють, «що, відповідно до ст. 149 КПК України, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, зобов'язана скласти відповідний протокол у порядку, визначеному цим Кодексом. Після складання протоколу про тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа зобов'язана передати тимчасово вилучені документи на зберігання у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [20; 21]. Отже, слідчий суддя в ухвалі про обмеження цього заходу забезпечення кримінального провадження зазначає про вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, оскільки таке вилучення є формою реалізації цього заходу забезпечення кримінального провадження. Водночас фактично вилучити в особи такі документи не завжди можливо як з об'єктивних причин (втрата документів або їх неіснування [22, с. 22]), так і з суб'єктивних причин (особа не бажає їх надавати). З огляду на складність процедури вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, вона може бути замінена альтернативною процедурою. Так, оскільки передбачені ч. 1 ст. 148 КПК спеціальні права мають державну реєстрацію, ухвала слідчого судді про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом має бути направлена до державного реєстратора. Останній зупиняє користування спеціальним правом на строк, зазначений в ухвалі слідчого судді, фактично замінюючи цим процедуру вилучення документів, які його посвідчують. Так, наприклад, ухвала про тимчасове обмеження у праві керування транспортним засобом має бути направлена до територіального сервісного центру МВС, працівник якого вносить інформацію щодо наявності тимчасового обмеження у керуванні транспортним засобом до державного реєстру щодо осіб, позбавлених права на керування транспортними засобами або тимчасово обмежених у цьому праві, тому в разі зупинення транспортного засобу поліцейський бачитиме, що

транспортним засобом керує особа, яка обмежена у цьому праві, незважаючи на наявність у неї посвідчення водія. Запропонована процедура має бути реалізована також у разі обмеження інших спеціальних прав шляхом направлення ухвали слідчого судді до відповідного органу державної реєстрації. Це підвищить оперативність вжиття цього заходу забезпечення кримінального провадження без вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом.

Висновки. Чинне правове регулювання порядку виконання ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення, а також застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом як заходу забезпечення кримінального провадження потребує удосконалення задля забезпечення вирішення завдань кримінального провадження.

Запропоновано передбачити в КПК положення, відповідно до якого клопотання про скасування ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду. Крім того, на законодавчому рівні визнано доцільним визначити лімітований строк звернення з клопотанням про скасування ухвали про накладення грошового стягнення, наприклад, за аналогією зі строком апеляційного оскарження ухвали слідчого судді, а саме

протягом п'яти днів з дня отримання особою копії ухвали.

На підвищення ефективності виконання ухвали слідчого судді про накладення грошового стягнення спрямована також пропозиція автора регламентувати в кримінальному процесуальному законі положення про те, що ухвала слідчого судді про накладення грошового стягнення є виконавчим документом і може бути виконана в примусовому порядку.

Аналіз нормативної моделі порядку вжиття заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом дав підстави визнати доцільним конкретизацію у ст. 148 КПК те, що право керування транспортним засобом або судном можна обмежити, якщо особа підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту; право полювання – кримінального правопорушення проти довкілля; право на здійснення підприємницької діяльності – кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, проти безпеки виробництва; право на володіння чи носіння зброї – кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, життя та здоров'я особи, волі, честі та гідності особи, громадської безпеки, громадського порядку та моральності.

Список використаних джерел:

1. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. Москва, 2001. 355 с.
2. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
3. Ухвала слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми від 28 листопада 2019 р. (справа № 591/675/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85937615>.
4. Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду міста Черкаси від 6 листопада 2019 р. (справа № 711/8662/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85699184>.
5. Ухвала слідчого судді Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 16 серпня 2018 р. (справа № 537/432/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75935185>.
6. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 28 лютого 2019 р. (справа № 757/6317/19-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80283901>.
7. Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 23 липня 2019 р. (справа № 335/7790/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83305168>.
8. Ухвала слідчого судді Херсонського міського суду від 18 червня 2019 р. (справа № 766/14014/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82470588>.
9. Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 23 липня 2019 р. (справа № 335/7790/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83305168>.
10. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 28 лютого 2019 р. (справа № 757/6317/19-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80283901>.
11. Капліна О.В., Шило О.Г., Трофименко В.М. та ін. Кримінальний процес : підручник. Харків : Право, 2018. 584 с.
12. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 29 вересня 2015 р. (справа № 757/35460/15-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51936026>.
13. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 29 вересня 2015 р. (справа № 757/35460/15-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51936026>.
14. Ухвала слідчого судді Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 12 березня 2016 р. (справа № 607/11025/15-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56470144>.
15. Ухвала Верховного Суду від 2 липня 2019 р., справа № 415/1427/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82798302>.

16. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 20 жовтня 2017 р. (справа № 640/16201/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69664573>.
17. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 20 жовтня 2017 р. (справа № 640/16201/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69664581>.
18. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 29 березня 2016 р. (справа № 461/1033/16-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56766639>.
19. Ухвала слідчого судді Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 30 січня 2019 р. (справа № 157/2968/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79518377>.
20. Ухвала слідчого судді Мелітопольський міськрайонний суд Запорізької області від 1 липня 2019 р. (справа № 320/4790/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82746691>.
21. Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 19 листопада 2019 р. (справа № 202/7823/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85813430>.
22. Тітко І.А. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом. *Місцеве самоврядування*. 2012. № 12. С. 21–25.

НОТАТКИ

Наукове видання

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 3 (34)

Коректура – *Н.С. Ігнатова*
Комп'ютерна верстка – *С. А. Канавка*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 6,98.
Замов. № 0221/72. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська 74, оф. 7
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Scientific publication

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 3 (34)

Proofreading – *N.S. Ihnatova*
Desktop publishing – *S. A. Kanavka*

Format 60×84/8. Arial Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 6,98.
Order № 0221/72. Edition of 300 copies.

Publishing House “Helvetica”
03150, Kyiv, 74 Velyka Vasylkivska str., office 7
Phone +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 6424 as of 04.10.2018